

DOOR ZIJN WONDEN IS ONS GENEZING GEWORDEN

**BRIEVEN VAN
DR. H. F. KOHLBRUGGE, 1803-1875**

**Predikant te
Elberfeld, Duitsland**

Uit het Kohlbrugge-archief Utrecht

Uitgave verzorgd door Georg Helbig, 1935;

Waaraan toegevoegd

Brieven aan Kohlbrugge's kinderen en kleinkinderen

TOEGEVOEGD

**KOHLBRUGGE'S PERSOONLIJK STANDPUNT OVER JODEN EN
DUIZENDJARIG RIJK. Blz. 75**

**Uitgegeven door H. Veenman & Zonen
Wageningen, 1935**

In 1990 fotografisch herdrukt door Uitgeverij J.J. Groen en Zoon, Leiden, 1990

**STICHTING DE GIHONBRON
Voltaweg 18
MIDDELBURG
2010
Nieuwe versie 2021**

WOORD VOORAF

Onder de Godgeleerden, die sedert de tijd van de reformatie in Duitsland zijn opgetreden, zijn er zeker niet velen geweest, die zoals H. F. Kohlbrugge hun gehele leven helemaal vervuld waren met het verlangen een getrouwe getuige des Heeren te zijn. Hij voelde zich daartoe geroepen en al het andere moest daaraan dienstig gemaakt worden. Onder al mij bekende Duitse theologen van de negentiende eeuw zou ik slechts Johannes Wichelhaus, Martin Kähler en Hermann von Bezzel durven noemen, die dienaar van het Woord geweest zijn in volmaaktheid zoals H. F. Kohlbrugge. Daaruit blijkt hoe zeldzaam zij zijn, die naast hem betrouwbare getuigen van de Waarheid geweest zijn en de hervormers evenaarden.

Al wendde hij zich met zijn getuigenis tot zijn tijdgenoten, toch spreekt hij evenzeer tot het tegenwoordige en toekomstige geslacht. Wil men weten wie hij was, dan vindt men het kortste antwoord bij de Zwitser Ds. J. C. S. Locher: “Hier is iemand die zichzelf als vlees kent, die Gods Woord handhaaft tegen zichzelf in de eerste plaats, die roemt, niet in de vrome mens, maar in de heerlijkheid van Christus” (Kohlbrugge en de afscheiding, 1934, blz. 54)

Al wat Kohlbrugge bracht is Agnologie, d.w.z. het beweegt zich om het vaste middelpunt waar het Lam Gods staat, dat uw, mijn, ja, de zonden van de hele wereld op Zich genomen en weggenomen heeft. Alles wat deze man gedacht, gesproken of geschreven heeft, was niets anders dan een gelovig zien en wijzen op Christus, die Zichzelf als het volkomen, algenoegzame en eeuwiggeldend Offer Gode gebracht heeft. De profeet Daniel gaf Christus’ daad weer met de woorden. “Om de overtreding te sluiten en om de zonden te verzegelen en om de ongerechtigheid te verzoenen en om een eeuwige gerechtigheid aan te brengen en om de heiligheid der heiligheden te zalven” (Dan. 9: 24). Kort en krachtig verklaarde Kohlbrugge dan ook dat de enige vraag die God aan een ieder van ons stelt deze is. “*Bent u met Mijn Lam tevreden?*” Het antwoord, dat op deze vraag gegeven wordt, hetzij ja, hetzij nee, is beslissend voor iedereen ten leven of ten dode.

Zo is het dan ook niet vreemd, dat men wel hoort zeggen dat er bij Kohlbrugge niets te vinden is voor de trotsen, ongebrokenen, zelfverzekerden en zichzelf verheerlijkende mens, die slechts zijn eigen glorie zoekt. Want Kohlbrugge wendt zich alleen tot hen, die arm en ellendig, zijn, die krachteloos, gebroken en hulpeloos neerliggen en uit eigen kracht niet omhoog kunnen. Dit zijn tevens zij, die verpletterd zijn door de macht van het woord van de Apostel Paulus: “Ik ben vleselijk verkocht onder de zonde” (Rom. 7: 14). Verpletterend blijkt dit woord voor iedereen die steeds gevoelt dat hij vol zonde blijft tot aan zijn laatste snik

Allen, die zo over zichzelf oordelen zullen bij Kohlbrugge alles vinden wat zij nodig hebben om staande te blijven tegen al in en uitwendige vijanden. Wat is dit “alles” wat hen staande houdt? Het is de Goddelijke belofte die bij Kohlbrugge in telkens andere bewoordingen, beelden en gelijkenissen terugkeert: “De gerechtigheid van de rechtvaardige”, dat is, Christus’ barmhartigheid, “zal op hem zijn” (Ezech. 18: 20).

Van al wat Kohlbrugge geschreven heeft geldt hetzelfde als van de Bijbel: Alleen voor zondaren! Wie dit niet is, wie meent geen zondaar te zijn, die late de Bijbel liggen. Want hij heeft hem niets te zeggen, hij is voor hem onverstaanbaar.

Hetzelfde geldt van de kleine verzameling brieven, die wij hierbij aanbieden, gekozen uit de rijken, tot hiertoe verborgen gebleven schat van brieven in het Kohlbrugge-

Archief te Utrecht.

Alle zijn geschreven door een man, die niet slechts een groot Schriftgeleerde was, een gezalfde prediker, maar vooral ook een zielszorger bij de genade Gods, die dagelijks trachtte al met wie het leven hem in aanraking bracht met Gods Woord te dienen. De invloeden, die daarbij van hem uitgingen waren juist daarom van zo'n krachtige aard, omdat zijn eigen leven een aaneenschakeling van onafgebroken aanvechting, strijd, droefenis en hart verscheurend leed geweest is. Daarbij mocht hij bij al deze ellende en in de zwaarste nood herhaaldelijk de tastbare hulp van de Almachtige ervaren en Diens openbaringen aan zich verwezenlijkt zien. Hoe menigmaal was hij niet onder omstandigheden waarbij geen hulp mogelijk scheen; en toch bracht God uitkomst.

Hoe Kohlbrugge als zielszorger optrad daarvan zullen wij hier slechts een heel bekend voorbeeld geven: De burgemeester van een plattelandsgemeente had herhaaldelijk troost gevonden door bezoeken aan Kohlbrugge en door het lezen van zijn geschriften. Hij wilde zich daarvoor graag dankbaar betonen ook op zichtbare wijze en wel door het zenden van een ham. Bij deze ham lag een lange brief, een alle troost ontberende klacht over eigen nietswaardigheid en verlorenheid. Het geschenk en de lange brief werden door Kohlbrugge slechts met vijf woorden beantwoord, waarmee toch alles gezegd werd wat er te zeggen viel: "Is de ham voor mij?"

Hij, die de gehele ellende voelt waarin hij zichzelf door moedwillige ongehoorzaamheid en overtreding van al geboden Gods gestort heeft, die kan er ook niet meer aan denken er zich door eigen krachten weer uit te werken. Hij komt dan ook tot de belijdenis: "Heere, ik heb geen mens!" (Joh. 5: 7). Ook voelt hij zich door allen verlaten, op wie hij zijn vertrouwen stelde. Nochtans is zijn geval niet hooploos als hij slechts wil geloven en het wil aanvaarden, dat hij een genadige God heeft, die steeds willens is hem, alleen om Zijns Naams wil, te helpen. Slechts hij, die van zichzelf niets meer verwacht, - die dus ook niet langer tracht door eigen inspanning vroom te worden, die het begrepen heeft dat God niet aanmerkt de zelfgemaakte vroomheid, maar slechts die, welke Hij ons wil toekennen, - die begrepen heeft dat wij Hem niets kunnen aanbrenge maar alles van Hem moeten verwachten, die ingezien heeft dat hij geleid moet worden uit de duizend noden en donkere nachten waarin hij zit; die leze de navolgende brieven en legge daarbij zijn Bijbel opengeslagen naast zich neer.

Wie tot bovengenoemde overtuiging door God geleid werd, die zal in deze brieven rijke troost en raad vinden; zij zullen hem leren wat Gods Zoon door Zijn menswording ook voor hem verworven heeft: *vergeving van zonden, leven en zaligheid* - alles om-niet!

Ik betuig dan ook met een dankbaar hart dat naast Luther niemand onder al mijn leermeesters mij met zoveel kracht gewezen heeft op de enige gerechtigheid die voor God geldt als Kohlbrugge. Deze gerechtigheid kan door iedereen om-niet verkregen worden, zo hij zich slechts vasthoudt aan het Woord, dat ons overal wijst op Hem, die uit liefde tot de mensen uit de hemel wilde nederdalen en vlees worden, opdat Hij door Zijn vlees zou kunnen wegdoen de altijddurende vijandschap van ons vlees tegen God. Van harte hoop ik, dat zij, die deze brieven lezen, hierdoor zullen toenemen in de overtuiging dat al hun ellende een zelf verdiende is en daarnaast doordrongen worden van de waarheid van de vrije en vrijmachtige genade Gods in Jezus Christus. Dan zullen zij eenmaal in deemoed en dankbaarheid als de som van al levenservaring Kohlbrugge's woorden zich toe-eigenen: "Oude zonden, nieuwe zonden, maar daarbij een getrouw God!"

Op de brieven volgt een nog onbekend gebleven preek van H. F. Kohlbrugge, daar deze de hem zo eigenaardige wijze van tekstbeschouwing duidelijk toont.

Stralsund, 5 Maart 1935.

Georg Helbig,

V.D.M.

AAN MOEDER EN GROOTMOEDER

12 Augustus 1827

... Maar vanwaar uw ziekte, lieve moeder? Ik heb gehoord dat u geheel lusteloos zijt; treft u mijn zaak¹ zo, dan treffe het u ook dat God mij van uw lichaam af aan heeft toebereid tot de prediking van het Evangelie. Verheugt ge u daarom, verheug u dan ook dat ik om datzelfde Evangelie, om Jezus wil, door de Goddelijke genade verwaardigd en geschikt gemaakt word, om met Christus gekruist te wezen en te ontvangen het kleed van de gerechtigheid Gods, dat van buiten, voor het oog van de wereld, verscheurd en beslijkt en ellendig er uitziet. Jezus heeft het gezegd: “Verwonder u niet! Indien u de wereld haat, zo weet, dat zij Mij eer dan u gehaat heeft. Indien gij van de wereld waart, dan zou de wereld het hare liefhebben.” Nu, wij zijn niet van de wereld, die heeft ons uitgeworpen, gelijk de zee haar doden uitwerpt. *Weg met deze, roept men, hij is een walg in onze ogen!*

Wat zullen wij doen? Prediken wij het Evangelie, wij worden verdoemd van de mensen; prediken wij het niet, wij worden verdoemd van God! Dus is de beste keus: het Evangelie prediken, van de mensen verdoemd worden en door God ons horen zalig spreken, zie Matth. 5: 10 - 12. Onze Heiland, na leed en lijden verhoogd aan ‘s Vaders rechterhand, is onze Heere, is onze God en Koning. Hij is het Hoofd van Zijn kerk, wij leden van Zijn lichaam, wij onderdanen in Zijn rijk, wij strijden onder Zijn banieren, met geestelijke wapenen ter rechter- en ter linkerhand. Wij vrezen niet, Hij is met ons, Hij leidt ons met een sterke hand, en helpt ons door de vlooden en door de vlammen en over al hoogten heen: *Wat is de kracht des geloofs?* Een vasthouden aan de onzichtbare God, een rusten, een juichen in Hem, een toevlucht nemen tot Hem, een pal staan in Zijn kracht, een dringend inzien in het Paradijs Gods, op de kroon van de overwinning. God is onze Rots, daar slaan de baren van duivel en wereld het hoofd te pletter aan. God is ons schild, dat verbrijzelt de scherpste schichten van de vijand.

Geen nood, waar wij strijden, daar is God; waar het dal van de dood is, daar is God; waar de duivel met zijn ganse heir op ons losstormt, daar is God; waar de wereld grijnst en ons aangrimt en lastert en haat en vervolgt, daar is God; waar zonde en dood ons dreigen, daar is God. Ja, onze God, wij volgen Hem; op Zijn bevel gaan wij, waar Hij ons zendt; wij sidderen niet, Hij is met ons, geen haar valt ons van ‘t hoofd zonder Zijn wil. Zijn wil geschiede! Houden wij niets meer, wij houden toch Hem. Hij houdt ons! “Niemand zal Mijn schapen uit Mijn hand rukken,” zegt Jezus. Daarom met de staf des geloofs alle twijfelingen en bezwaren van het ongeloof afgekeerd en gezien op de Voleinder des geloofs, Jezus de Christus, de Getrouwe en Waarachtige; gezien op Zijn kruis; gezien op Zijn overwinning! Als Jezus met ons is, wie zal tegen ons zijn? Wat zal ons van Zijn liefde scheiden?! Wij overwinnen rijkelijk door Hem, die alles overwonnen heeft. Hij heeftde schande niet geacht, en heerst en leeft nu tot in eeuwigheid. Wij zullen met Hem heersen, met Hem zullen wij leven.

Dit doe u moed houden, lieve moeder! wat ook woog gebeuren, weg met al vleselijke bedenkingen, alles moet ten beste dienen voor hen, die geloven. Daarom in al vrijmoedigheid bij het erkennen van onze zonden onze toevlucht genomen tot de genadestoel in Christus bloed, om te ontvangen het getuigenis, meerder bevestiging door de Geest, dat wij kinderen Gods zijn, erfgenamen en ook erfgenamen van Jezus Christus. De Heere sterke u!

Lieve grootmoeder!

¹ Deze brief werd geschreven gedurende de strijd in de Hersteld Lutherse Gemeente te Amsterdam, die toen al er toe geleid had, dat K. als proponent ontslagen was.

Ik wens u spoedige herstel, maar zoals de Heere wil, ja, zo de Heere wil. Houdt vast aan de genade, aan het geloof, aan de hoop. Hij, die het goede werk in u begonnen heeft zal het volmaken ten einde toe. Moed, moed! Niet gezien op uw zonden, u opgehouden met uw eigen verderf, geen eigengerechtigheid! Weg met zonde! Weg met de wereld en verkleefdheid aan het nietige goed, onze kostelijke ziel zo onwaardig! Naar het kruis, naar Jezus; genade en barmhartigheid gesmeekt! Om-niet; en dan blijmoedig het hoofd omhoog en vrolijk in God, opdat u bereid zijt als de Heere komt!

AAN MOEDER

31 Maart 1830

Lieve moeder!

U schrijft in uw brief dat wij in ons gebed veel zullen gedenken aan u en aan onze lieve Grootmoeder en aan allen, die ons dierbaar zijn, dus ook aan zuster N... en onze Broeders. Wij doen dit dagelijks, biddende dat de Heere u naar de rijkdom van Zijn barmhartigheid geve zijn Heilige Geest, om te ontvangen verlichte ogen des verstands om in te zien, dat het alleen Zijn vrije genade is, als de arme zondaar behouden wordt, dat het alleen afhangt van Zijn vrijmachtig welbehagen, als iemand getrokken wordt uit de duisternis tot het licht en uit het geweld van de Satan tot God; dat het niet ligt aan iemands lopen of willen, maar alleen aan Gods machtige ontferming; dat het hoegenaamd niet ligt aan enige verdienste of eigen werk, maar dat wij wedergeboren, geheel andere mensen, herschapen, hernieuwd moeten zijn, zullen wij staan in een goede en onbedrieglijke hoop voor de Eeuwigheid. Dat wij in Christus moeten gerekend worden, als door Wiens kracht alleen wij het leven kunnen hebben en levend blijven; dat het alleen geloof is, hetwelk Christus vrijmoedig aangrijpt met Zijn kruis en met Zijn heerlijkheid, om in Hem alleen gezaligd te worden, en gerechtvaardigd en volkomen te heten, in waarheid voor het aangezicht van de heilige en rechtvaardige God. En dat zulk een geloof niet is een daad van ons of uit ons, maar een genadegift, die de Heilige Geest werkt met macht in deze, die het zich 't onwaardigste gevoelen. Zulk een geloof schenkt U de Heere, dat smeken wij Hem, om Christus' wil, Die gekomen is om te zoeken en zalig te maken dat verloren is, tot wie een iegelijk komt, die Hem van de Vader gegeven is, en die al wat tot Hem komt niet uitstoot. U zult dan met nadruk ondervinden, dat de Heere uw Man is, een wonderbaar Uitredder, een machtige Beschermmer, die niet in de nood laat, alle die op Hem betrouwen.

Wees ondertussen goedsmoeds, gelijk wij vrolijk in de Heere zijn. Hij is een Man van de weduwen, een Vader van de wezen. Wie ten eerste naar het koninkrijk der Hemelen en zijn gerechtigheid tracht, hem zal al het andere toegeworpen worden, met volle hand, naardat hij nodig heeft. Wie zich verblijden kan daarin, dat hij deel heeft aan de schatten van de liefde van Christus heeft een Weduwenfonds, als weduwe, dat volle rente betaalt, zonder ophouden, dagelijks, mild en overvloedig.² Die schatten zijn onuitputbaar, zijn alleen in 's Heeren hand, maar ook daar het best bewaard, en voor het lichamelijke zijn van de Heere beide, zilver en goud. Als wij Hem daarom maar niet dienen, want dan krijgen wij het niet. Maar als wij de Heere liefhebben, omdat Hij de Heere is, dan smaken wij een onbegrijpelijke vreugde en hebben het zo goed bij Hem, dat wij alles gerust aan Hem kunnen overgeven en wij zeggen: 'Als ik U maar heb, mijn Heere en mijn God! dan vraag ik niet naar hemel noch aarde.' Al

² De moeder, weduwe sedert 1825, meende recht te hebben op een uitkering van een weduwenfonds, wat alles behalve vaststond. Hierover handelt ook een brief van 17 April 1830.

bezwijkt ook mijn vlees en mijn hart dan blijft Gij nochtans de rotssteen mijns gemoeds en mijn deel tot in Eeuwigheid. Dan zingen wij:

*“Welaan mijn ziel, het ga zo ‘t wil,
wees u gerust en Gode stil!”*

U zult Hem niet vergeefs verbeiden. Bij de Heere zijn wonderbare uitkomsten, hoeveel malen hebben wij dit ondervonden. Dus verder getroost alleen op de Heere gezien, hoe minder hoop op onze eigen krachten, op hulp van mensen, wie zij ook zijn, des te beter. Hij heeft duizenden middelen en wegen om ons hulp te verschaffen in tijdelijke, maar vooral in geestelijke nood.

AAN MOEDER

17 April 1830

Hartelijk geliefde moeder!

Met zeer veel deelneming hebben wij uit uw brief de omstandigheden vernomen, waarin u gewikkeld zijt. Het is dan met het weduwenfonds niet anders gegaan dan ik zo dikwijls gezegd heb, evenwel bedroef ik er mij niet over. “Die nu waarlijk weduwe is, en alleen gelaten, die hoopt op God en blijft in smekingen en gebeden dag en nacht,” dus spreekt de Schrift. En op een andere plaats zegt de Heere: “Vervloekt is een iegelijk, die op mensenarm vertrouwt en vlees maakt tot zijn God!” Daarover bedroef ik mij meer, dat in deze van God afvallige en huichelachtige eeuw, een iegelijk het zijne zoekt en niet wat van de Heere is. Dat men spreekt van verbond, genootschappen, verenigingen, fondsen, assurantiën, in plaats van zich geheel met een volkomen hart toe te vertrouwen aan de Heere Heere, Die ons geschapen heeft en ons ook onderhoudt, bij Wie uitkomsten zijn tegen nood en dood, en die zich alleen betonen wil te zijn de getrouwe en zorgdragende Man van de weduwen en de liefderijkste Vader van de wezen. Ziet het is ijdelheid bij de mensen, en bedrog; zij zijn zwakke rietstaven, waarop hij, die er op leunt, zich de hand doorboort. “Werpt al uw bekommelingen op Mij,” zegt de Heere, “Ik zal het maken!” Wie op de Heere vertrouwt, wordt niet te schande. Zie, de hand van de Heere is niet tekort, dat Hij niet zou kunnen helpen. “Zou God niet helpen Zijn uitverkorenen, die dag en nacht tot Hem roepen? Zeker Hij zal ze haastelijk redden!” Zo zegt de Heere: “Vrees niet, want Ik heb u verlost, Ik heb u bij uw naam geroepen, gij zijt Mijne! Wanneer gij zult gaan door het water, Ik zal bij u zijn, en door de rivieren, zij zullen u niet over stromen; wanneer gij door het vuur zult gaan, zult gij niet verbranden, en de vlam zal u niet aansteken. Ik, Ik ben de Heere. En daar is geen Heiland behalve Mij!” “Ik ben jong geweest en ik ben oud geworden,” zegt David. “maar ik heb niet gezien de rechtvaardige verlaten, noch zijn zaad om brood gaan,” Psalm 37. En opnieuw: “Het heil van de rechtvaardige is van de Heere, hun sterkte ter tijd van benauwdheid. En de Heere zal hen helpen, Hij zal ze bevrijden van de goddelozen, en zal ze behouden. Want zij betrouwen op Hem.” - “Zijt niet bezorgd voor uw leven, wat gij eten zult, noch voor uw lichaam, waarmee gij u kleden zult. Gijlieden, vraagt niet wat gij eten of wat gij drinken zult, en wees niet wankelmoedig,” zegt de Heere (Lucas 12).

God zal het zoeken, vinden, dat men zo ongestraft het recht van de weduwen en de zaak van de wezen verdrukt. Maar gij, lieve moeder, kunt gij, dank er de Heere voor, of ik hoop dat u Hem er nog eens voor zult danken, dat het Hem genadig behaagd heeft, u opnieuw in deze proefweg te brengen. De Heere wil dat wij Hem alleen aanhangen, op Hem alleen ons vertrouwen stellen, Hem hartelijk liefhebben, onszelf zonder enig voorbeding aan Hem overgeven, tot Hem alleen de toevlucht nemen, zoals Hij zegt: “Roept Mij aan in de dag van benauwdheid, en Ik zal er u uitredden!”

David dankte de Heere voor al zijn tegenspoeden. “Eer ik verdrukt werd,” zegt hij, dwaalde ik, maar nu onderhoud ik Uw geboden.” En op een andere plaats: “Ik weet, Heere, dat Gij mij uit enkel getrouwheid in verdrukkingen hebt gebracht.” Ook ik juich er in en loof en prijs de Heere mijn God, dat ik niet in weelde, maar in tegenspoed en veel droefenissen ben opgebracht en vooral voor alles, wat er vergezeld ging voor en met de dood van onze dierbare vader. Waarlijk, was het anders, ik had de Heere waarschijnlijk nooit leren kennen, en was een leugenprofeet en Baālpriester en zielen-verleider geworden, gelijk er tegenwoordig bij hopen gevonden worden. Alles wat de Heere God met ons doet, is heerlijkheid, wijsheid en majesteit, al zien wij het zo ogenblikkelijk niet in, wij zien het daarna. Waarlijk het is zo, alle beproeving, die tegenwoordig is, dunkt ons geen zaak van vreugde, maar daarna werkt zij ons een heerlijke vrucht van gerechtigheid dengenen, die daardoor geoefend worden. Ik heb dikwijls gevraagd: waartoe komt dit alles over ons? Maar och, of de Heere u gaf in te zien, dat het alleen is om onze arme ziel te redden van de macht van de Satan. Als de Heere ons aardse ellende beschikt, is het opdat wij erkennen onze geestelijke ellende, diep bederf en doemwaardigheid. Als de Heere ons in het lichamelijke zo in het nauw zet, dat wij niet weten, waarheen wij onze toevlucht zullen nemen, is het om ons te leren dat wij ook zo geestelijk onmachtig zijn om onszelf te helpen uit de strikken van de Satan, uit de banden van de dood en uit de kluisters en boeien van de zonden; en dat wij zo geestelijk blind zijn, of om onze jammerstaat en reddeloze toestand volkomen te overzien, of om enig middel te vinden, waardoor wij uit onze afgrond kunnen worden uitgeholpen. En als de Heere ons nu en dan verlossing en uitredding uit lichamenlijk kruis beschikt, is het, om ons te leren, dat Hij zo machtig en gewillig is, om ons volkomen te verlossen uit de nood van ons ziel. Zijn wij nu hardlerend en ongevoelig onder dat alles, ja, verzetten wij ons in onze eigen waan en wijsheid en gerechtigheid tegen Hem, en wil Hij evenwel, dat wij de opgegeven les zullen leren, en wil Hij Zijn Naam aan ons verheerlijken en ons tonen, dat het waarlijk niet ligt aan ons werken en willen en lopen, maar alleen aan Zijn vrije ontferming, dan begint Hij met ons weer opnieuw.

En ziedaar, nu vanwaar de tegenspoeden komen, en wat de Heere er ook voor heeft, als Hij dezelve over ons zendt! Als u dat nu inziet, lieve moeder, dan zult u weten, waar u heen moet. Ik herhaal het naar de Heere, de Machtige om te helpen, die helpen wil, die helpen kan, die helpen zal. Zeg niet, dat u nog zo vol zijt van zonde en ongerechtigheden; laat ons liever zeggen, dat wij geheel zonde zijn; dat alles wat aan ons is, zonde en verdoemelijk voor God is; dat wij, laat staan de openbare, zoveel zonden gedaan hebben, die wij in onze blindheid waanden dat geen zonden waren, dat een elk derzelve alleen en op zichzelf ons de rechtvaardige toorn Gods, de dood en verdoemenis berokkend hebben. En dat er voor ons, nademaal wij van natuur door de Satan en onze hoogmoed zo opgeblazen zijn, dat wij nog niet eens geloven willen, dat wij zo ellendig zijn, geen redding is te hopen, als niet de Almachtige Vader uit vrije genade naar de werking van Zijn sterkte door Zijn herscheppende en levendige Geest ons levend make, ons trekke uit de poel van onze zonden, ons geven aan Christus, Zijn Zoon, en in Christus ons reinige en heilige en vrijmake en vergiffenis schenke van al onze zonden, en Zich zo met ons, die Zijn vijanden waren, bevredige, en ons doe leven in dankbaarheid, in vrede en vreugde van de Geest, opdat wij zijn tot verheerlijking van Zijn ontzagelijke Naam.

Met één woord: wij moeten geheel van natuur veranderd, verlicht, wedergeboren worden, zullen wij het koninkrijk Gods ingaan; en ons beproeven of er in waarheid zulk een verandering heeft plaats gehad, zullen wij op een goede en vaste grond staan, en eenmaal niet bedrogen uitkomen in die ongelijke eeuwigheid, waar alles

onherroepelijk beslist zal zijn. Moeder, moeder! U hebt mij onder het hart gedragen, och of ik u voor Christus in waarheid gewinnen mocht, en u geloofsogen ontving om te zien, dat Hij het is, die al onze zonden heeft gedragen aan het hout, dat Hij Zich aan ons geheel wil overgeven, en zo der weduwen getrouwe Man zijn, dat Hij ons wil verrijken met alles wat Hij heeft, genade, zegen, eeuwig leven, vrede, blijdschap, eeuwige zaligheid, erfenis van de Hemel en deszelfs volheid; en dat Hij van ons heeft genomen al onze zonden, dood, vreze, droefenis en angst, toorn en ongerechtigheid. Ziet, in de Heere hebben wij alles, wat zouden uw wederwaardigheden u hierin hinderlijk zijn? In geruste dagen wijkt men af van de Heere, maar Hij zendt de wederwaardigheden, opdat wij tot Hem gaan en verlossing vinden voor onze kostelijke ziel en uitredding uit de wederwaardigheden, die ons anders voor eeuwig zou wachten in de hel.

Sta ernaar, lieve moeder, dat u de Heere hebt, en in Zijn gemeenschap u bevindt, en in Zijn genade staat en in het geloof; en van uw geloof op hoop leeft. Vrees dan niet, wees niet bekommerd, niet verslagen, niet klagende over hetgeen u overkomt. Laat ons over onze zonden klagen en de Heere bidden, dat Hij ze van ons neme en door Zijn Heilige Geest ons de vergewissing in het hart legge, dat wij kinderen Gods zijn. Dan ga het, hoe het wil, wij kunnen gerust zijn. Want wij zijn van de Heere, en wij kunnen springen van vreugde met het kruis op de rug; dat heeft ons de Heere opgelegd. Wat Hij oplegt, is goed; het maakt ons gedwee en lijdzaam en gelijkvormig aan het lijden van Christus, opdat wij eens delen in Zijn heerlijkheid, nadat vlees en bloed, de oude mens, geheel gedood en teniet gedaan zal zijn. Hebben wij de Heere lief, Hij zal ons liefhebben, ons eens tot Zich nemen in Zijn nieuw Jeruzalem en al tranen afwissen van onze ogen. Weg dan met vertrouwen op weduwenfondsen! Laat ze verstuiven en uit elkaar geslagen worden door de Heere, die zo eens al samengespande kracht van de mensen tegen Hem vervloeken zal. Maar wie tot Hem zijn toevlucht neemt, zal opgericht worden uit het stof en zegen en het leven en 's Heeren goedgunstigheid zien. God leeft, God zorgt. Zie op Hem alleen! Houd u aan Hem alleen! Vertrouw alles aan Hem alleen, Hij zal 't maken.

Een ding slechts, red uw ziel, terwijl het tijd is, en wees goedsmoeds! Al wat u overkomt, is van onze getrouwe God, opdat Hij u genadig zij en u rijk make door de schatten van Zijn ontferming, welke Hij geopenbaard heeft in Jezus Christus, zijn lieve Zoon, aan allen, die geloven.

Blijf uw liefhebbende zoon.

AAN MOEDER EN GROOTMOEDER

9 September 1830

Hartelijk geliefde moeder en grootmoeder!

Denkelijk bent u op het ogenblik in veel bekommering hoe het met Jacob zal lopen, en waar hij nu zijn en blijven mag; ik mag dus niet nalaten u enige regelen ter geruststelling over te zenden. Jacob is in de hand van de Heere veilig en wel. De Heere heeft tot de Zijnen gezegd, dat Hij ze leiden zal, hoeden en bewaren, dat hen geen kwaad zal overkomen, dat des Heeren oog op hen zal zijn, dat Hij ze voeren zal langs een weg, die zij niet gekend hebben, dat al wat de mensen doen niets anders is dan het uitvoeren van Zijn raad en van hetgeen Hij tevoren besloten heeft, dat met ons geschieden zou. Dat alle dingen ook werken ten goede, dat onze gedachten niet de Zijnen zijn, maar dat al Zijn doen majesteit en heerlijkheid is.

Waarlijk, alle wegen van de Heere hoe duister, hoe smartelijk ook bij het eerste

aanzien en ingaan, lopen uit op heerlijkheid en eeuwige vreugde. Wij zouden wel willen dat de Heere ons leidde naar onze wil en naar onze wensen, of tenminste zo, dat wij er een goed en veelbelovend uitzicht op hadden. Maar nee, zo moge het dengenen gaan, wier deel deze wereld is; voor hen, die naar het eeuwige voornemen gekend zijn, heeft de Heere een geheel andere weg, duister in het begin, onoverkomelijk in het midden, ongangbaar bijna aan het einde, en toch gemakkelijk, licht, heerlijk, goed, heilzaam voor een iegelijk, die vasthoudt aan de Onzichtbare, als zag hij Hem.

Stond het aan ons onze lotgevallen te beschikken, wij kozen gelijk Lot, een landstreek, een weg, schoon en liefelijk bij het eerste gezicht, ten laatste zou het echter blijken, dat wij Sodom gekozen hadden, hetwelk in rook en vlammen opgaat. Nu beschikt God, de levende God, een Heiland en Helper, een getrouwe God, en Hij beschikt wijs en goed. Dat verstaat ons blind verstand niet, omdat wij geen geloof hebben, en dat als God zegt: “Werpt al uw bekommernis op Mij, Ik zorg voor u, Ik zal U niet begeven noch verlaten”, Hij ook zeker Zijn Woord zal houden. En toch is het onmogelijk dat God liegt, al Zijn beloften zijn *Ja, en zijn Amen* in Christus Jezus onze Heere.

Daar komt het maar op aan, of wij in Christus zijn, of wij met Hem verenigd en Hem ingelijfd zijn, of wij ons tot Hem gewend hebben, om door Zijn gerechtigheid gerechtvaardigd te heten, of wij vrede van de ziel gevonden hebben bij God in het bloed van het Nieuwe Testament. Is het dat wij *des Heeren zijn*, gelijk Jacob van de Heere is, dan is elke weg, hoe ongebaand voor ons oog, toch gebaand door de hand van de Heere.

De Hoofdman Cornelius van wie wij lezen in de Handelingen der Apostelen, geeft ons er een vertroostend voorbeeld van. Hij was misschien door Zijn moeder in de wieg gelegd, om eens een stil burgerleven te leiden, maar bij God was het anders besloten, hij moest soldaat worden, werd hoofdman en - een verkondiger van het Evangelie onder zijn onderhorigen en Wapenbroeders. Zo was het met die hoofdman van wie wij lezen in de Evangeliën. Veel zijn de voorbeelden inde Schrift, dat de Heere een bijzondere zegen op de krijgsmansstand gelegd heeft. De Heere Zelf wordt genoemd een Krijgsman, en hoeveel dingen van het Koninkrijk der Hemelen worden er in de Schrift niet aangeduid met benamingen van al wat tot de stand, betrekking, zeden, kleding enz. van de krijgsman behoort? Weshalve u nu niet te zeer bekommerd of bedroefd moet zijn. U weet nu nog niet waar het goed voor is, misschien weet u het binnenkort. De afstand bijvoorbeeld van Amsterdam naar Den Bos is bovendien zo groot niet, als vandaar naar Batavia; groot gevaar van het leven is er op zee ook; verleiding overal, in elke stand.

C... Van H... etc. zullen niet anders kunnen beslissen als wat de Heere, onze getrouwe Leidsman al beslist heeft. Dus weltevreden! en het oog op de Heere! Zelfverwijt, had ik dit of dat gedaan, baat niet, maar maakt moedeloos; zich er om voor de Heere vernederen en Hem niet alleen deze, maar al zonden en volslagen verdoemenswaardigheid te belijden heeft daarentegen die zoete vrucht; dat het verslagen en verbroken hart door Christus geheeld en het bekommerd gemoed door de Geest vertroost en krachtig bemoedigd wordt, en de ziel wordt versterkt in dat heerlijke geloof, dat wat er ook gebeurd, wij onszelf en de onzen en al onze aangelegenheden veilig kunnen werpen in de schoot van de Hemelse Vader, die een Vader is der Wezen en die gezegd heeft: *laten de weduwen op Mij vertrouwen*. Het vertrouwen van de oprechten zal heerlijk bekroond worden, en de hoop van ‘s Heeren gunstgenoten wordt niet beschaamd in eeuwigheid.

De Heere schenke u dat vertrouwen en die gemoedsstemming, welke eens Christens is, en zij met u.

AAN MOEDER

Utrecht, 6 Januari 1831

Hartelijk geliefde moeder!

Wij danken u hartelijk voor uw wens ons toegebracht bij het begin van het jaar, dat wij met ons huis de Heere mogen dienen. Dan gaat het toch alleen goed, als men eens vooral die beslissende keus heeft gedaan, om niet met een half, maar met een heel hart; niet uit een grillig voornemen, maar met vastberaden oprechtheid in ernst; niet voor eens, maar voor altijd zijn oude heer, dat is de duivel, vaarwel te zeggen, hem zó de dienst op te zeggen, dat men hem zonder bedenken de deur van het hart uitwerpt, zelfs dan, als hij ons dubbel loon en alle gemak en welvaart aanbiedt. Gelukkig is hij, die de arme, verachte en in Zijn volk noch dagelijks versmaadde en miskende Jezus heeft gekozen. Velen zijn er, die denken, dat zij Hem dienen en ondertussen zijn zij nog nooit van Heere veranderd; zij dienen nog de oude satan, zoals hij zich soms voorstelt, in de gedaante van een Engel des lichts. Ach! dat zulke mensen eens leerden aan zichzelf te vertwijfelen, dat zij zich eens ernstig en in de tegenwoordigheid Gods, Die heilig en waarachtig is, en Die niets door de vingers zal laten gaan, onbevooroordeeld afvroegen: wie die ik toch? Des Satans of van de God des Hemels en der aarde, Die mij geschapen heeft en mij tot hiertoe onderhoudt en in Zijn lankmoedigheid draagt? Ben ik uit Satans dwingelandij werkelijk verlost of lig ik nog in zijn strikken, waarin hij mij gebonden houdt naar zijn wil? Zou ik wel uit de wereld getrokken zijn, of ben ik er nog in? Ben ik wedergeboren of nog dood in zonden en misdaden? Ben ik bekeerd of onbekeerd? Een slaaf van de duivel of vrijgemaakte van de Heere? Ben ik in genade aangenomen of rust de brandende toorn en verschrikkelijke vloek van de Allerheiligste Gods, Die een verterend en verslindend vuur is, nog op mij? Heden of morgen voel ik mij aangegrepen door de dood. Waar ga ik heen? Een is de plaats van mijn bestemming: Hel of Hemel; de hoge plaatsen of de ijselijk geopende afgrond; vloek of zegen, leven of de dood tot in eeuwigheid; gejuich met de engelen of wanhopig tandengeknars; jubelgezing of gehuil en geweën?

Ach, hoe rampzalig is hij, die meent wat te zijn en toch niets is! Als het lijk naar de kuil gaat, dan is de ziel al uitgeblazen, weg is al schijnwezen! Al het gemaakte naamchristendom en eigengerechtig vertrouwen op hetgeen men zichzelf heeft opgedrongen en niet van de Heere geleerd, helpt dan niet meer.

“Ga weg, ga weg,” roept de Heere Jezus, “Ik heb u nooit gekend!”, en de ziel zinkt vertwijfeld weg. Waarheen - ? Naar de eeuwige verdoemenis! En te laat, te laat is al berouw, nadat men de stem Desgenen, die riep: “Bekeer u tot de Heere!”, versmaad heeft, wanende dat men geen algehele herschepping, wederbaring en verandering behoefde.

Ach, dat die ongelukkige lieden, die menen rijk te zijn en niets nodig te hebben, toch eens van de Heere Jezus leerden, hetgeen zij niet weten, al wanen zij dat zij het weten, dat zij ellendig en arm en blind en naakt zijn. “Ik raad u,” zegt Hij tot deze, “dat gij van Mij koopt goud, beproefd komende uit het vuur, opdat gij rijk moogt worden. En witte klederen, opdat gij moogt bekleed worden, en de schande uwer naaktheid niet geopenbaard worde. En zalf uw ogen met ogenzalf opdat gij zien moogt.” Dat is met andere woorden: hoe groot uw zonden en ellenden zijn, hoe u van zulke ellende verlost zult worden, hoe u God voor zulk een verlossing zult dankbaar zijn.

De ogen van de Heere gaan tot in de diepste schuilplaats van 't menselijk hart. Hij beproeft de nieren en verstaat het verborgene van ons gedachten en overleggingen. Bij mensen geldt soms schijn, bij de Heere geldt het zijn! Waar is wat voor de Heere en

door en tot de Heere? Waar een ziel is, die gevoelt en belijdt, dat zij niets is en niets heeft en niets wil en niets kan, waar waarachtige geestelijke armoede is, waar het hart verslagen, verbroken en verbrijzeld is, waar men voor 's Heeren Woord beeft. Waar men niet durft opzien, maar de hand op de borst slaande, uitroept: "O God, wees mij Zondaar genadig!" Waar men met een verslagen geest erkent en in oprecht berouw en boete het belijdt: "O God, als u mij in de hel zou werpen, zou ik uw oordeel rechtvaardig en billijk moeten noemen. Lankmoedige God! hoe hebt U mij tot hiertoe kunnen dragen? Wat is mij, dat ik nog niet ben omgekomen en verdelgd in mijn ongerechtigheid?"

Ach, zulk een belijdenis kan de onbekeerde met de lippen, met zijn verstand opzeggen, maar het is de Geest van de Heere HEERE alleen, die in het hart grijpt, hetzelfde, vermorzellende door de geweldige hamer van de wet, om het opnieuw te vernieuwen naar het beeld van de Onzienlijke. Het is de Geest van de Heere Heere, die met het scherp tweesnijdend zwaard van het Woord het hart doorboort, doorwondt en doorsnijdt, om het vervolgens te genezen met de balsem uit Gilead. Het is de levendmakende Geest van Christus, die leven blaast in de dode zondaar, anders blijft hij dood, al gebeurden er aan hem ook wonderen.

Heil hem, die het erkent, gevoelt, belijdt en biddende wordt gemaakt: "Heere, onderzoek en beproef mij; zie hoe ik het voor U meen. Bekeer mij, o God, zo word ik bekeerd, genees mij, zo ben ik genezen! Ik maak U mijn zonden bekend en verberg voor U mijn overtredingen niet."

Waarlijk, wie het wezenlijk ernst wordt, tot de Heere te komen als een arm zondaar, als een bedelaar, die zijn naaktheid voor het alziend oog niet bedekt, bij die komt een oprechte droefheid naar God, een ongeveinsd treuren over zijn zonde, een wezenlijke erkenning van volslagen armoede en krachteloosheid, een levendig besef van te liggen onder de rechtmatige vloek en toorn Gods, onder de macht van de Satan, onder de eeuwige verdoemenis, een honger, ja, dat ik mij zo eens uitdrukke: een geeuw-honger en dorst naar de gerechtigheid, en daar komt vreugde, vrede, rijkdom en kracht, zegen en genade, eeuwige verlossing en zaligheid. Men hoort er zich zalig spreken en wordt verzadigd met genade voor genade uit de volheid van Christus, den Geneesmeester en Heiland van zondaren en niet van rechtvaardigen. Men erkent er de opperheerschappij, van Hem, Die, zo Hij er enige, bij ons behoudt en zaligmaakt, dit doet naar Zijn barmhartigheid en vrijmachtig welbehagen in Christus Jezus, in Wie al volheid van de Godheid, van het leven en van de gerechtigheid voor een arme zondaar woont. Het is tot zulk een heerlijk einde, lieve moeder, dat ik met u en voor u bid, wat u mij schrijft: *dat u bidt, dat de Heere u zijn Heilige Geest schenke en in genade aanneme*. O, welk een vreugde zou het voor mij zijn, als de Heere u, die mij gebaard heeft, wederbaarde door Zijn Heilige Geest en vernieuwde naar het evenbeeld van Jezus! Hebt u dit, dan komt het overige van Hem met overvloed.

De Vader der lichten, van Wie al goede gaven af- en neerdalen, geve u Hem te kennen in waarheid en gerechtigheid, Die Zich wil openbaren als een Man van de weduwen en Vader van de wezen en als een rijke Vergelder dengenen, die Zijn aangezicht zoeken in oprechtheid. Amen.

AAN MOEDER EN GROOTMOEDER

Utrecht, 18 Maart 1831

Hartelijk geliefde moeder en grootmoeder!

Wij hebben de brief van 9 Maart de 13de in goede welstand ontvangen en ons zeer verblijd, dat u beiden door des Heeren goedertierenheid nog zo welvarende zijt. Dit is een bijzondere zegen, waarvoor wij de Heere niet genoeg danken kunnen, vooral dat Hij u te midden van zoveel moeilijkheden en donkerheden en worsteling met veelvuldige beproevingen nog staande houdt en Zijn overvloedige en almachtige kracht zich in uw zwakke lichaamstoestand zo heerlijk openbaart.

Hartelijk wens ik en bid ik van Hem, die doen kan boven bidden en denken, dat Hij Zijn kracht, die tot het leven genoeg is, ook aan uw zielen verheerlijke en in u werke naar de machtige kracht van Zijn sterkte dat heerlijke en alles overwinnende geloof, waaruit wij gerechtvaardigd zijnde een eeuwige vrede bij God hebben door onze Heere Jezus Christus, uit Wiens volheid wij ontvangen kunnen en ontvangen genade voor genade. Door welke Heere wij ook de toeleiding hebben door het geloof; tot deze genade. “Wij roemen ook in de verdrukkingen,” zegt de Apostel, “wetende dat de verdrukking lijdzaamheid werkt, en de lijdzaamheid bevinding, en de bevinding hoop en de hoop beschaamt niet, omdat de liefde Gods in onze hart en uitgestort is door de Heilige Geest, Die ons is gegeven. Want Christus, als wij nog krachteloos waren, is te van Zijn tijd voor de goddelozen gestorven,” Rom. 5.

Gelukkig hij, die zich rekent tot die goddelozen te behoren, gelukkig hij, die met de tollenaar leerde zuchten: “O God, wees mij zondaar genadig!” Gelukkig hij, wie de Heere bij zijn ellendigen, doemwaardige, verloren en hooploze toestand heeft bepaald, die de Heere er een inzien in heeft gegeven, dat Hij Gods gerechtigheid nog zou moeten grootmaken, al wierp hem de rechtvaardige en heilige God voor eeuwig in de hel. Hij heeft ook gevonden, of zal ook vinden hoe hij van al zijn zonden en ellenden moge verlost worden, niet door tranen, niet door boetvaardigheid, niet door verzuchtingen, niet door gebeden, niet door kerkgaan of avondmaal houden, niet door nauwgezetter te leven en zichzelf te verbeteren (hoewel dit alles een gewoon gevolg bij bekeerd wordenden zijn moge), maar door het dierbaar bloed van Jezus Christus alleen, 1 Petrus 1: 18 en 19, *om zo in Hem gevonden te worden, niet hebbende zijn eigen gerechtigheid, die uit de wet is, maar die door 't geloof Christus is, namelijk de rechtvaardigheid, die uit God is door het geloof*. Wie dat heerlijke geloof heeft, kent ook deszelfs kracht, en hem wordt alles hetzelfde als hij slechts in waarheid de Heere heeft, vraagt hij niet naar Hemel noch naar aarde. Hij zorgt niet, maar laat de Heere zorgen, Lukas 12. Vraagt alleen om zijn dagelijks brood, laat zich aan het tegenwoordige genoeg, gelovende wat de Heere zegt: “Ik zal u niet begeven en Ik zal u niet verlaten”, Hebr. 13: 5 (vergelijk Hoofdstuk 12; zie ook Psalm 73: 23-26). Het geloof is zeker niet iedermans ding, maar de Heere zegt zelf: “Indien dan gij, die boos zijt, weet uw kinderen goede gaven te geven, hoeveel te meer zal de Hemelse Vader de Heilige Geest geven dengenen, die Hem bidden!” Hebben wij de Heilige Geest ontvangen, dan worden wij ook overvloedig vertroost in alle droefenis.

Die zalige en heerlijke en eeuwigblijvende vertroosting beure u dan ook op bij het geval van Jacob. Ik verheug mij dat de heren van de kweekschool zoveel moeite om hem aanwenden, hoewel ik aan de goede uitslag twijfel, echter bij de Heere zijn alle dingen mogelijk.³ U hebt gedaan, wat in uw vermogen was, en het verzuim van hem

³ Voor de militaire dienst

aan te geven was niet opzettelijk. Ik werd spoedig te zijnen opzichte vertroost. Want zoals ik in Utrecht kwam, viel mij de Bijbelse Almanak van dit jaar in handen, daar staat een aardig stukje in getiteld: “Waar toe moet het dienen?” Het verhaal luidt kortelijk dus:

“Een kandidaat in de godgeleerdheid ging op reis, om zijn ouders te bezoeken. Hij moest een garnizoensstad door. Daar raakte hij onwillekeurig in dienst als soldaat tot zijn eigen bittere droefheid en tot grievende smart van zijn ouders. Wat zou hij doen? De Heere maakte hem onderworpen en eenswillend; hij besloot zich zo goed mogelijk in die nieuwe betrekking te schikken. Een enige zoon van veelvermogende ouders, een losbol, was ook in dienst geraakt, deze kwam met de kandidaat in kennis en raakte vervolgens onder deszelfs opzicht. Eens schreef de kandidaat, hem schrijven lerende, het woord “wedergeboorte” voor. Die jongeling vroeg hem wat dit was. De kandidaat verklaarde het hem, en dit had het gezegend uitwerksel, dat de jongeling door Gods genade bekeerd werd. En diezelfde God, Die de kandidaat beproefd had en hem als middel in Zijn hand had gebruikt tot terechtbrenging van een zondaar, waarover de engelen in de hemel zich meer verblijden dan over rechtvaardige, die de boete niet behoeven, beschikte het zo, dat hij daarna weer uit de dienst raakte.”

Zie, zo zal de Heere ook hetgeen Jacob boven het hoofd schijnt te hangen, ten goede doen strekken. Jacob vreest de Heere. Moet hij militair worden, dan zal de Heere hem doen berusten in Zijn wil en in Zijn leidingen, die meestal wonderbaar, maar toch enkel getrouwheid en heerlijkheid zijn. Voor het geloof is alles goed. Al schijnt alles verkeerd te gaan, het zal voor ons wel goed uitkomen, wij zullen ten laatste voor al het donkere, ons onbegrijpelijke, geheel met onze uitzichten en verwachtingen strijdige, Hem nog danken en verheerlijken, zo wij Hem in waarheid gekend hebben en met David, wiens leven een aaneenschakeling van rampen was, nog zeggen: “Uw verdrukkingen hebben mij groot gemaakt. Ik dank U, Heere, mijn God! dat Gij mij met enkel getrouwheid geleid hebt.”

Ik bid voor Jacob gedurig, dat de Heere hem geve, dat hij daarin maar alleen zijn vreugde stelle, dat hij de Heere tot zijn Deel heeft, Die het ook met hem wel zal maken, gelijk Hij het met al Zijn kinderen wel maakt. Het is zo goed voor ‘s Heeren volk, Hem zwijgend te volgen; al gaat het door gebaande of ongebaande wegen, zij mogen al hun zaken en duurste belangen gerust aan Hem toevertrouwen. Hij is nimmer beschaamd geworden, die zijn hoop op God Almachtig gebouwd heeft. Ondertussen is het noodzakelijk en heilzaam voor ons, om bij elke oprijzende zwarigheid onszelf nauwkeurig te onderzoeken en voor de Heere ons hart bloot te leggen, of het Hem mocht behagen, ons te doen gedenken, wat zonde het is, waarom de Heere ons bezoekt, hetzij dat wij niet oprecht voor Hem wandelen, hetzij wij morren, verdrietig, wrevelig en wantrouwend worden onder Zijn aanbiddelijk Godsbestuur, óf dat wij willen, dat Hij ons leide naar onze wil en wens en niet naar Zijn wil, óf dat er nog afgoden zijn in ons hart en hetzelve nog te veel verkleefd is aan de ijdele en vergankelijke dingen van dit leven. De Heere doet, wat Hij wil, en zet Zijn weg met ons voort. Hoe wreveliger wij worden, van de te meer verzware wij het met de Heere anders zo licht gedragen wordende kruis, en de bezoeking duurt des te langer. De Heere zet de Zijnen naar het uitwendige in het nauw, opdat zij leren los te worden van alles, wat de Heere niet is, en opdat zij zich voor dit en voor het toekomstige leven, voor tijd en eeuwigheid leren overgeven aan Hem, Die niet een gedeelte, niet de helft, maar ons gehele hart zoals het is, en ons geheel vertrouwen begeert. Van Wie het heet: “Die ook Zijn eigen Zoon niet gespaard heeft, maar heeft Hem voor ons al (die geloven) overgegeven, hoe zal Hij ons met Hem niet alle dingen schenken?” Och, dat wij de eerste vraag en het antwoord van de Catechismus toch

eens gelovig mochten opzeggen, wij zouden de Heere niet wantrouwen noch in Zijn heerschappijvoerende genade, noch in Zijn goedertieren onderhouding van ons lichaam, die ellendigen madenzak, die haast verrotten en door de wormen verteerd worden zal. Ben ik met lichaam en ziel het eigendom van onze Heere Jezus Christus of niet? Ben ik het niet, dan moet ik niet ophouden met bidden, zuchten, kermen en aankloppen aan de poort van genade, tot ik daarvan verzekerd ben. Ben ik het, dan weet ik, dat Elia's God nog leeft, dat Hij nog leeft, Die de jonge raven geen gebrek laat lijden. Dan weet ik, dat Jezus Christus, Die Zich ontfermde over de schare, welke broodsgebrek had, en een weinig brood en vis zegende, dat het niet alleen voor duizenden genoeg was, maar dat er nog twaalf korven overbleven, gisteren en heden dezelfde is tot in al eeuwigheid. Moet 's werelds goed er aan, welaan! Zo ik de Heere slechts heb, Hij is rijk genoeg en Job kreeg alles zevenvoudig weder, nadat hij in lijdzaamheid beproefd was geworden. Het komt er maar op aan, hoe wij staan bij de Heere, dat is: of wij Psalm 32 en 1 Joh. 1: 6 - 10 bij bevinding hebben leren verstaan, of wij hongeren en dorsten naar de gerechtigheid. Wie die honger hongert en van Jezus levend water begeert, zal verzadigd worden. De getrouwe en waarachtige, in Wie alle Gods beloften *Ja, en Amen* zijn, zegt het, Hij, de Man van die weduwen, die haar hoop nacht en dag op God stellen; Hij, de Vader van de wezen en een Heere Heere, Die niet laat beschaamd worden een iegelijk, die op Hem vertrouwt.

... God zelf vatte u bij de rechterhand en leide u op Zijn wegen; als wij onszelf willen helpen, steken wij onszelf in des te dieper nood. Maar bij de Heere Heere alleen zijn uitkomsten in nood en dood.

Het spijt mij, dat grootmoeder haar land nog niet verhuurd heeft. Ik hoop, dat zij in het bovenstaande enige opleiding moge vinden, om troost te zoeken in de Schriften. Die de gerechtigheid van de Heere zoekt, voor die is de belofte, te midden van de beroeringen en het rumoer van de volken: "Zijn brood wordt hem gegeven, zijn wateren zijn gewis," Jesaja, 33: 16. God is Israël goed en nabij dengenen, die oprecht van hart zijn. Jacobs deel is niet als des werelds deel, en daar is verwachting voor al zulken, die God voor haar God houden en even daarom de beloften hebben van dit tegenwoordige en van het toekomstige leven. Zouden wij niet drinken de drinkbeker, die de Heere ons op de hand zet? Laat ons niet murmureren. Want door murmuring vielen er veertig duizend in de woestijn, 1 Cor. 10: 10 - 13. Ons wedervaart niets buiten Gods onveranderlijke voorbeschikking, niets, waarvan de minste omstandigheden Gode niet bekend zijn; niets waarvan geen redenen zijn bij de Alwijze, Die niets ongerijmds doet. Hij wil bij alle gelegenheden Zijn Eer bekend maken, en Zijn krachtige Almacht blijkt nooit heerlijker dan wanneer dezelve in onze zwakheid volbracht wordt, Genesis 50: 19-20.

De gelovigen zou altijd ellendig geweest zijn en zijn, indien zij niet vroeger ellendig waren geworden. Zo wij maar eens met Hagar naar de fontein van de vertroosting zien, dan worden wij weldra Degene gewaar, Die uit de Hemel naar ons ziet! Het behoort ons niet onbekend te zijn, dat de bezoeking dikwijls een bewijs is van de genade, die God ons óf geven wil, óf gegeven heeft. Over de bezoeking te klagen is in dit geval: klagen over genade. Waar de Heere Jezus met Zijn kruis komt, laat men de wereld en het vergankelijke goed los, het vlees wordt er beschaamd, God verheerlijkt, de geest behouden (want wij moeten door veel verdrukkingen ingaan in het Koninkrijk der Hemelen), wij worden onderwezen in onze eigen nietigheid en aller dingen ijdelheid. En voor het geloof, opdat hetzelfde vast gegrond worde, is de beproeving kostelijker dan goud en zilver. Zalig is hij, die de verzoeking verdraagt. Want als hij beproefd zal geweest zijn, zal hij de kroon des levens ontvangen.

AAN ZIJN BROER JACOB

Utrecht, 3 November 1831

... Er staat niet te vergeeft: “Mijn gedachten zijn niet ulieder gedachten, en uw wegen zijn niet Mijn wegen.” En: “Alle dingen moeten ons ook werken ten goede.” Gij valt niet in de handen van de mensen, maar in die van de Heere, in wiens hand u ook zijt. Wees verzekerd, dat hoe het ook ga, u Hem achteraf op uw knieën met tranen van dankbaarheid zult loven en zeggen: ik dank U, Heere, dat Giju mij met getrouwheid geleid hebt. Jjuist deze weg was goed voor mij en geen andere; elke andere had mij niet gebracht, waar ik wezen moet!

AAN Z'N BROER JACOB

29 November 1831

... O houdt goede moed en vertoeft de Heere met volkomen spoedige uitredding uit de Infirmerie, verbeid Hem, en geloof het toch:

*Wijsheid zonder eind of paal,
zijn Zijn wegen altemaal;
is het zuurheid of is 't zoetheid,
of een last u op 't gemoed leidt,
eenmaal juicht gij: Gij zijt goed,
Heer! bij alles, wat Gij doet! –*

Ja, het is Zijn wijsheid, die er u gebracht heeft, en Hij weet waartoe! Laat het aan Hem over, geef uzelf volkomen aan Hem over, en leg u in Zijn Vaderlijke handen en zing:

*Wat mijn God doet, is welgedaan!
Ei, zing dit vrij, mijn hart;
al moet ik langs de kruisweg gaan,
die kruisweg is de Hemelbaan,
de Hemel kent geen smart.
Zeker, de roe die mij kastijdt,
is in de Hand mijns Heeren,
die roe heeft ieder kind verblijdt
en schoon zij 't vlees soms openrijt,
het zal de geest niet deren.
Een bastaard waart gij zonder 't juk,
nu zijt ge een van Zijne kind'ren;
daarvan is 't teken kruis en druk
en uit die druk rijst uw geluk.
De voorspoed zou dat hind'ren.
Ei wendt het naar uw Heiland heen,
en knelt het, ga 't Hem klagen;
u draagt het kruis toch niet alleen,
Hij zendt Zijn Eng'len om u heen,
Hij zelf helpt u dragen.
Hoe meer geloof te minder last.
Wel kruis brengt veel genade,*

*de roede sla, de liefde wast,
 zo houdt u Vadershand meer vast
 en neemt Hem meer te rade.
 Houdt goede moed,
 het kruis is goed,
 het leert u dagelijks sterven,
 meer dierbaar wordt u 's Heilands bloed;
 hoe meerder zuiv'ring van 't gemoed,
 hoe minder ge afzult zwerven.
 Hoe zwaarder kruis, te schoner kroon
 en heerlijkheid na 't lijden,
 op moeilijke arbeid 't heerlijkst loon,
 van 't kruis stijgt u ten Hemeltroon,
 op schreien volgt verblijden.
 Welaan mijn ziel! het ga zo 't wil,
 laat Vader voor u zorgen;
 wat baat u onwil of bedil.
 Uw hulp spoedt aan, ei wacht, wees stil!
 Ginds daagt de blijde morgen.
 Die morgen, ja, hij komt gewis,
 en weg is al het duister,
 en helder wat nu donker is.
 Wat ween ik, dat ik 't licht nu mis?
 'k zit haast in volle luister.
 Wat mijn God doet, is welgedaan,
 ei, zing dit luid, mijn harte,
 al moet ik langs de kruisweg gaan,
 die kruisweg is de Hemelbaan.
 De Hemel kent geen smarte.*

Ziedaar nu weer eens een versje voor u opgesteld. Voeg er bij de 42^e Psalm:

*"O mijn ziel, wat buigt ge u neder,
 waartoe zijt ge in mij ontrust?
 Voed het oud vertrouwen weder.
 Zoek in 's Hoogsten lof uw lust.
 Want Gods goedheid zal uw druk
 eens verwisselen in geluk.
 Hoop op God! Sla 't oog naar boven!
 Want ik zal Zijn Naam nog loven."*

*Ja, ja, - het bitt're voor de mond
 is voor het hart gezond.
 Het kruis is dan nog goed,
 wanneer het smarte doet.
 God gaf het ons te dragen,
 dies moet het ons behagen.
 O, 't is zo goed - zo goed!*

Zeker als de beproeving tegenwoordig is, dunkt ze ons geen zaak van blijdschap, maar daarna werkt zij een vreedzame vrucht dengenen, die daardoor geoefend worden. Wie

is er ooit te schande geworden, die op de Heere gehoopt heeft?

... Hebt u wel een Bijbel of een gereformeerd Psalmboek met de tekst van de Psalmen aan de kant? Laat er anders een vragen bij onze vriend Bilderdijk. Stoor u in dat geval niet aan de mensen, overal waar wij zijn, roept ons de Heere en stelt ons tot verheerlijking van Zijn Naam en tot verkondiging van Zijn deugden. De Heere Jezus, die de schande en smaad van de mensen veracht heeft en gezeten is in heerlijkheid aan de rechterhand van de Vader, roept ons toe: “Wie zich Mijns en Mijn woorden (en dat is de Bijbel toch ook) niet schamen zal, diens zal Ik Mij ook niet schamen, wanneer Ik zal gekomen zijn.” David zegt: “Uw Woord is mij een lamp voor mijn voet en een licht voor mijn pad”, hij wandelde dus in de donkerheid toen hij dat zei.

Hoor dan des Heeren woord en bidt om de invloeden van Zijn Heilige Geest, opdat u het gelovig moogt aannemen, en zeggen: ‘Al zie ik het nu niet, het is toch zo, het Woord Gods behelst die en die belofte en die zal vervuld worden. Want God spreekt en God is waarachtig. Het is onmogelijk dat God liegt. De wijze waarop, het hoe en wanneer van de vervulling, laat daaraan Uw God over. Gode zijn al Zijn werken van voor de grondlegging van de wereld bekend, bij Hem zijn de tijden en stonden. Niet langer, dan Hij naar Zijn onnaspeurlijke wijsheid deze toestand, waarin ik mij nu bevind, voor mijn eeuwig zieleheil nuttig zal oordelen, zal ik erin blijven, en oordeelt Hij het nuttig, dat ik er niet langer in zij. Hij spreekt en het is er - onze God is in de Hemel; Hij doet wat Hem behaagt. Hij kan doen wat Hij wil.’

Dit zij de taal van uw hart. *Veel zijn de tegenspoeden van de rechtvaardige, maar de Heere redt hem uit alle die.* Geduld is u nodig, opdat u beproefd zijnde, zoveel te meer ondervindt en het bij eigen ondervinding mag zeggen, dat de werken van de Heere groot zijn en dat Hij wonderbaar is in verlossing. Het is u uit genade gegeven, niet alleen dat u moogt geloven, maar ook dat u lijdt. “Acht niet klein de kastijding van de Heere en bezwijk niet als u van Hem bestraft wordt. Want die de Heere liefheeft, kastijdt Hij en Hij geselt een iegelijk zoon, die Hij aanneemt. Indien gij de kastijding verdraagt, zo gedraagt zich God jegens u als zonen (want wat zoon is er, die de Vader niet kastijdt), maar indien gij zonder kastijding zijt, welke al zijn deelachtig geworden, zo zijt gij dan bastaarden en niet zonen. Voorts, wij hebben de vaders onzes vleses wel tot kastijders gehad en wij ontzagen hen; zullen wij dan niet veel meer de Vader der geesten onderworpen zijn en leven? Want genen hebben ons wel voor een korte tijd, naardat het hun goeddacht gekastijd, maar Deze kastijdt ons tot ons nut, opdat wij Zijn heiligheid zouden deelachtig worden. Daarom richt weer op de trage handen en de slappe knieën.”

“Loof en verheerlijk de God en Vader onzes Heeren Jezus Christus, die naar Zijn grote barmhartigheid ons heeft wedergeboren tot een levende hoop door de opstanding van Jezus Christus uit de doden, tot een onverderfelijke en onbevlekkelijke en onverwelkelijke erfenis, die in de hemelen bewaard is voor u, die in de kracht Gods bewaard wordt door het geloof, tot de zaligheid, die bereid is om geopenbaard te worden in de laatste tijd; in welke gij u verheugt, nu een weinig tijd bedroefd zijnde door menigerlei verzoeking (welke u daarom alleen toegezonden worden van de Heere, wiens goedertierenheid is in van de eeuwigheid), opdat de beproeving uws geloofs, die veel kostelijker is dan des gouds, hetwelk vergaat en door het vuur beproefd wordt, bevonden worde te zijn tot lof en eer en heerlijkheid, in de openbaring van Jezus Christus, die aanstaande is; terwijl gij verkrijgt het einde uws geloofs, namelijk de zaligheid uwer ziel. Daarom acht het voor grote vreugde, broeder, wanneer u ook in velerlei verzoeking valt, wetende dat de beproeving uws geloofs lijdzaamheid werkt. Maar de lijdzaamheid hebbe een volmaakt werk.”

Dus wacht op de Heere, wees niet wankelmoedig, maar kloekmoedig, houd u mannelijk; wees sterk en Hij zal uw hart versterken, ja, wacht op de Heere. Meent u her niet langer zo te kunnen uithouden? Die op de Heere wachten, die wordt de kracht vernieuwd, zijn kracht is in de zwakken machtig. Werp dan al bekommelingen op Hem. Want Hij zorgt voor U. Hij zegt: *Ik zal u niet verlaten, Ik zal u niet begeven.*

“Beveel de Heere uw wegen en Hij zal uw paden recht maken. Zou Hij niet horen zijn uitverkorenen, die dag en nacht tot Hem roepen? Ja, Hij zal hen haastelijk redden. Hij ontfermt Zich over de ellendigen, Hij richt de gebogenen op. De ogen van de Heere zijn over de rechtvaardige en zijn oren tot hun gebed. Dewijl Christus voor ons in ‘t vlees geleden heeft, zo wapen gij u ook met dezelve gedachte, namelijk, dat wie in het vlees geleden heeft, die heeft opgehouden van de zonde, om nu niet meer naar de begeerlijkheid van de mensen, maar naar de wil van God, de tijd die overig is in het vlees te leven.” Wie Mijn discipel zijn wil, neme zijn kruis op zich, zegt onze Heere. En Hij voegt er bij: *Mijn juk is zacht, Mijn last is licht.* Merk wel, de Heere Zelf noemt het een juk en een last. Hij weet dus dat het drukt en zwaar is, zodat wij er onder zouden bezwijken, moedeloos of ongeduldig worden. Maar in die toestand staat er dan ook tot onze troost geschreven, *dat wij een Hogepriester hebben, die medelijden kan hebben met onze zwakheden, ja, die ook in al dingen, gelijk als wij, is verzocht geworden, maar zonder zonde.* “Hijzelf heeft in de dagen Zijns vleses gebeden en smekingen tot Dengenen, Die Hem uit de dood kon verlossen, met sterke roeping en tranen geofferd, en verhoord zijnde uit de vreze, heeft Hij, hoewel Hij de Zoon was, gehoorzaamheid geleerd uit hetgeen Hij heeft geleden, en geheiligd zijnde is Hij allen, die Hem gehoorzaam zijn, een Oorzaak van eeuwige zaligheid geworden.” Hij roept ons toe: *zonder Mij kunt gij niets doen;* ook het juk niet dragen, maar zo wordt dan met Hem, door Zijn kracht het juk zoet, de last licht.

“Het lijden brengt ons een onuitsprekelijk gewicht aan van eeuwige heerlijkheid; daarom kunnen wij, gerechtvaardigd zijnde uit het geloof en vrede hebbende bij God door Jezus Christus onze Heere, roemen in de hoop van de heerlijkheid Gods. En niet alleen dit, maar ook roemen in de verdrukkingen, wetende dat de verdrukking lijdzaamheid werkt, en de lijdzaamheid bevinding, en de bevinding hoop, en de hoop beschaamt niet, omdat de liefde Gods is uitgestort in onze hart en door de Heilige Geest, die ons is gegeven. Die Geest, door welke wij roepen - als de kindertjes - *Abba, Vader*, getuigt met onze Geest, dat wij kinderen Gods zijn, en indien wij kinderen zijn, zo zijn wij ook erfgenamen; erfgenamen Gods, mede erfgenamen van Christus, zo wij anders met Hem lijden, opdat wij ook niet Hem verheerlijkt worden. Want ik houd het daarvoor, dat het lijden dezes tijd niet is te waarden tegen de heerlijkheid, die aan ons zal geopenbaard worden. Wij weten het, dat dengenen, die God liefhebben, alle dingen medewerken ten goede, namelijk dengenen, die naar Zijn voornemen geroepen zijn. Die Hij tevoren verordineerd heeft, deze heeft Hij ook geroepen, en die Hij geroepen heeft, deze heeft Hij ook gerechtvaardigd, en die Hij gerechtvaardigd heeft, deze heeft Hij ook verheerlijkt. Wat zullen wij dan tot deze dingen zeggen. Zo God voor ons is, wie zal, wat zal tegen ons zijn? Die ook Zijn eigen Zoon niet gespaard heeft, maar heeft Hem voor ons allen overgegeven, hoe zal Hij ons ook met Hem niet alle dingen schenken? Wie zal ons scheiden van de liefde Christus; verdrukking, of benauwdheid, of vervolging, of naaktheid, of honger?”

“Het is goed voor een man, dat hij het juk in zijn jeugd draagt,” zegt Jeremia. Ik dank U, Heere, dat Gij mij verdrukt hebt, zei David, eer ik verdrukt werd dwaalde ik, maar nu onderhoud ik uw geboden. Uw verootmoedigingen hebben mij groot gemaakt. Vernederd dan onder de krachtige hand Gods, opdat Hij u verhoge te Zijner tijd.”

Op verootmoediging voor de Heere komt het in alles aan; hoe meer wij onze diepe

ellende, gehele bedorvenheid en walgelijkheid van ons zondige en gans bedorven natuur leren kennen en betreuren, zoveel te meer zullen wij het met geheel ons hart belijden, dat wij alles verbeurd hebben en niet de minste weldaad waardig zijn, en dat zelfs slechts een dronk koud water en een korst brood genade is. Maar ook hoe meer onwaarde wij in onszelf zien, des te meer waarde en dierbaarheid zien wij in Christus en in Zijn lijden, dat Hij als onze Borg voor ons geleden heeft. Hoe meer wij in dat lijden onzes Heeren worden ingeleid, des te minder gevoelen wij ons eigen lijden. Wij gevoelen dat minder, hoe meer wij onszelf verliezen, onszelf kwijtraken; hoe meer wij onszelf verloochenen, verliezen en kwijtraken, des te meer algenoezaamheid zien wij in God, des te meer smaken wij van Zijn vertroostende nabijheid. En wij zeggen met Asaf:

*Wien heb ik nevens U omhoog,
Wat zou mijn hart wat zou mijn oog
Op aarde, nevens U nog lusten,
Gij zijt 't alleen in wie 'k kan rusten.
Bezwijkt dan ook in bittre smart
Of bang vrees, mijn vlees of hart
Zult Gij zijn voor mijn gemoed,
Mijn rots, mijn deel, mijn enigst goed.*

Nu, lieve broeder, de God Jacobs zij uw toevlucht, uw hoogvertrek, Hij zij uw rots, op wie gij vertrouwt; die rots wankelt nooit. Wees getrouw in het kleine, in het gebed vooral, en de Heere zal u over grotere dingen stellen. Waak tegen uw hart tegen de duivel, tegen de verleiding van de boze mensen. *Wees getrouw*, zegt de Heere, *en Ik zal u de kroon des levens geven*. “Heb goede moed, mijn zoon, u zijn uw zonden vergeven.”

Die woorden vervullen uw hart; zij bevatten alle vertroosting. U zult het dan uitroepen: ‘Ten ware dat de Heere mij een hulp geweest ware, mijn ziel had bijna in de stilte gewoond. Als ik zeide mijn voet wankelt, uw goedertierenheid, Heere! ondersteunde mij. Als mijn gedachten in mij vermenigvuldigd werden, hebben uw vertroosting mijn ziel verkwikt.’

De Heere Jezus, onze Heere en Heiland en dierbare Zoenborg, onze Profeet, die ons onderwijst in alles wat tot het leven en de Godzaligheid nodig is, onze Hogepriester, die voor ons bidt, onze Koning, die dood, duivel en zonde heeft overwonnen en teniet gedaan, doe u Zijn liefelijke nabijheid ondervinden. Dan kan u de Infirmierie een paleis worden. Hij zal er u uithelpen, maar laat het zo goed zijn, als het zijn liefde het best keurt. Immers hebben wij ons met lichaam en ziel aan Hem overgegeven, dat Hij ons zou leiden. Hij leidt ons in de eeuwige Vreugde, laat de weg daarheen aan Hem over, Hij is een goed Herder.

AAN ZIJN BROER JACOB

16 December 1831

... Houdt voorts goede moed, lieve broeder! en herlees mijn vorige brief maar eens weer, de teksten daarin aangehaald overdenkende, dat zal u veel troosten - de weg van de Heere met ons is gewoonlijk eerst in de diepte, in donkerheid, in benauwdheid. In die weg leren wij Hem meest zoeken. Het hart wordt gedwee en buigzaam, ootmoedig en stil in de weg van het kruis en van de beproeving; hoe meer wij onszelf in de weg staan, te moeilijker wordt ons de weg. Dan is zij gemakkelijk als wij ons verootmoedigen voor de Heere en niet vooruitbedingen: "Zo, zo wilde ik het hebben!" Is onze ziel in Gode en Christus geborgen, Hij zal ook wel voor ons lichaam zorgen. Want beide heeft Hij Zich met Zijn dierbaar bloed tot een eigendom gekocht. - Laat ons van de Heere om die zielsgesteldheid bidden, dat Wij ons alles onwaardig achten. Kwel er u niet over hoe het gaan zal. God zal zorgen volgens Zijn goedertieren, wijze en Vaderlijke beschikking. Al, wat de mensen verder met u doen zullen, zal niet anders zijn dan naar Zijn liefdewil en voor uw heilzaam bestel. Hij zal u niets laten op leggen of opleggen of Hij zal u kracht schenken. Wie de Heere Jezus lief heeft, die verwaardigt Hij te delen in Zijn lijden, om hem eens te doen delen in Zijn heerlijkheid. Dus goede moed - zie niet op het zichtbare. Want dat gaat voorbij. Maar tracht naar het Koninkrijk Gods en naar Zijn gerechtigheid. Uit de donkerheid schept de Heere licht.

Houdt aan met bidden en met het leren van des Heeren woord, hetwelk is een lamp voor onze voet. "Indien Uw wet niet ware geweest al mijn vermaking", zegt David, "ik ware in mijn druk allang vergaan."

AAN ZIJN BROER JACOB, DIE IN EEN ZIEKENHUIS VERPLEEGD WERD

8 Januari 1832

... Ik verblijd mij met u, dat deze gevaarlijke zaak zo goed is afgelopen. En ik dank de Heere, dat Hij uit deze weg u zo goedertieren en genadig heeft geholpen, een weg, waarin u evengoed zulke onaangename ontmoetingen en waarvan de gevolgen zo allerbitterst voor u hadden kunnen zijn, dat u er bijna onder bezwaken zou zijn. Merk niet in de zaak zelf, maar in de genadige uitleiding en uitredding uit dezelve de getrouwe en genadige en verschonende en liefderijke en machtige hand Gods op tot uw vertroosting en bemoediging. Het wekke u op kinderlijk en ootmoedig vertrouwen, dat de Heere het verder doen zal. Dit schrijf ik u, omdat u mij meldt, dat u zeer neerslachtig bent en alles u als tegen de borst stoot.

De reden daarvan kunt uzelf wel bevroeden; u hebt zelf u laten leiden, om uit een weg te komen, die u tegen uw wil en zin was, u hebt uzelf willen er uithelpen, in plaats van verenigd te zijn met de weg van de Heere, in plaats van Zijn hand op te merken in de gehele leiding van die zaak van dat u nog op zee waart totdat men u ontrouw behandelde te Haarlem en u naar een plaats bracht waarop u niet voorbereid waart te gaan. U hebt u gebracht in een kromme weg en bent er uitgegaan door een middel, dat in de ogen van de Heere niet recht is. Nu bent u er wel uit, maar bevindt u nu in een drang van omstandigheden, veel pijnlijker dan de vorige, en ziet een toekomst veel duisterder dan ooit, en de zaak is onmogelijk te herstellen zonder andere, die u geholpen hebben, in het ongeluk te storten.

Wat nu, denkt gij, en vindt geen toegang tot de Heere. Maar nu, lieve broeder! ziedaar,

ik ben wellicht ten dele zelf schuldig in de zaak, ik weet niet of indien ik de maatregelen wat stilliger en krachtiger had afgeraden, of u er misschien geen schrik voor gekregen had, en het er eenvoudig bij had gelaten toen zeker iemand zei: *Wij weten niet of je er wel geschikt voor bent*. Dit gezegde was genoeg om te vertrouwen, dat de Heere er u uithelpen zou, zonder verdere pogingen van uw kant.

Maar nu, nog eens, ik wil noch mag u niet verder neerslaan, maar schrijf u dit alles opdat u zou terugkomen op de weg van waarachtige en uw zielversterkende troost. Merk in de genadige uitleiding uit de zaak de Almachtige hand Gods u ten goede, en laat u niet schokken daardoor, dat u deze en geen nu wellicht verkeerd voor u mocht gestemd zien, wellicht het meest deze, waarop u enigermate het meest vertrouwen had, dat zij u nu de hand zullen rijken om u te helpen.

Hoor nog eens! Vertel het *hoe* van de zaak aan niemand, volstrekt aan niemand, tenzij hij het u vraagt als een broeder in Christus, bijv. Da Costa, Huidekoper, en zeg er dan bij hoe u er onder gestemd zijt. Laat vooral Moeder, Grootmoeder of Klaas het aan niemand verhalen, de redenen waarom niet zal ik u nader opgeven.

Maar voorts, goede moed, lieve broeder! goede moed! Bidt de 51ste Psalm uit de grond van een verslagen hart verootmoedig u voor de Heere. Zoek verzoening in het bloed Jezus Christus, onze dierbare Heiland, die u hebt leren kennen als een volkomen Zaligmaker van arme zondaren, en als een barmhartig Hoge priester, die medelijden kan hebben met onze zwakheden. Dit zij het allereerste en voornaamste wat u doet. Zoek de Heere en houdt niet op voor u Hem weervindt als een genadig Ontfermer en getrouw Leidsman en Uithelper voor de Zijnen ten al tijde. Lees biddende de geschiedenis van hem, wiens naam u draagt, van de aartsvader Jacob. O, geloof het toch, de Heere is genadig en barmhartig, groot van goedertierenheid en ontferming. En al kastijdt Hij ons om onze zonden, al doet Hij wraak over onze verkeerdheden, gelijk Hij Jacob bezocht, omdat hij zijn vader had bedrogen, Hij verstoot toch de ziel niet, die tot Hem zucht, maar de met Hem, de getrouwe Waarmaker van Zijn beloften worstellenden Jacob zegent Hij. Worstel met de Heere, houdt aan tot Hij u genadig zij. Maak geen plannen, naar Oost of West vooral niet! Van de Heere zal het komen, u zult ook eens juichen dat ook deze weg, in ootmoed bewandeld, ook werken zal ten goede, ook voor u.

Heb dus goede moed, lieve broeder! Zoek het alleen bij de Almachtige God en vraag het Hem, wat u nu doen moet, Hij zal het maken. Hij is een Man van de weduwen en een Vader van de wezen.

AAN Z'N BROEDER JACOB

13 April 1832

... Die geestelijk ziet, bezieet alles in zijn rechte gedaante. De wereldling Nebukadnézar en de Godvruchtige Daniël hadden beiden een en hetzelfde droomgezicht, de eerste kwam het voor als een heerlijk en verheven beeld, de laatste zag het als vier ververschrikkelijke monsterdieren. De eerste zag met vleselijke ogen en de wereldse dingen waren voor zijn hart begeerlijk en heerlijk, hij kon zich geen ander begrip van de wereld en haar monarchieën vormen dan het begrip van grootheid, luister, verhevenheid in zichzelf buiten God. Daniël zag met geestelijke ogen en hij zag dat de wereld ten verderve leidt en dat alles buiten Christus verslindend, vernielend, afschuwelijk en verwerpelijk is, en dat alles plaats moet maken voor de Koning in Sion, die alleen heerlijkheid en schoonheid heeft, en wiens troon bestaat tot in der Eeuwigheid.

Zo is het met de geboortedagen, zo met alle andere zaken, omstandigheden en betrekkingen. Alleen in de gemeenschap met de algenoegzame en volzalige Heiland van zondaren zien wij de dingen in haar ware aard. Niets kan het hart verzadigen dan Hij alleen, en is Hij de onze, dan is ook al het Zijn het onze, en wij ontvangen de uitwendige weldaden met dankbaarheid uit de hand van Hem, die ons tot het ontvangen en waarden van die weldaden bekwaam gemaakt heeft. En wat wij ontvangen dragen wij Hem op als het Zijne, en brengen het Hem toe, die een getrouw God en Waarmaker van Zijn Woord is, een God, die wonderlijk leidt tot dat heerlijk einde, hetwelk Hij Zich met ons van de beginne heeft voorgesteld.

Als wij nu op onze weg Pniëls en Bethels weervinden en de vorige daden van de Heere en Zijn met ons gehouden goedertieren wegen overdenken en ons herinneren, dan kan het niet anders of zulke dagen zijn gedenkdagen voor ons. Dat wij ze gedenken is de Heere welbehagelijk, waarom Hij ook door Zijn knecht Mozes heeft laten optekenen dag en maand, waarin Hij dit of dat aan Zijn volk deed.

AAN J. J. E. F. SCHRÖTER TE ZEIST

Utrecht, 21 Januari 1833

Veel geliefde vriend en broeder in de Heere, in wie wij ons verblijden ten allen tijde! Ik hoop, dat uw droefgeestigheid, waarvan u mij zaterdag hebt geschreven, door de Geest onzes Gods moge weggedreven zijn. Ik weet niet of dezelve ook wel oorzaak had uit enig verborgen voor gevoel, alsof binnenkort de een of de andere van de dierbare broederschap of uzelf iets zwaar beproevends zou wedervaren. Dit zou wel zo kunnen zijn. Maar ik voor mij, die de droefgeestigheid bij ondervinding ken, weet niet of u hierin met mij van gelijke beweging zult zijn. En wat is dit dan? Zeer waarschijnlijk is het die onrust en harteled, waarvan Luther spreekt.⁴ Zie Sanders "Jehova Tsidkenu" blz. 47 en 48.⁵

Ik geloof, dat de duivel mij en andere lieve broeders, vooral ook de geliefden Van H ...n daarmee al te veel en te lang gekweld heeft; ik beschouw het als zijn voornaamste wapen, waarmee hij ons met enige vrucht bestoken kan. En het is op dat punt, dat wij ons duchtig moeten versterken in de mogendheden van de God Jacobs. Het kan niet anders, of het is gedurig: "Jeruzalem, zo Ik u vergeet, vergeet ik eer mijn rechterhand." (Psalm 137: 5.) Maar als wij niet naar buiten, maar in de Profetische Schriften de wegen en de handelingen Gods, zo geheel contrarie tegen onze verwachtingen inkomende opmerken, dan zien wij, dat Sions God Koning is en dat Hij komt. En wordt ons dit gegeven, dan mogen wij hartelijk lachen en spotten met alle gevaarten, door de vijanden tegen de kerk Gods opgericht, die Hij al verwacht en verstoort op Zijn dag.

Bovenal hebben wij nodig, dat de Heere ons genade schenke, om recht te verstaan, dat Hij algenoegzaam is. O, als wij recht mogen vatten, wie de Heere is voor Zijn volk en hoe Hij is tegen deszelfs vijanden en hoe Hij Zijn eigen Naam zal grootmaken en hoe Hij onze zielen heeft gered uit den vuurbrand en wij door Zijn Geest meer werkzaam gemaakt mogen worden met Efeze 1:15-23 en 3: 13-21, Fil. 3: 7-14; 1 Petr. 1:1-9; Richt. 6: 13; Jesaja, 54 enz.; Hebr. 3: 18-19, wat ontbreekt ons dan nog? De Heere is ons Deel, dat wij ons verblijden in de Geest, en de zaak van Zijn Kerk trekt Hijzelf Zich meer aan, dan wij ons die ooit kunnen aantrekken.

⁴ Luther aan Spalatin (brief van 30 Juni 1530).

⁵ Sander was predikant in het Wupperdal. Het hier genoemde boek werd door H. F. Kohlbrugge vertaald en in druk gegeven.

AAN DE WEDUWE SCHRÖTER, GEB. SPANGERS TE ZEIST

Utrecht, 16 April 1833

God sterke u en uw veelgeachte dochter in de moeilijke dagen van de verhuizing, en geve u een levendig gevoel van het onderscheid, dat er is tussen te moeten en te mogen verhuizen. Hij doe u de rust gevoelen, die de bewustheid geeft, dat wij een huis hebben, waar wij kunnen intrekken, en dat de Ark, die ons ook neemt, "VRACHTVRIJ is. Nu en altijd VRACHTVRIJ. O, welk een kalmte geeft het te mogen geloven, dat als dit ons aardse huis verbroken wordt, wij een gebouw hebben, niet met handen gemaakt maar eeuwig in de Hemelen.

Zijn wij vanuit de woningen van de duisternis verhuisd en overgebracht naar de woningen van het licht, dan verhuizen wij ook eens van een zondige aarde naar de reine Hemel. De Ark is Christus. Hij nam de moordenaar van het Kruis VOOR NIET mee naar Zijn Paradijs. Hij make ons schuldbelijders en berge ons in Hem tegen de zondvloed, waarin de wereld bedolven ligt! Amen.

AAN J. C. FIEREG TE AMSTERDAM

Zonder datum (1831 of 1832)

Zeer getrouwe en veel beminde vriend!

Vrede zij u en uwen huize met God door onze Heere Jezus Christus bij de ontvangst dezes. - U en onze lieve broeders, wier voorganger u zijt aan het huis van broeder N. worde genade en vrede vermenigvuldigd in de erkenning van God en van Jezus, onze Heere!

U verzocht mij in uw vorige mondelinge of schriftelijke verklaring aangaande mijn denkwijze, hoe mij te zullen gedragen in geval de meerderheid van de Hersteld Evangelische Lutherse Gemeente mij terugriep, ten welke opzichte door u zoveel hoop gekoesterd werd. -

Ik heb dezelve mondeling ook gedeeld en beloofd dit ook schriftelijk te zullen doen, zo ik mij daartoe opgewekt gevoelde; dit laatste heeft bij mij geen plaats gehad, ik gevoelde er mij niet toe opgewekt. Hetgeen ik meedeelde aan de veelbeminde broeders T. en N., die mij door hun bezoek het hart verkwikt hebben, komt hierop neder: Zeg aan de broeders, dat ik mij heb aangegeven bij het Hervormd Kerkgenootschap, om aldaar lidmaat te worden; dat ik veel tegenstand ontmoet, dewijl men een attest van goed gedrag begeert van het Consistorie; dat ik daartegen mijn bezwaren heb ingebracht en daarop antwoord verwacht; en dat ik in al gevallen mij niet uit de weg zal laten dringen, waarin ik gesteld ben, tenzij men mij volkomen weigerde, in welk geval ik zal weten wat ik te doen heb.

Dat ik ten tweede staande dit alles, in de hand van de Heere en niet mijn eigen meester was, weshalve het bij Hem alleen stond, mij te zetten waar Hij wilde, en de Broeders het dus van Hem moesten vragen, zo zij mij tot hun voorganger verlangden (hetwelk zo het Zijn wil is, wie ben ik, onmachtige, dat ik er iets zou tegen hebben en niet veeleer zou komen met al vaardigheid om het Evangelie vooral aan u, die in mijn ingewanden als ingeweven zijt, te verkondigen); dat ik niet uit ongeduld of enige vleselijke inzichten mij bij de Hervormde Gemeente heb aangegeven, maar uit gemoedelijke overtuiging aangaande enige punten in de leer (waaromtrent u mijn gevoelens kunt vinden in Artikel XVI, XXXIII, XXXIV en XXXV van de belijdenis

des geloofs van de Gereformeerde Kerken in Nederland en in de 26ste tot de 30ste Zondag van de Heidelbergse Catechismus), welke indien men mij toestond op de Lutherse predikstoel voor te dragen, ik zou geen zwaarigheid maken tot u te komen, maar vrolijk gaan waar mij de Heere zond, voornamelijk tot u, die zo getrouw gedeeld hebt in mijn verdrukking.

Zeer gemakkelijk zou het mij tevens vallen aangaande deze punten, het eerste uit de schriften van Dr. Luther, het tweede uit die van Melanchthon op te helderen en te verdedigen. Zo ik immer of ooit weer op de predikstoel van de Hersteld Lutherse Gemeente stond, zonder mij hieromtrent verklaard te hebben, ik zou of hebben moeten veinzen, of ik zonder oorzaak geven tot twist en onenigheid in de gemeente, van welke beide dingen mijn ziel een afschuw heeft; hoewel wij het ons tot zaligheid mogen rekenen om de Naam en Zaak en Waarheid van de Heere als oproermakers te worden gelasterd.

Ziedaar zo omtrent wat ik aan de broeders gezegd heb, hoewel ik het toen zo uitgebreid niet zei. Ziedaar tevens antwoord op uw laatste, waarin u mij vraagt of ik belooft tot geen andere gemeente te zullen afwijken als ik bij de Hersteld Lutherse Gemeente weer zal aangenomen zijn. Ik moet bij dit laatste een weinig stilstaan.

Indien ik tegenwoordig even zo dacht aangaande de door mij opgegeven punten als toen ik nog voor u predikte, ik zou dan nog niets beloven dewijl u er bij voegt, dat u niet zult rusten, en niets u te zwaar of te moeilijk zal vallen totdat u mij weer in uw midden hebt.

Broeders! doorzie ik die woorden wel, dan geloof ik dat geheel uw voornemen, hoe hartelijk ook gemeend, in duigen valt voor 2 Cor. 10: 35 en Zach. 4: 6. Immers! wat was de lichtstraal van hoop, die u zag in uw vorige brief en wat is het duistere waarover u klaagt in uw laatste? Is het niet zo, dat u toen dacht, dat de drie heren in hun ambt zou komen, zo men zei, en dat die er tot op heden toe niet in zijn? Het dunkt mij zo, ofschoon ik niet weet wat er in Amsterdam omgaat. En nu, nu dit niet gebeurd is, wilt u er alles op zetten om een nietig mens, die heden is, en morgen op de lijkbaar kan liggen. En ik zou door mijn belofte u daartoe hebben aangedreven?

Nee, lijdt, duldt, draagt, beveelt Gode uw zielen in lijdzaamheid! Hij zal richten, Hem is de wraak! Is het Zijn raad, dat ik u met mijn mond in betoning van de Geest zal stichten, u verkondigende het Evangelie van de boete en des geloofs, dan is Hem niets te wonderbaar, Zijn wegen zijn enkel wijsheid. Zijn echter de drie heren werkelijk in hun post, dan is het hun zaak in de belangen van de Gemeente te voorzien, en dienden deze mij te schrijven, ik kon hun dan mijn gevoelens blootleggen, opdat men wete wie men aan mij heeft.

AAN J. J. E. P. SCHRÖTER TE ZEIST

Ruhrort, 17 Sept. 1833

Veelgeliefde vriend, broeder in onze Heere en Heiland! Genade en vrede en barmhartigheid zij u vermenigvuldigd van Hem, Wiens kracht zich heerlijk openbaart in onze zwakheid.

Wij zijn van de Heere, Zijn volk en Zijn eigendom, Zijn eeuwig goed en erfenis, hetwelk Hij Zichzelf heeft bereid en verworven en hetwelk Hij Zich wel zal weten te bewaren, zodat het Zijn wondere Wijsheid verheerlijken zal. Wij zijn van de Heere, Zijn volk, dat Hij Zichzelf gemaakt heeft opdat het Zijn lof verkondige en smake en proeve hoe goed en vriendelijk Hij is. Welk een genade, het eeuwige eigendom te zijn van onze God, het duurgekocht eigendom van onze Heere Jezus Christus en gebouwd

te zijn tot een woonstede Gods in de geest op de onbeweeglijke rots onzes Heils.

- Ach, wat is het, dat wij ons nog gedurig zo laten kwellen met het allerlei dezer wereld, daar wij als koningskinderen het zo goed hebben kunnen! Wat is het een zalig leven, alles kwijt te zijn en nu alles te hebben! U zult menen, dat ik niet meer aan broeder Schröter: denk, welke ik te Utrecht op een gracht bij de Plompetoren zo lijden zag, en deze mening kan schijnbaar grond hebben. In een zekere zin zijn mij ook alle broeders uit het hart en zie ik slechts twee vrienden gedurig voor mij, waarvan de een alles wil, wat de duivel en het vlees willen en de andere alles wil, wat God en ik niet willen en hoe meer ik nu alles zowat schijn kwijt geraakt te zijn, des te heerlijker verschijnt mij alles of openbaart zich in deszelfs nietigheid, ijdelheid en onmacht. De Heere boven alles, Hij is het alleen, die de ziel verzadigt, die ons mager laat en toch vet maakt.

Ik betuig u voor de Heere, dat ik zeer dikwijls, ja, dagelijks aan u en zoveel andere lieve broeden en zusters, bijzonder ook aan zuster Van Z.... met name gedenk, dat u mij althans meer aan het hart ligt, dan wel toen ik bij u was en dat ik uwer met name voor de Heere in mijn gebeden gedachtig ben. Ook weet ik van de Heere zeer wel, dat Hij Zich ook bij u verder zal betonen, gelijk ook bij alle geliefden in Christus, in mijn dierbaar Vaderland, als de God *Amen*, als de Heere, *Die zijn zal, die Hij zijn zal*. En dat Hij ook bij U verder Zijn Woord waar zal maken: "Mijn oog zal op U zijn. Ik zal U niet begeven. Ik zal U niet verlaten, Ik zal U met mijn ogen leiden."

Daarom, geliefde broeder, vrees niet, wees getroost en laat uw ziel goedsmoeds zijn. In de tijd Zijns toorns weet Hij ook genadig te zijn en Zijn Naam is Ontfermer. Hij is onze God.

Dat u uw zalige moeder niet lang meer hier bij u hebben zou, lag mij en ook u wel op het hart toen ik van haar afscheid nam en ik meen ook dat ik u de gewaarwording daarvan aan de hoek van de straat heb ook gedeeld. Dat zij als een arme zondares in genade zou opgenomen worden, was mijn hoop en ik verheugde mij, dat de Heere u en uw geliefde zuster troost met de hoop van de heerlijkheid en van weerzien in Christus! De Heere vergelde u Zijn liefde, de liefde voor Zijn zaak, daarin, dat u mijn verdediging op u genomen hebt, waartoe Hij u ook kracht én wijsheid heeft gegeven, om het zo gelukkig te volvoeren, dat dezelve tevens een krachtige prediking van Zijn waarheid is geworden tot verheerlijking van Zijn Naam.

En het verheugt mij, dat ik verhinderd ben geworden u mijn aanmerkingen over te zenden, welke ik op de bewuste brief geschreven heb. God geeft mij veel genade en vrijmoedigheid in het prediken van het Evangelie van Zijn genade en openbaart daarin voornamelijk, dat Hij is, dat Hij mij dagelijks zo afhankelijk van Hem maakt, dat ik mij meer en meer in mijzelf tot alles, zelfs het geringste onbekwaam gevoel. De vijandschap tegen Zijn waarheid begint zich ook hier aan alle kanten omtrent mijn persoon te openbaren, terwijl van een andere zijde alle liefde mij bewezen wordt van des Heeren volk, hetwelk in Elberfeld zeer groot is. Wuppertal is niet, wat wij ons hebben voorgesteld en ik ben van den Heere gedrongen geworden dit krachtig te prediken, dat ook daar de Anti-Christ zo sterk zijn rijk heeft als ergens elders.

Ik leef onbekommerd en onbezorgd. Mijn leus is Habakuk 3: 18, 19. Dat zij ook de uwe in uw zware beproevingen en veelvuldig lijden en strijd inwendig en uitwendig, waartoe wij ook geroepen zijn, opdat de heerlijkheid Christus in ons openbaar worde en Hij, wanneer Hij komen zal, ons tot Zich neme, opdat wij zijn mogen waar Hij is.

Ik heb aan mijn huishoudster een aantal preken van Krall u laten bezorgen; wilt ge die lezen, beschik er over. Maar laat ook haar de gelegenheid die te lezen tot haar opbouw. Ik vind geen roeping u van de zee van de half-pelagiaanse schriften, waarmee Duitsland overstroomd is geworden en wordt, ook één druppel over te

zenden en wat ik als goed heb leren kennen is overal uitverkocht.

Pastor Krummacher in Elberfeld is een oude Hollandse dominee, in al opzichten; omdat ik meestal zelf gepredikt heb, had ik weinig gelegenheid hem te horen, maar spreek hem veel en hij bewijst mij veel liefde.

Mijn gezondheid heeft een wonderbare verandering ondergaan, mijn borst is geheel vrij en mijn stem sterk genoeg.

Nu, geliefde broeder! de Heere is met u. Hij is uw deel, daaraan hebben wij immers genoeg. Welk een barmhartigheid is ons geschied, dat wij kinderen Gods zijn en wat staat ons niet te wachten! Daarom, vrede zij u en blijdschap in de geest! De Heere zegene uw geliefde zuster en trooste haar met Zijn heil en genade in de Geliefden! –

Groet de broeders T.... en zovelen als naar mij vragen mochten, ook de geliefde zuster van Z.... Haar Maker is haar Man.

Uw liefhebbende broeder uwer steeds gedenkende

Kohlbrugge

J. J. E. F. Schröter heeft een tijdschrift uitgegeven “De Heer des Bijbels” en was de eerste die voor H. F. K. durfde op te komen door hem in een brochure tegen een naamloze schrijver te verdedigen, die het boek “Het lidmaatschap bij de Herv. Gem. mij willekeurig belet” had aangevallen. Utrecht 1833.

AAN DE HEER J. D. LUDWIG TE UTRECHT⁶

Elberfeld, 14 October 1833

Veelgeliefde Vriend en Broeder in de Heere Christus, die ons van Gode geworden is wijsheid, gerechtigheid, heiliging en verlossing. Genade en vrede zij met en over u, uw huisvrouw en kinderen, en over alle die met ons de Heere zijn wachtende, dat Hij kome en ons bij Zich neme in Zijn heerlijkheid waarin wij bereids hier gezet zijn.

Wat er toch in de hemel een vreugde mag zijn over de Utrechtse en andere broeders, die zo in de druk zitten; als zaten zij op de eeuwige dood gevangen, en als hadden zij niet de trouwring aan de vinger, waaraan zij weten kunnen dat het toch ter bruiloft, ter eeuwige bruiloft van het Lam gaat! Ja, konden wij ons dat altijd zo voorstellen, wij hielden de Dom voor een strohalm, recht overeind gezet, en al zwaarigheden voor stofkens op ons zondagspak, die licht af te kloppen zijn; wij hielden de duivel voor een grote, grove, domme professor of ezel, die jaar uit jaar in leert en toch een leugenaar blijven zal en moet, zolang Christus, onze Heere in Zijn kruisschool waarheid leren zal. En die zal wel blijven en boven drijven, er mag valle wat valt en neergedrukt worden van zijn vastigheid, wat neergedrukt wordt. –

Wij hielden de Wet voor een lijk, dat wij een eerlijke begraafplaats inruimen, en waarmee wij ons zo weinig kunnen ophouden, als een volwassene met zijn kinderschoenen, en onszelf hielden wij voor een lijk bij de Wet, voor een lijk, dat niets hoort, noch ziet, noch voelt, en ook niets kan, omdat het een lijk, leven en zielloos ding is. Wij houden de zonden voor hetgeen zij zijn, uitbottingen van de verdorven wortel van de erfschuld en zonde, die in ons steekt, uitbarstingen en uitbrekingen van de poel van de verderfs in ons; uitdampingen uit het vat vol onreinheid, dat wij meebrachten bij onze geboorte; oprispingen uit een altijd vervuilde maag. En wij zouden ons zo niet mistroostig achter de oren krabben over gevolgen, waarvan de oorzaak niet weggenomen worden kan, maar daarentegen meer op de oorzaak zien, maar dan ook waar blijven laten wat waar is, namelijk wat geschreven staat: *“Wien Ik genadig ben, die ben Ik genadig”* - een tweesnijdend woord, snijdende af al die door eigen kracht en vrije wil de hemel menen te kunnen innemen, en uitsnijdende alle bedenkingen van het ongeloof en alle met goede wil uitgedachte heiligingsplannen, mortificaties etc. - Ik neem het voor het tegenwoordige in de laatste zin. En dan zal het toch waar en vast blijven, gelijk u ook schrijft, dat van ons niets te wachten is dan nieuwe en dagelijks vernieuwde ontrouw, aangroeiende, en hoe meer ze afgehouden worden, des te sterker opnieuw uitschietende takken van ellende; ophopingen van ongerechtigheid, opborrelingen van stinkend water, dat wij het er, naar onze zintuigen geoordeeld, niet bij uithouden kunnen; uitbottingen van gruwelen, waaraan wij vroeger niet gedacht hadden, en die ons op het lichaam geworpen worden, als wij er het allerm minst aan denken, maar contrarie met geheel andere dingen bezig zijn.

Ja, ja, het is niet anders, met de strop om de hals zijn wij op de weg gekomen, en zo zal het ook wel blijven, totdat de oude schelm bijgezet en aan de verrotting overgegeven wordt. En aan die strop krijgt het lichaams dezes doods soms zulke stuiptrekkingen, dat er alles van schudt. Dat u dit nog bevreemden kan, is ook al goed, ik voor mij weet ook niet anders, dan dat in een madezak maden, louter maden zitten, en men mag de zak drukken en schudden zolang men wil, het blijven maden, en er

⁶ Na het overlijden van Zijn eerste vrouw liet H. F. K. zijn jongste kind Jakob in de zorg van een min te Utrecht. Tot herstel van zijn gezondheid (longtering) vertrok hij met het andere 3 jaar oude zoontje Gerrit naar Godesberg (Rijn). Van daar kwam hij naar Elberfeld en het Wuppertal.

groeien geen vliegende Engelen uit. De oude monnik mag er zo heilig uitzien; als hij wil, hij blijft schijnheilig, en hoe meer hij zich geselt, van de te gruwelijker wordt hij. En waar men vlees met vlees wil doden, daar zet men twee maatjes bij elkaar, die hun boevenstuk tot onze eigen schade en schande van de te listiger ten uitvoer brengen. - Wanneer zullen wij toch eens recht bankroet spelen en onze boedel aangeven als desolaat. Er is toch geen vrolijker leven als dat men opgenomen geworden is in Godes grote armenhuis, waar men niets, niets, niets behoeft te werken, maar alles zonder geld ontvangt, en opdat wij niet menen dat wij het met onze dankbaarheid goed maken kunnen, alles om niet, om niet heeft, en zo goede sier maken kan en mag van eens andere goed. - *God zegt, wien ik genadig ben, die ben ik genadig.*

Ei dat is toch in waarheid een woord enig rijk aan troost. Hij neemt mijn schulden weg en schenkt mij schatten, Hij ontnemt mij mijn lappen en lompen en kleedt mij als een Koningskind, Hij ontnemt mij mijn krukken en kookt er mij een kostelijke spijs op. - En als ik geheel melaats ben, ben ik rein. En als ik zwart ben, noemt Hij mij toch liefelijk; en als ik te zwak ben om een veer van de mond te blazen, ben ik een almachtig man; als ik kruip, zweef ik over de bergen Jerusalems; als ik mijzelf verdoem, prijst Hij mij zalig; en als ik knokmager ben, ben ik juist niet te licht bevonden op Zijn weegschaal. Dat gaat wel alles *kreuz en quer*⁷ tegen onze gedachten en overleggingen in, maar juist zo gaat het goed.

Een andere weg van genade ligt er naar Jeruzalem niet, en ik begeer ook geen andere. Het is een grote genade als God ons met onze heiligheid en vroomheid in de drek stoot en in het vuur werpt. En Hij doet het een iegelijk van ons als wij in genade zijn, een en andermaal, en nóg eens en herhaalt het. En zo bekennen we eerst recht en ondervinden het hoe wij onszelf ongenadig zijn, als wij het in onze vroomheid en in een heiligmaking half van Christus en half uit ons zoeken. En hoe Hij alleen genadig is, die Hij genadig is, daarin dat Hij hamalle zijn fraaie kaartenhuisjes overhoop blaast en gedurig afbreekt wat wij opbouwen.

Menigmaal menen wij dat wij de zaak al lang geweten hebben, en komen dan juist in een weg, waarin ons dezelve zo wordt als wisten wij er nog niets van. Dat is ons recht gezegend. Wat dierbaarheid is er voor mij in het woord genade, wat zoetigheid in dat Evangelie, zolang ik nog het leven in mijn hand zoek of hebben wil?. Ik haat dat woord van nature; hoeveel meer dan de waarheid dat God genadig is. En dikwijls is mij alles te veel wat men mij van God, van Zijn volk, van genade, van “niets worden” meedeelt, omdat de weg, waarop ik daartoe in waarheid gebracht wordt, en welke mijn van de Heere verlicht verstand als goed en heilzaam erkent, geheel tegen mijn als-God-zijn-willende natuur is, weshalve mijn IK er ook zo hevig tegen indruist. Intussen mogen wij zuur of zoet zien - “diens Ik Mij erbarm, diens erbarme Ik Mij.” Zijn ontfermingen zijn het daarom, dat wij niet ontkomen, en Zijn eeuwige liefde is het dat wij behouden blijven. -

Wie kan zich over onvruchtbaarheid verheugen, en toch heet het: *zijt vrolijk gij onvruchtbare, gij die niet gebaard hebt*. Waarover zal zij dan vrolijk zijn, waarover anders, dan dat God haar de baarmoeder toesloot en versterven liet, opdat Hij naderhand zijn wonderkracht bij haar heerlijk make, en zo datgene wat zij voortbrengt niet uit het vergankelijke vlees, hetwelk onnut is, nee, maar uit de onomstotelijke en eeuwigblijvende belofte, waardoor men alleen ware vrucht draagt en voortbrengt. -

U haalt Jesaja 54 aan, voor enige tijd heb ik daarover gepredikt, en het werd mij zeer duidelijk wat het is, dat de Heere zegt: *Wel zullen bergen wijken en heuvelen wegvallen*. Dit is een genade, welke groot is, dat alles in de dood gaat, en zo Christus

⁷ Duits voor: kris en kras

geheel ons leven wordt; dat al steunsels ons ontvallen, en zo Zijn genade het alleen blijft, waarop ons schip rustig voor anker ligt, hoe de zee ook kookt en schuimt. Mij dunkt dat de bergen wijken, als Ebal en Gerizim, als vloek of zegen hetzelfde zijn, als Sinaï en Golgotha beide niets meer voor mij hebben, dat mij treft, en Thabor, Karmel en Libanon ontbladerd en zonder sieraad voor mijn ogen zijn. Als mijn bidden, zuchten, denken, vertrouwen, geloven, liefhebben, ontgaan met Jezus, eeuwig verkoren zijn, vroegere genade, najagen van de heiligmaking, haat tegen de zonde, een verbroken hart ijver voor Gods Naam en zaak, gevoel van Zijn nabijheid, het smaken van Zijn liefde, het wandelen in het licht van Zijn aangezicht, rechte blijdschap in God, lust aan Zijn Woord en Zijn wegen, en wat dergelijke meer zijn, zó ver wijkt, daar ik niets dan het tegenovergestelde in mij gewaar wordt. Dat zijn bergen!!

En dat zij wel wijken zullen, dat is des Heeren woord en belofte. En waar zij wijken, daar blijft niets over dan een arme zondaar en een naakte hoop, die niet beschaamd wordt. In die zin zei ook Bunjan in de gevangenis, toen hij meende dat men hem ophangen zou, en hij in de bange toestand, van de wereld verworpen aan God ook niets had:

“Gemerkt de zaak zo staat, zo wil ik voortgaan en wagen mijn eeuwige staat aan Christus, ‘t zij dat ik hier troost heb of niet, zo God niet mede wil, ik loop van de ladder blindelings de eeuwigheid in, ik zink of drijf, ik kom in de Hemel of in de Hel! Heere Jezus, indien Gij mij wilt grijpen, doet het, indien niet, ik waag het in Uw Naam.”⁸

En hier is nog niet eens gewag gemaakt van de heuvelen, dikwijls lastiger, dan een degelijke berg, vooral als ze meer van molshopen dan van heuvelen hebben. Daar heet het, wat vind ik thans overal mijn eigen zelf. Wat een hoogmoed; wat een onreinheid; wat een gruwelen. Misschien ben ik een huichelaar; wat ben ik ijskoud, dood, onverschillig en ongevoelig, hoe traag en lusteloos; had ik maar rechte honger en dorst. Wat moet in het huishouden thans alles precies zijn. Wat zit ik aan alles vast, als stak er mijn eeuwige zieleheil in. Wat is er van mijn haat tegen de wereld. Wat zag ik vroeger een heerlijkheid in God, en hoe weinig, hoe geheel niets tegenwoordig. Wat zit ik dor en zonder gaven, licht of vrucht - hoe zit ik zo gebonden en kom niet verder - drukten mij de zonden nog maar recht, had ik maar gevoel van mijn armoede.

En waarlijk dat behoort vooral tot onze ellende, dat wij niet goed vatten kunnen hoe ellendig wij zijn; voelden wij dit goed, er was dag noch nachtrust en volstrekt geen tussenpozing van hopen en wanhopen, maar een onophoudelijk schreeuwen om hulp tot wij goed wisten dat wij stonden op de rots des heils, Christus. Ja, tot wij daarvan zeker waren, dat wij zijn opgenomen met armen van eeuwige liefde en erbarming.

Daarom nu, terwijl de hulp uit Sion schijnt uit te blijven, maakt God ons zo ellendig, opdat wij recht ellendig zijn; dan merken wij ook eerst recht, als wij met al het onze te schande geworden zijn, wat het al in zich heeft als de Heere zegt: *Mijn genade zal van u niet wijken*. O dat pardon als wij met de strop om de hals komen! Eerder toch ook geen blijvende rust, maar daarentegen een vrolijk-zijn bij zonneshijn, en een treuren bij nevelachtig weer.

Laat dit ook tevens tot antwoord dienen aan de lieve broeders Seilberger en Hofman.

Verder - ja, gruwelen die wij tevoren niet gekend hebben, ontdekken wij in ons, hoe meer wij de woorden, vrije genade, die van ons niet wijken zal, leren verstaan. En bovenal dierbaar worden ons dezelve, als wij haar vervuld zien bij ons, niettegenstaande het zonden begaan tegen licht en plicht. Zo ervaren wij dat de Heere zijn zal die Hij zijn zal, de God Amen, de eeuwige trouwe en onveranderlijke

⁸ Deze aanhaling staat ook bij de schets van de preek over Rom. 7: 14. Zie de nieuwe vertaling van Kohlbrugge Rom. VII, uit het jaar 1932, blz. 364.

Verbonds-God van Zijn volk, die niet met ons doet naar wij verdiend hebben, maar al onze zonden om Zijns Naams wil, om van Zijn waarheid wil, wegblaast als een damp, vergeet als nooit bedreven, uitdelgt als een nevel. *Het Verbond mijns vredes zal in eeuwigheid niet wegvallen*, spreekt de Heere, uw Ontfermer - Vroeger zegt Hij: mijn genadeaal van u niet wijken, dit van u lezen wij hier niet, en het kan er ook niet staan. Want het Verbond van de Vredes Gods dat hier bedoeld is, is niet met ons opgericht, maar bevestigd in Christus en daarom onverbreekbaar en eeuwig.

In Adam hadden wij de schat in onze hand; door hem ging hij verloren en teniet, in Christus is dezelve zo bewaard, dat wij hier die nimmer verspelen of verliezen kunnen; wij mogen leven van de rente, het kapitaal bezitten wij wel, maar dat merken wij eerst als wij daar gekomen zijn, waar wij Hem aanschouwen zullen, die wij niet gezien hebben, en toch liefhebben. O vatten wij de troost, dat met een offergave, het Lam Gods zoveel gedaan heeft, dat Zijn volk zich voleindigd noemen kan, en dat ons leven in Kedars hutten niets anders is, als een wachten op de openbaring van de Zaligheid die ons van eeuwigheid bereid is. Welke ons de Vader aller genade geschonken heeft, die rijk is in ontferming over al degenen, die Hem aanroepen, die trouwe houdt in eeuwigheid en niet te schande laat worden, die op Hem wachten. Dit wachten, een ware werkzaamheid des geloofs (juist daar doorbrekende waar ons alles voor de hand als is afgebroken wordt; en wij zo gebonden worden dat wij niet anders kunnen) valt ons uitwendig en inwendig, tijdelijk en geestelijk, het allermoeilijkst. Wij leren er wat van op de weg van de zalige wanhoop aan onszelf en aan alle creaturen. Wij zijn er gewoonlijk eerst dan uit, als wij óf het alles opgeven, menende dat het met alles gedaan is, óf als ons alles zo hetzelfde wordt, dat wij ons alleen daarin verheugen dat God toch God blijft en ons de zonden vergeven zijn, en dat Hij Zijn waarheid nimmer krenken zal. Dan geloven wij ook dat de Rechterhand van de Allerhoogste alles veranderen kan, als Hij het goed vindt, en lachen zo eindelijk met des werelds speeltoneel, dat toch eens uitgespeeld zal hebben. Dan ligt op dit Theater een eeuwig nacht, terwijl de treurigen in Sion voor as sieraad van de vreugde ontvangen en juichen in de Eeuwige zalen van de Lichts, aan de bruiloftstafel van het Lam. Van het Lam hetwelk overwonnen heeft, zó overwonnen heeft, dat zo wij maar geopende ogen hadden, dan zagen wij al Zijne en onze vijanden onder onze voeten vertreden liggen.

Ach, dat hardnekkige ongeloof en die blindheid onzes harten! Is God verzoend of moet Hij nog verzoend werden? Is alles wat tot onze zaligheid dient, voor de tijden van de wereld al door de Heere bereid of niet? Is God onveranderlijk of kan Hem Zijn Verbond, de gewisse genade Davids door Zijn belofte en eed bij Zichzelf gedaan berouwen? Is zijn Liefde tot op heden of eeuwig? Is Christus van de zonde gestorven of moet Hij nog dagelijks geofferd worden? Is Zijn gerechtigheid een eeuwiggeldende en bedekt zij ook onze toekomstige zonden, of behoeven wij misschien nog misoffers? Heeft Hij in eeuwigheid voleind al die geheiligd zijn, of behoort bij Zijn eeuwig geldend offer, en bij Zijn gerechtigheid, waarin de Schrift zegt dat wij heerlijk zijn zullen, nog een heiligmaking als uit ons, half gewerkt door een van Christus afgebeden kracht, en half gelapt door een krachtsinspanning uit ons, die de Heere, - die zijn eer geen andere geven wil, - in het aangezicht smaadheid aandoet.

Ik ken maar één liefde van Christus, die is zowel lang en breed als hoog en diep. Heil ons, als ons kop en nek, benen en armen gebroken worden, dan houden wij op met God te willen helpen aan onze zaligheid. Andermaal heil ons, dat wanneer de satan met ons geweten, met ons ongeloof, met onze zonden, met wet en wereld en dood de gulden keten uiteen wil rukken (Rom. 8: 2830), hem kop en klauw tot splinters worden geslagen.

Ik heb hier al zevenmalen oefeningen gehouden in het huis van een Luthers Predikant; het wonderlijkste van alles is, dat hij de leer van de vrije genade haat. Zichtbaar is hier de vinger Gods, dat die predikant gedurig gedrongen wordt, mij deze samenkomsten op te dragen geheel tegen zijn wil. Twee grote zalen en een brede gang zijn gewoonlijk stikvol, en de mensen zitten mij letterlijk op de voeten; kleinere samenkomsten van 12, 20 of 30 heb ik bijna elke avond, alles wordt mij opgedrongen, terwijl ik niets zoek. Overdag staat het bij mij niet stil, de een is weg, de andere komt weer, evenals het in Utrecht ging. Merendeels zijn het bekommerde zielen. Heb ik een uurtje tijd over, ik word bij zieken en stervenden gehaald. Ik heb nu en dan uren ver in de omtrekmensen te bezoeken, en waar ik kom loopt het huis vol. –

Dertien maal heb ik nu gepredikt, vier maal te Gemarke, eens in de stad Kronenberg en eens in de stad Mettmann, de overige zeven hier te Elberfeld. De vorige Zondag ‘s morgens was de kerk, welke zeer groot is, weer zo vol, dat er geen plaats meer was; van de stad Kronenberg waren er ver over de honderd gekomen, zelfs komen de mensen uit de gemeente van Krummacher te Gemarke om mij te horen. Het is roerend om te vernemen dat de Heere mij geen predicatie houden laat, waarin niet verscheidenen krachtig getroffen of tot ruimte gebracht worden. Wonderbaar is het ook dat de Heere mij zo afhankelijk maakt van Zich; dat ik meestal niet weet welke tekst te nemen, dan enige uren voor ik de kansel bestijg, ik kan dus niet anders dan voor de vuist prediken.

Slechts drie van mijn predicatiën zijn geschreven, waarvan er thans een over Rom. 7: 14 op de pers is. De oude Nurney en de oude Krummacher hier te Elberfeld zijn mij zeer toegenegen; voor het overige: zoveel liefde als ik hier speur voor de leer van de vrije genade onder een groot gedeelte van het volk, zoveel afkeer leggen, uitgenomen de oude Krummacher, alle geestelijke, wijzen en geleerden tegen dezelve aan de dag. Dat geeft reeds een bitter gehaspel; ik moet hier ook al Hermann zijn, en op het Friedrich wachten tot hierna.⁹ Godgeeft mij ge-

nade, mij om het een en ander evenveel te bekommeren, al mensen zijn hooi (Jes. 40: 6); wat de Heere mij geeft, spreek ik vrijmoedig uit, zowel op als onder de kansel, en kan niet anders, Zijn Woord blijft tot in al eeuwigheid. –

Lid van de Gemeente ben ik nog niet geworden en ik voel er tot nu toe volstrekt geen roeping toe, waarom niet, weet ik niet. –

Men tracht mij hier het leren te verhinderen, weshalve ik, om der Gemeente Christi wille, kopieën van mijn getuigschriften naar dit hoge consistorie gezonden heb, opdat het aan mij niet ligt, waar ik in een wettige weg, van de leugen en de satan het hoofd mag bieden.

In de stad Mettmann heeft mij de meerderheid van de Gemeente tot hun predikant willen hebben, zij is van die wens verstoken geworden. Ik word in alles passief gehouden, voer dus niets in mijn schild en heb geen plannen hoegenaamd. Op Holland blijft mijn oog zo gevestigd, dat ik niet predik of het is mij, als had ik het volk Gods in mijn Vaderland ook onder mijn gehoor. Of, gelijk alles wat aan ons gezegend Hoofd geschied is, ook in een zekere zin in Zijn leden vervuld wordt, zo ook het: “Uit Egypten heb Ik Mijn Zoon geroepen” aan mij vervuld wordt, weet ik niet/

Dat David lang onder de vreemden moest omzwerven, voordat hij het bestemde ambt ontving, weet u en alle lieve broeders, gelijk ook dat onze weg geheel anders tot het voorgestelde doel van God geleid wordt, als wij het ons voorstelden. Een stellig voornemen om hier te blijven is nog nooit in mij opgekomen; vrijheid om van hier te gaan heb ik bij al verlangen om mijn lief kind en ulieden te zien, nog niet van de

⁹ Hermann Friedrich zijn de tweevoornamen van Kohlbrugge. In “Hermann” zag hij blijkbaar de aanduiding van een strijder (Heermanti); in “Friedrich” ligt het woord “vrede.”

Heere ontvangen, zo dikwijls ik op het punt stond om van hier te vertrekken, bracht de koster mij een predikbeurt. Zie dus niet op mij, die des Heeren dienstknecht ben, maar op Hem, die ons wonderbaar leidt. Mensen zijn stof; wat storen wij ons aan hun praatjes? God weet dat ik u volkomen heb meegedeeld hoe ik hier sta. De duivel is onrustig, en weet wel dat, ofschoon hij ons doodslaat, wij toch leven, en dat het leven Christus des te meer openbaar wordt, hoe meer wij gestorven zijn. Daarom houdt het vragen en praten: “wat wil de man toch” niet op, omdat hij bang is, dat wij hem in de flank of in de rug aanpakken zullen, als hij ons niet ziet.

Kunt u mij vergeten, zo vergeet mij allen uit het hart als een dode. De creatuur is ijdelheid; het wordt mij hier ook al bang, dat de mensen zo aan mij gebonden zijn, als had ik onze lieve Heer Zelf uit te delen. Verwijs de nieuwsgierigen naar mijn adres, wijders is onze laatste woning hier beneden het graf.

De Heere regeert, de aarde verheuge zich, dat ze opspringen in Hem, die op Zijn Naam wachten. Christus sterft niet, en laat valle wat valt, de beekskens met haar rivieren zullen toch verlustigen de Stad Gods, waar de woningen van de Allerhoogsten zijn, Hij helpt haar vroeg in de dageraad. “De Heere heeft een welbehagen aan Zijn volk, Hij helpt de ellendigen heerlijk. Welgelukzalig zijn al die op Hem betrouwen. Welgelukzalig is hij die u doet naderen, o Heere, dat hij wone in uw voorhoven. Welgelukzalig is het volk dat het geklank kent. Zij zullen wandelen in het licht uws aanschijns, o Heere!”

Uw onbezweken trouw zal nooit hun val gedongen,

Maar Uw gerechtigheid hen naar Uw Woord verhogen.

Doet alsof u mij met mijn zalige Catharina begraven hadt; ik ben van u al los, in zover ik u die de Heere kent, in het geloof al boven alle leed en strijd verheven bij de Heere in de Hemel zie. Los naar het vlees, zo ik meen. Maar des te sterker met u alle verbonden in de Geest. En naar het artikel: “*Ik geloof een gemeenschap der Heiligen*”, ben ik dagelijks bij u, en ben meer verbonden dan vroeger, met al de Geliefden waarmee ik in een en dezelfde zaligheid in hoop sta.

U ziet uit het bovenstaande dat ik ook hier als een gebondene ben, en niet in het geringste het mijn zoek, maar wat van de Heere is; u weet toch anders ook wel dat ik een te gevoelig vaderhart heb, om mijn kind een half jaar door bij een ander te laten zonder het te zien. En ook zo onverschillig niet ben omtrent mijn huis en goed, om het geheel aan andere over te laten, wist ik niet dat alles voor de wil van de Heere moest wijken. U en uw brave dochter, Truitje, de min, broeder Seilberger en zijn huisvrouw dienen in het verzorgen van mijn kind en huis de Heere; Hem dien ik ook. Hij zal alles heerlijk maken en het ter Zijner tijd openbaar doen worden, hoe alles in verband stond, opdat aan Zijn Naam ere gegeven wordt. Dat de eenzaamheid Truitje niet aangenaam kan zijn; kan ik mij wel denken; lastig is het ook voor uw dochter - zo dit een en ander niet langer kan, schrijf het mij zonder omweg.

Voor het overige is deze weg voor Truitje maar ook zeer opmerkelijk, ik hoop dat haar hart meer en meer verlangend gemaakt worde naar de Heere, ten zij dezelve gedurende mijn afwezigheid al gekomen is. Met een gedachte als zou ik haar, die een weduwe is, in enige de minste verlegenheid voorde toekomst brengen, zou men zich meer tegen de Heere, als tegen mij verzondigen. U ziet uit mijn gehele weg, dat ik met het mijn zoek, maar hoe een ander gelukkig wordt; was het anders ik zat stil in Utrecht, en onttrok mij aan het halsbrekende werk der Evangelieverkondiging, waarvoor men toch niets dan ondank, smaad en verwerping tot loon krijgt van de mensen.

Dat zij voor 3 personen provisie opdoet is zeer goed. Jacobus blijft alsnog bij de min,

het moet hem vooral aan niets ontbreken! Dagelijks dank ik de Heere dat Hij die jongen zo goed opgroeien laat.

O, broeder! wat een weg, weet u het nog, toen u voor de deur van mijn huis stond en u gegeven werd, gelijk ook mijn zalige vrouw en mij: *Veel zijn de tegenspoeden van de rechtvaardige, maar uit die al redt hem de Heere!* en daarop de min kwam O, wat zullen wij Hem nog eens loven voor al Zijn wegen. –

Dat u de heer Grootveld zijn geld gegeven hebt, heeft mij zeer verblijd, u hebt mij daarmee veel eer aangedaan, dat u ook Truitje van tijd tot tijd hebt gegeven en geeft is mij ook recht genoeglijk. Ik zal met de eerste u in de gelegenheid stellen om over enige honderd te disponeren, zo ik niet weldra zelf van uit hierdoor de Heere losgemaakt wordt. Verlangt u dat dit ten spoedigste geschiedt, omdat ik ook mijn Huisjuffrouw 1/2 jaar schuldig ben, schrijf het mij dan vooral dadelijk. –

Ik heb uw brief met die van broeder Hofman de 12 October ontvangen. Groet en laat van mij groeten met broederlijke heilwens de vrienden Seilberger en zijn vrouw, Hofman, Schadè, Tacke, Klein Ammes, Van den Berg, Van Krieken, Klein, Uilenbos, de Uitdrager Van Beusekom, Kea en hun vrouwen, de moeder van Juffrouw Tacke; voorts mijn vriend Huisterman, Truitje, de min en haar Man, Neef M. voor wie ik te Meurs geweest ben, heb echter niets kunnen bekomen, die man is der hele wereld schuldig en heeft 9 kinderen.

Groet ook uw Broeder van Ginckel en zijn Anna; er zweven mij nog veel vrienden voor de geest, maar de namen schieten mij niet te binnen.

Gerrit is zeer welvarende, is al dagen even vrolijk, en praat geen woord Hollands meer, tenzij ik met hem spreek. –

De genade van onze Heere Jezus Christus, de liefde Gods, en de gemeenschap van de Heilige Geest zij met u en de geliefde Broeders.

Groet ook vooral de geliefden Broeder Schröter en zijn zuster van mij. –

Ach, wat kan ik anders dan u al en mijn arme Vaderland in het hart dragen en dan mijn hart voor de Almachtige, Barmhartige en Genadige God uitschudden; ik ben stof en as. Hij is de Heere, Israëls God, een eeuwig Heiland, een eeuwig Vriend. Zijt gij met Christus opgewekt, zo zoekt niet wat beneden is; houdt de ogen niet mistroostig neergeslagen op de Utrechtse keistenen, nee richt de ogen op met blijdschap derwaarts waar Christus is, zittende ter rechterhand Gods. Immers is Hij ons goed, immers kent Hij onze ellende, immers moet het licht Zijn volk altijd weer opgaan; immers is Hij Zijn volk altijd genadig geweest. Hij is de roem van ons kracht, in Zijn gerechtigheid zullen wij heerlijk zijn. En te Zijner tijd zal Hij onze hoorn verhogen, en in de eeuwige vlammen werpen allen die Sion haten en ons heeft Hij bereid eeuwige vreugde (voor Zijn)¹⁰ aangezicht. - Amen.

Haast zijn wij bij Hem. Amen. – En nu - des Heeren en in Hem uw

H. F. Kohlbrugge

¹⁰ De woorden “voor Zijn” hebben wij ingevuld. Er is daar een stukje papier afgescheurd.

AAN GROOTMOEDER

Elberfeld, 29 October 1833

... De dingen van het eeuwige leven hebben wij niet in onze hand. *Wij zijn in hoop zalig*, zegt de Apostel Paulus. De zaligheid van arme zondaren ligt in de hand van de Vader van onze Heere Jezus Christus, in wie alleen het leven van ons ziel zijn moet. En dat is zeer troostelijk, dat de zaligheid buiten ons is. Want moesten wij die in ons zoeken, vermeederen en bewaren, dan was er voor ons geen hoop hoegenaamd, dewijl wij naar onze natuur en geboorte uit Adam kinderen van de duivel, lichaameigen van de rampzaligheid, slaven van de zonden en vijanden zijn van alles, wat waarachtig en bestendig goed is. Maar nu de zaligheid in Gods handen ligt, en Hij zo zalig maakt welke Hij wil, is er hoop voor een ellendige, die bij God om ontferming schreit, en mag de terneer geslagen ziel, bij het gevoel van Gods toorn op haar en bij het besef, dat zij verloren is, om genade schreeuwen of zuchten vanuit de diepte van haar ellende. Terwijl zij voor de Heere ligt, mag zij Hem Zijn Woord voorhouden, dat Hij het met een eed heeft gezworen, dat Hij de dood van de zondaars niet wil, en dat de Heere Jezus is gekomen om te zoeken en zalig te maken dat verloren was. 't Verbroken en verbrijzeld hart is Hij nabij in smart. De zaligheid is onzes Heeren en Zijns Christus' geworden, en die kan volkomen zalig maken alle die door Hem tot God gaan, voor welke Hij ook eeuwig leeft en bidt als een getrouw en medelijdend Hoge priester. O, de zaligheid is voor een arm zondaar, die om genade schreit al volkomen aangebracht, alles is bereid. Het is volbracht. Alles is betaald. Dood, duivel en hel overwonnen, de zonden uitgedelgd, het recht van de wet volbracht, Gods toorn gloed uitgeblust, de verdoemenis de mond gestopt. Barmhartig, genadig, groot van goedertierenheid en trouw is de Heere, de God Jacobs, Israëls Verlosser en Heiland.

AAN GROOTMOEDER

Utrecht, 24 October 1835

...Nu moet ik u toch wat schrijven, geliefde grootmoeder! Namelijk, dat u uw zonden vergeven zijn in de Naam Jezus Christus, van de Zone Gods, en dat dezelve afgewassen zijn, ja, dat u afgewassen zijt in dat overdierbare bloed van het Lam Gods, dat de zonden van de wereld heeft gedragen, zo u van harte gelooft. – Ziet, u kunt, genomen naar het tijdperk van het leven dat de mens gezet is, niet lang meer hier zijn; en staat haast geopenbaard te worden voor de rechterstoel van Jezus Christus. Ik zeg van Jezus Christus, en Hij leeft, Hij is dood geweest en ziet Hij leeft, en draagt de sleutelen van de hel en van de dood, en Hij kan volkomen zaligmaken, en maakt volkomen zalig allen, die door Hem tot God gaan. Hij helpt de armen en ellendigen heerlijk, Hij richt de gebogenen op, Hij is nabij de verbrokenen van hart de verslagenen van geest, en versmaadt ze niet, die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, maar spreekt ze zalig. En belooft hun verzadiging. En het gekrookte riet verbreekt Hij niet, en de glimmende vlas wiek zal Hij niet uitblussen. Zijn Naam moet eeuwige eer ontvangen. Hij hoort het gebed en het zuchten van de ziel om Zijn genade, om licht, om vrede bij God, om het eeuwige leven te mogen hebben in Hem. Hij verstaat hen van verre. "De Vader heeft de Zoon lief, en heeft alles in Zijn hand

gegeven; die in de Zoon gelooft, heeft het eeuwig leven. En gelijk Mozes in de woestijn een slang verhoogd heeft, zo moest ook de Zoon des Mensen verhoogd worden, opdat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe. En God heeft Zijn Zoon niet gezonden in de wereld, opdat Hij de wereld oordele, maar opdat de wereld, - dat is, allen die het er om te doen is, dat God de eer krije, al gingen zij ook zelf er ook te gronde; of, alle die God rechtvaardigen en zichzelf veroordelen, - door Hem behouden worden. O, waarin zal ik mij meer verblijden dan daarin, dat ik nog voor uw verscheiden van hier de goede belijdenis van u mag horen: “ik weet in Wie ik geloofd heb; mijn Vriend is de mijne en ik ben Zijne.”

Daarom, gelijk het mijn gedurige zucht en bede tot God is, dat gij, mijn lieve grootmoeder, in waarheid naar Zijn heil moogt begerig zijn, en dat u op uw bed niet moogt ophouden met Hem, de levende God te worstelen, totdat Hij ook bij u Zijn ontferming in Christus Jezus over u verheerlijke. Zo schrijf ik u deze brief om u daartoe nog meer op te wekken, dat u aanhoudt en niet aflat met alle verzuchtingen tot de Heere te roepen, en uit het diepste des harten en in al erkentenis en gevoel van ons volslagen ellende tot Hem te zuchten, dat Hij ook u, ook u Zijn heil doe zien. En dat ge uzelf Hem, de Almachtige Ontfermer voorlegt, zoals u bent, zo ellendig; zo diep ellendig, zo vervreemd van Hem als u bent, met alles wat daartegen opkomt. En tot Hem zucht: “Heere, indien Gij wilt, zo kunt Gij mij wel helpen; U alleen is de ere, Gij alleen zijt rechtvaardig, Gij alleen zijt heilig, ik ben de minste toeknik uwer liefde (waarmee u Uw volk, dat Uw Naam prijst, van eeuwigheid tot eeuwigheid in Christus Jezus, uw beminde Zoon, liefhebt) onwaardig, en heb de verdoemenis verdiend. Maar och, grote Ontfermer! daarin maakt Gij uw Naam heerlijk, dat U tollenaars en zondaars doet ingaan in het Koninkrijk der Hemelen. Zie, hier ben ik, doe Gij met mij naar Uw welbehagen, maak Gij mij zoals U wilt dat ik zijn zal, opdat ik Uw gerechtigheid roeme, de Uwe alleen, en dat ik Uw eeuwige liefde en vrije genade in Christus Jezus over arme en ellendige zondaren prijze. In de Naam Uws lieven Zoons, wees mij genadig, en geef mij uw Heilige Geest, zend in mijn hart uit de Geest des geloofs, de Geest Uws Zoons, opdat ook ik met al vrijmoedigheid Amen zeggen moge op het getuigenis, dat u van uw Zoon getuigt, in Wie al Uw welbehagen is, en Die gezegd heeft, dat Hij is gekomen om te zoeken en valig te maken wat verloren was.”

Zie, geliefde grootmoeder! “Zonder geloof is het onmogelijk God te behagen, en wie tot God komt moet geloven, dat Hij is, en een Beloner dergenen, die Hem zoeken. En is het, zegt de Heere, dat gij die boos zijt, uw kinderen goede gaven weet te geven, hoeveel te meer zal uw Vader, die in de Hemelen is de Heilige Geest geven dengenen, die Hem bidden! En God prijst zijn liefde jegens ons, dat Christus voor ons gestorven is als wij nog zondaars waren: veel meer dan, zijnde nu gerechtvaardigd door Zijn bloed, zullen wij door Hem behouden worden van de toorn. Want indien wij vijanden zijnde, met God verzoend zijn door de dood Zijns Zoons, veel meer zullen wij verzoend zijnde, behouden worden door Zijn leven. Ziet, Christus van de doden opgewekt zijnde, sterft niet meer, maar leeft tot in eeuwigheid en is zo allen, die in Hem geloven, een Oorzaak van eeuwige zaligheid geworden.

En Hij, de waarachtige Getuige liegt niet, en het berouwt de Allerhoogsten niet als Hij spreekt: “Die tot Mij komt zal ik geenszins uitwerpen.” En: “Die in Mij gelooft, stromen van levend water zullen uit zijn buik vloeien!” En: “Overmits dan de kinderen des vleses en bloeds deelachtig zijn, zo is Hij ook desgelijks derzelve deelachtig geworden, opdat Hij door de dood teniet doen zou dengene, die het geweld van de dood had, dat is de duivel, en verlossen zou al degenen die met vreze van de dood door al hun leven van de dienstbaarheid onderworpen waren.”

Daarmee dat Christus is opgestaan uit de doden, is plechtig verklaard geworden, dat Hij voor allen, die door Hem tot God gaan, de dood (die zij eeuwig hadden moeten ondergaan) gesmaakt heeft, en dat Hij nu leeft. Daarin is Hij het eeuwige Leven allen die niets dan dood en verderf in zich en om zich heen ziende, op Hem alleen betrouwen en Hem verwachten, en in Zijn Naam dood en hel trotseren.

Lieve grootmoeder! In ons is geen heil, en niets, niets kan ik u toebrengen, om u een ogenblik ware vreugde en vrede in en bij God te doen toekomen, en niemand kan wat nemen, tenzij het hem van Boven gegeven is. Maar dat weet ik, God leeft. De God en Vader van onze Heere Jezus Christus heeft daar lust in, dat men Hem rechtvaardigt, zichzelf veroordelende en verootmoedigende, dat men zich aan Hem overgeeft, zoals men is, en pleit op die Enige offerande Jezus Christus, de Zoon van God, waardoor de Wet volkomen vervuld is. Haar eis en vloek zijn voldaan en gedragen, de macht van de duivel is vermorzeld, dood en hel zijn tenietgedaan en het leven en de onverderfelijkeid zijn aan het licht gebracht.

God de Heere leeft! Hij is de enige, een enig en eeuwig Heiland en een God van volkomen zaligheid, en wie bij Hem aanhoudt om de genade Jezus Christus, zal dezelve zeker deelachtig worden, God zal Zijn lieve Zoon in hem openbaren, en hij zal verzegeld worden met de Geest van de belofte van aanneming tot kinderen, en hij zal zich verblijden in de God Amen, Wiens beloften en toezeggingen in Christus Jezus *Ja, en Amen* zijn tot Zijn heerlijkheid. En dit is het Woord van de Heere tot alle bekommerden in Sion: “Want bergen zullen wijken en heuvelen wankelen; maar Mijn goedertierenheid zal van u niet wijken, en het verbond Mijns Vredes zal niet wankelen, zegt de Heere, uw Ontfermer” (Jesaja, 54).

Grijpt daarom vrijmoedig des Heeren sterkte aan, met Hem vrede, ja, vrede met Hem makende, opdat u zo in uw grijzigheid, vernieuwd in Christus, als een vrolijke maagd, en een van Hem van alle eeuwigheid beminde Bruid, belijdende de Naam uws Brudegoms en Mans, tegen de dood en deszelfs angsten, tegen alle beschuldigingen van de duivel en alle aanklachten van de zonden in, vrolijk in uw laatste uur moogt zingen: “Gij, Heere, hebt mij verlost.”

Al moet u er dan ook stamelend en met een gebroken hart bij zuchten: “Heere Jezus, die zonden, duivel, dood, leven en genade in Uw hand hebt, erbarm U mijner!” De Heere die machtig is, naar Zijn sterkte en naar de wonderen van Zijn genade Zijn Naam groot te maken, grijpe u daartoe zelf aan, zodat u Hem niet zult kunnen loslaten, al was alle moed uit om u aan Hem, de Onzichtbare vast te houden als Hem ziende. ...

AAN MOEDER

Utrecht, 6 Januari 1837

... Ik heb u geen Nieuwjaarsbrief geschreven, lieve Moeder! omdat het bij mij alle dagen Nieuwjaar is en ik mij met die heidense grillen niet kan schikken, en wat ik u op de 1ste Januari zou wensen, dat wens ik u ook toe op de 1ste Februari of op de 1ste November. “De Wereld gaat voorbij met haar begeerlijkheid, maar die de wille Gods doet blijft in der eeuwigheid.”

AAN Z'N BROER THOMAS DIEDERICH

23 Januari 1838

Geliefde broeder en harteloze aanvanger!

Nadat ik uw brieven gelezen heb, ben ik in mijn hart bedroefd over uw toestand, al de toppen van de vingers bevroren is geen kleintje; en dan nog reumatiek en diarree er bij, dus uw gehele gezondheid in de war, is waarlijk een toestand, dat zo ik alleen was, ik kwam over ijs en sneeuw naar u toe, om u als mijn broeder, als mijn vlees en bloed te troosten, op te passen en te helpen, zelfs uw werk voor u te doen, voor u in de mast te klimmen en touwtjes vast en los te maken, al naar eis van het werk, al bevroor mij het gehele lichaam er bij. Zulk een hart heb ik voor u, omdat u mijn broeder bent en met de uiterste moed en volharding zou u mij voor u met ijs en ijzel zien omspringen, alsof ik een Groenlander van geboorte was.

Toen u nog niet geboren waart, zag ik al waar de zaken heenliepen, en begreep dat alleen zwaar studeren mij tot de man zou kunnen maken, die eens in staat zou zijn de zijnen te helpen voor zoveel het nodig was en zij zich naar zijn raad zou willen voegen. Zo heb ik mij dan met de uiterste volharding op alles toegelegd om mijn ouders te voorkomen en mijn broeders en zusters van dienst te zijn. Ik studeerde in de felste koude zonder vuur, paste drie jaren achtereen in de fabriek op zonder een middag warm eten te proeven, stond dan weer dag en nacht voor een gloeiende ketel en werkte met een zwaar ijzeren instrument duizenden ponden gloeiende potas om en hield met dat alles aan met keren.

Sliep eindelijk alle nachten slechts 3 à 4 uren en vond dan nog om de veertien dagen een paar nachten zonder slaap aan de zeepketel; sliep eindelijk in geen drie maanden, studerende 's nachts en overdag voor ulieden zorgende met lesgeven en de klanten te bedienen. En nadat alles over scheen, hield ik nog vol en zat meer stervende dan levende in de felste koude, menige avond zonder vuur tot laat in de nacht om Theologie Doctor te worden. En zo ken ik er nog wel meer, die nimmer wat geworden zou zijn, zo zij niet onder de grootste ontberingen, soms meer de dood nabij dan het uitzicht van te blijven leven, hebben volgehouden om met moed en volharding door de zwarigheden, ja, ijsselijkheden heen te worstelen, die zij in het begin op hun ingeslagen weg vonden.

Onze overleden vader, wiens naam wij dragen, was hiervan ook het sprekendste voorbeeld; ik heb hem zien werken in de zware winter van 1813 aan kunstpotas en door de scherpte van de specie waren hem, hetgeen nog meer zegt dan bevroren vingers, alle nagels van de vingers afgevallen en toch werkte hij zonder nagels in die scherpe specie maar voort, en was blij als hij maar wat verdiend had en vergat alle zijn smarten, als ik, toen een tienjarige knaap, maar goed als makelaar gefungeerd had Broeder, er blijft voor mij niets over dan de almachtige God te bidden, dat Hij u genezing geve, en voor u blijft ook niets anders over dan dat gij, erkennende dat Zijn bezoeking een rechtvaardige vergelding is van begane verkeerdheid, voor Zijn aangezicht in de Naam Jezus Christus, de Zoon van God, aanhoudt om ontferming en genade voor uw ziel, opdat zij behouden mag zijn op de dag waarop God de wereld zal oordelen; dat u aanhoudt om de Geest Gods, dan zult u ook tot de levende God u gewend hebbende, met een verbroken hart die moed en dat hart hebben, hetgeen ik nu met droefheid waarneem, dat u niet hebt.

Maar hoe het zij - uw leven is in Gods hand en Hij is machtig u de gezondheid weer te geven; naar Zijn wil en raad zijn ook uw gangen en uw levensdagen bestemd, bepaald,

geteld. Zoek Hem, en u zult Hem vinden. Want die Hem in waarheid aanroept, die Hem in de Naam van Jezus Christus, Zijn geliefden Zoon bidt, die antwoordt Hij. Dat dan uw ziel, dat u Thomas Diederich Kohlbrugge geborgen zijt in Christus daar komt het voor u op aan.

Verder de moed op te geven, van boord af te willen, een andere man in uw plaats te stellen zal ik vergeten, alsof u het nooit geschreven had en u vergeet het ook alsof u die wens nooit bij u had laten opkomen. Want de schaamroodheid zou mij in hét aangezicht vliegen, als ik bij andere niet alleen, maar vooral bij mijzelf de bewustheid moest ronddragen van een lafhartige broeder opgekweekt te hebben. En zo ik een ogenblik aan uw geuite wens gehoor gaf, dat ik niet doen kan, noch mag, noch zal, uzelf zou er mij in rijper leeftijd om verwensen. Op uw post met moed te volharden én daarbij in zijn wettige roeping Christus te leven of te sterven, dit is de edelheid van de ziel, waartoe ik u oproep. Zijn post te verlaten om de moeilijkheden van de beginselen en omdat alles tegen schijnt te lopen, is de fiere jongeling onwaardig en behoort alleen bij de leeglopers die het hetzelfde is, of zij als een man van eer of onder de galg begraven worden.

Schaam u, dat u spreekt van schoenlappersjongens, als die zich niet schikken willen, slaat hen de baas met de spanriem, en als zij niet kunnen moeten zij toch voort. Nicolaas moest uit het hospitaal weer op de nachtpost en de Baron van V. met twee bevroren voeten en een bevroren neus aan het commanderen van zijn troepen. Zo gaat het in elke stand en in elke betrekking. Ik ken een officier, die een jaarlang aan diarree en meerdere verschrikkelijke pijnen van allerlei aard lijdende was, toch gedurig tegen de Javanen te paard moest en in het vuur zijn.

Daarom, volhard, mijn waardste Thomas en houd moed, schik u onder de verordening waaronder u gesteld zijt en wend u tot de levende God de eeuwige Ontfermer, bedroef uw broeder niet verder, maar verblijd hem met een hart om te dragen een braaf en voorwaarts strevend jongeling waardig, die tot de laatste adem blijft in zijn roeping. ... De Heere is rijk in goedertierenheid over een iegelijk die Hem aanroept, die Hem aanroept van ganser hart.

Uw liefhebbende en voor uw beterschap biddende broeder.

P.S. Vergeet toch nooit, dat toen ik u bij de heer Westendorp op het kantoor wilde hebben, uzelf de zeevaart gekozen hebt. En nu, tot niets anders in staat zijnde moedig voorwaarts, en u zult mij nog eens voor dit mijn schrijven dank weten, zo u naar de Heere zoekt en op Zijn Woord vertrouwt!

Onderstaande versie van dezelfde brief aan Thomas heeft enkele aanvullingen¹¹

Aan de jonge heer T.D. Kohlbrugge,
aan boord de Maasstroom,
kapitein P.I. Schuijt
te Hellevoetsluis.

Utrecht, 23 januari 1838.
Geliefde broeder en harteloze aanvanger!

¹¹ Door T. van Es. Uitgave De Groot Goudriaan

Nadat ik uw brieven gelezen heb, ben ik in mijn hart bedroefd over uw toestand: al de toppen van de vingers bevroren is geen kleintje, en dan nog reumatiek en diarree erbij, dus uw gehele gezondheid in de war, is waarlijk een toestand, dat zo ik alleen was, ik kwam over ijs en sneeuw naar u toe, om u als mijn broeder, als mijn vlees en bloed te troosten, op te passen en te helpen, zelfs uw werk voor u te doen, voor u in de mast te klimmen en touwtjes vast- en los te maken, al naar eis van het werk, al bevroor mij het gehele lichaam erbij. Zulk een hart heb ik voor u, omdat gij mijn broeder in angst, strijd, inspanning zijt, en met de uiterste moed en volharding zoudt gij mij voor u met ijs en ijzel zien omspringen, alsof ik een Groenlander van geboorte was.

Toen gij nog niet geboren waart, zag ik reeds waar de zaken heenliepen, en begreep dat alleen zwaar studeren mij tot de man zou kunnen maken, die eens in staat zou zijn, de zijnen te helpen voor zoveel het nodig was, en zij zich naar zijn raad zouden willen voegen. Zo heb ik mij daar met de uiterste volharding op alles toegelegd om mijn ouders te voorkomen, en mijn broeder en zusters van dienst te zijn. Studerende in de felste koude zonder vuur, paste 3 jaren achtereen in de fabriek op zonder één middag warm eten te proeven, stond dan weer dag en nacht voor een gloeiende ketel en werkte met een zwaar ijzer instrument duizenden ponden gloeiende potas om, en hield met dat alles aan met leren, sliep eindelijk alle nachten slechts 3 à 4 uren, en stond dan nog om de 14 dagen een paar nachten zonder slaap aan de zeepketel; sliep eindelijk in geen 3 maanden, studerende des nachts, en overdag voor ulieden zorgende met lesgeven en de klanten te bedienen; en nadat alles over scheen, hield ik nog vol, en zat meer stervende dan levende in de felste koude, menig avond zonder vuur, tot laat in de nacht om theologiae doctor te worden; en zo ken ik er nog wel meer, die nimmer wat geworden zouden zijn, zo zij niet onder de grootste ontberingen, soms meer de dood nabij, dan het uitzicht van te blijven leven, hadden volgehouden om met moed en volharding over de zwarigheden, ja ijselijkheden heen te worstelen, die zij in het begin op hun ingeslagen weg vonden, Onze overleden vader, wiens naam wij dragen, was hiervan mede het sprekendst voorbeeld; ik heb hem zien werken in de zware winter van 1813 aan kunstpotas, en door de scherpte van de specie waren hem, hetgeen nog meer zegt dan bevroren vingers, al de nagels van de vingers afgefallen, en toch werkte hij zonder nagels in die scherpe specie maar voort en was blijde als hij maar wat verdiend had, en vergat al zijn smarten, als ik, toen een tienjarige knaap, maar goed als makelaar gefungeerd had. En wat u nu overkomt, is de heer Mackay, naar wien gij de kapitein maar vragen moet, en die naderhand de commandostaf in handen kreeg, ook overkomen, en schoon zijn ouders tonnen schats hadden, hij moest voort, en geniet er nu de vruchten van.

Broeder! er blijft voor mij niets anders over dan de almachtige God te bidden, dat Hij u genezing geve, en voor u blijft mede niets anders over, dan dat gij, erkennende, dat Zijn bezoeking een rechtvaardige vergelding is van begane verkeerdheid, voor Zijn aangezicht in de Naam van Jezus Christus, de Zoon van God, aanhoudt om genade en ontferming voor uw ziel, opdat zij behouden mag zijn op de dag waarop God de wereld zal oordelen; dat gij aanhoudt om de Geest Gods. Dan zult gij ook, tot de levende God u gewend hebbende, met een verbroken hart die moed en dat hart hebben, hetgeen ik nu met droefheid waarneem, dat gij niet hebt. Broeder, toon u een man en geen kind, en verlang van mij niet dat ik een ravenbroeder voor u zou zijn, die u uit de post haalde, waarin gij van God gesteld zijt. Gij gaat niet naar Siberië of Groenland, maar eens het zeegat uit zijnde, kunt gij het minder voordelige op Hellevoet licht vergeten, maar hoe het zij, uw leven is in Gods hand, en Hij is machtig u de gezondheid wedergegeven te hebben; naar Zijn wit en raad zijn ook uw gangen en uw levensdagen bestemd, bepaald, geteld. Zoek Hem, en gij zult Hem vinden, want

die Hem in waarheid aanroept, die Hem in de Naam van Jezus Christus Zijns geliefde Zoons bidt, die antwoordt Hij.

Dat dan uw ziel, dat gij, Thomas Diederich Kohlbrugge, geborgen zijt in Christus, daar komt het voor u op aan.

Verder de moed op te geven, van boord af te willen, een ander man in uw plaats te stellen, zal ik vergeten alsof gij het nooit geschreven had, en gij vergeet het mede alsof gij die wens nooit bij u had laten opkomen, want de schaamroodheid zou mij in het aangezicht vliegen, als ik hij anderen niet alleen, maar vooral bij mijzelf de bewustheid moest ronddragen van een lafhartige broeder opgekweekt te hebben, en zo ik een ogenblik aan uw geuite wens gehoor gaf — dat ik niet doen kan, noch mag, noch zal — gij zelf zoudt er mij in rijper leeftijd om verwensen. Op uw post niet moed te volharden, en daarbij in Zijn wettige roeping in Christus te leven of te sterven, dat is de edelheid der ziel, waartoe ik u oproep. Zijn post te verlaten om de moeilijkheden der beginselen, en omdat alles tegen schijnt te lopen, is de fiere jongeling onwaardig, en behoort alleen bij de leeglopers, die het hetzelfde is, of zij als een man van eer of onder de galg begraven worden.

Schaam u, dat gij spreekt van schoenlappersjongen, als die zich niet schikken willen, slaat hen de baas met de spanriem, en als zij niet kunnen, moeten zij toch voort. Nicolaas moest uit het hospitaal weer op de wachtpost, en de Baron van Verschuer met twee bevroren voeten en een bevroren neus, aan het commanderen zijner troepen, zo gaat het in elke stand en in elke betrekking, en ik ken een officier, die een jaar lang aan diarree en meerdere verschrikkelijke pijnen van allerlei aard lijdende, toch gedurig tegen de Javanen moest te paard en in het vuur zijn.

Daarom volhardt, mijn waardste Thomas, en houdt moed. Schikt u onder de verordening waaronder gij gesteld zijt, en wendt u tot de levende God en eeuwige Ontfermer. Bedroef uw broeder niet verder, maar verblijdt hem met een hart om te dragen, een braaf en voorwaarts strevend jongeling waardig, die tot de laatste adem blijft in zijn roeping. Gij moet van ons allen zeer gegroet zijn. Het zal zich wel spoedig niet u schikken.

Wij zijn allen welvarende. Nicolaas groet u. Groet uw kapitein, die brave man, en ds. Schuilenburg en schrijf mij zo dikwijls als gij wilt, vooral bij de minste beterschap, die gij zult krijgen.

Geef het pakje bij ds. Schuilenburg en verzoek hem bij gelegenheid hetzelfde aan Oordt of mw. van Oordt te doen geworden en schrijf mij als gij het aan ds. Schuilenburg hebt overgegeven, of Z.Ew. de zorg daarvoor op zich genomen heeft.

De Heere is rijk in goedertierenheid over een iegelijk die Hem aanroept, die Hem aanroept van ganser harte.

Uw liefhebbende en voor uw beterschap biddende broeder.

H.F. Kohlbrugge.

P.S. Vergeet toch nooit, dat toen ik u bij de heer Westendorp op het kantoor wilde hebben, gij zelf de zeevaart gekozen hebt. En nu, tot niets anders in staat zijnde moedig voorwaarts, en gij zult mij nog eens voor dit mijn schrijven dank weten, zo gij naar de Heere zoekt en op Zijn Woord vertrouwt!

AAN DE HEER A. W. TE DELFT

5 Augustus 1843

... De zorgvuldigheden van dit leven, gemak, eer, rust en lust, het koesteren van wensen die niet zijn tot de levende God, verstikken in hun hart het gezaaide. De liefde tot een stukje zilver of goud, draalt bij velen het hoofd om en van de levende God af. De gehechtheid aan vlees, en om van vlees goedgekeurd te zijn, en om veel vlees om zich te hebben, doet velen het eeuwig heil er aan geven en tot de af goden lopen, of Gods waarheid krom maken, ten behoeve van behoud van vlees, waardoor zij voor hun eigen zielen een put delven. Het zichzelf en zijn getroetelde lusten sparen, het absoluut toch wat willen zijn, schoon men de bestraffing in zich draagt dat men het niet is, doet velen blijven onder de wet en het Evangelie slechts op de lippen hebben. Het in opstand zijn tegen de wet, of knutselen met de wet en het lang gekoesterd doorzetten van eigen zin en eigen wil en verkeerde weg, onder voorbehoud van vreze Gods, doet menigeen jammerlijk weer storten in de kuil, waaruit hij zich had omhoog gewerkt. Wèl hem die zeggen mag: "ik was uitgeteerd, maar Gij hebt, Mij verlost!" Niet dat ik dit zeg als enige conditie, of als enige gestalte, waarop onze behoudenis zou gegrond zijn, gelijk sommigen denken: "als ik zo, of zó was, ja, dan zou ik grond van hoop hebben." Want de grond van onze behoudenis en onze behoudenis zelf ligt alleen in God. Maar de hoop is niet een dode hoop, maar een levende en onverderfelijke!

Maar onze hoop en troost zal niet in waarheid op God zijn, zo wij niet in onze hooploosheid en verlorenheid van God zelf geleerd zijn, hoe er een eeuwige gerechtigheid is aangebracht, en hoe onze afval genadig bedekt is. Nee, wat er ook doorvloeit, die Naam zal niet uitgedelgd worden van de Heere uit het boek des levens, wie het niet zozeer om eigen behoud te doen is, maar die het daarom ging en gaat, dat God, Góð blijve, en dat Zijn Wet blijve in haar geheel, ongeschonden, of weer gezet. Hij erkent dat hij die heeft omgeworpen, moedwillig geschonden en overtreden; hij erkent niet alleen dat hij dat gedaan heeft, maar hij ondervindt dat er in hem geen vezel is, welke ook maar in de verte zou overeenkomen met die heilige en heerlijke wet, integendeel dat al zijn denken, doen, goed of kwaad, zonde is, en hij vleselijk onder de zonden verkocht is, zodat hij zo ongoddelijk is, dat hij geen begrip of idee heeft van alles wat Gode of Goddelijk is en dat hij daarom rechtvaardig buiten al betrekking geraakt is. Daarmee ondertekent hij zijn oordeel, en acht zich daarom niet waardig dat God hem bezoekt.

Maar die het één geeft, geeft ook het andere. Naar de almachtige trekking van de Vader kan zo een niet leven in hetgeen hij ziet, of in hetgeen hij wil, maar leven hebben in hetgeen hij niet ziet en hetgeen Gods Wil is. En dat leven is het geloof. En wie God gelooft in het ene, gelooft Hem ook in het andere; juist dan als hij zich niet bij machte gevoelt om iets te geloven van hetgeen hij niet ziet, maar de overmacht van hetgeen hij ziet als een tienduizendtal vijanden zich om hem heen gelegd heeft.

De zonde zal over u geen heerschappij voeren. Is het dat u gelovende zijt, dan bent u onder genade, niet dat u daarom onder genade bent, omdat u gelooft, maar wie onder genade is, ontvangt er besef van; en wie genade beseft, sluit zichzelf en eigen doen buiten en prijst de ingewanden van de eeuwige ontferming. En wie die prijst erkent dat hij mens en de zonde één zijn, en wie dat erkent, over die kan de zonde geen heerschappij voeren. Niet omdat hij genade erkent, maar omdat de genade daar heerst waar een uitgeteerd licht is, waar men geen leven meer kan vinden in eigen hand,

waar het uit, en op, en er aan is met de mens en al zijn vroomheid. En waar het zo is, daar liegt iemand niet van de zonde, dat hij ze haat of schuwt. Want hij heeft erkend, dat hij ze zelf opzocht en liefhad en liefheeft, waar de zonde zelf hem wat rust liet. Welke zonde? Het is alles zonde wat onze zinnen waarnemen, wat onze ogen zien, onze oren horen, waarop ons lichaam en ledematen, om het te zien, te tasten en te hebben, op uit zijn. En dat het al zonde is, komt uit de mens zelf voort, zo ons gehele wezen, ons zijn, ons bestaan, zoals wij denken, overleggen, handelen, wandelen, zoals wij onze behoeften hebben en die vervuld willen hebben; ons gehele weefsel en innigste ik, afzichtelijk jegens God, afzichtelijk jegens onszelf en onze naaste, dat is al zonde, dat alles!

Zonde zal over u geen heerschappij hebben; zal u niet leiden, regeren, besturen, dringen en brengen kunnen tot hetgeen niet naar God is, tot hetgeen anti Christus is, tot hetgeen tegen de eeuwige Geest is. Toen de Heere was opgestaan zei de Engel: "Hij gaat u voor naar Galiléa, daar zult gij Hem zien." De Engel zegt niet naar Jeruzalem, de heilige stad; hij zegt niet: naar de Tempel; maar hij zegt: *naar Galiléa*. Dat was bij de Oude (de wet zijnde in Judea) zulk een verachtelijk land, dat Galiléa, dat Galiléa der heidenen, dat, zo zij er eens kwamen, zij bij hun terugkomst zich de klederen en zichzelf wasten, zich heiligden. Dat land was voor de ogen, voor hetgeen men zag, veracht, maar God had het heerlijk gemaakt. En wat voor de ogen heerlijk was, dat Jeruzalem, was bij God veracht, versmaad, omdat het Zijn verbond teniet gemaakt had; dat was zonde.

Nu loopt alles naar Jeruzalem, omdat daar het Heilige der Heiligen is en bidt voor een voorhangsel, dat door Priesters weer samen genaaid is, om een stukje zilver, onder de naam om Gods wil, en de dierbaarsten gaan soms ook en lopen ook om het kort genot van de zonde. En men ziet er gaan, ja, zelfs de hardsthorenden gaan er ook heen. Zo is de gehele wereld en alles wat men ziet, zonde.

Maar u zult niet ook gaan om een stukje zilver, en dat al gaan, dat wandelen naar vlees en dat vroom zijn en dat schijnheilige wezen en dat zich handhaven tegen de waarheid, en van wat men toch niet is, en alle werken des vleses daaruit voortkomende, dat alles zal over u geen heerschappij voeren, *zal over u niet heersen*, zegt de Apostel. Want u bent niet onder de wet. Het is geen dwingen en dringen, geen 'u moet zo wezen en zien hoe u het wordt, u moet dat doen en zien hoe u het afkrijgt'. Het is geen grommen van de donders, geen stoten hierheen, daarheen, geen zó is het niet, en zo deugt het ook niet waaronder u bent. Het is geen stand van: nu moet er nog dit gedaan worden, nu dat nog; geen stand van akeligheid, bangheid, vreze, van een knechtelijke ziel, alsof u het op u genomen had "alles wat de Heere gezegd heeft dat zullen wij doen," waaronder u leeft. U bent niet daartoe geroepen om het daar te stellen wat God wil, gelijk het hart dat van hoogmoed niet breken wil volhoudt, onder geveinsdheid van Evangelie en geesteskracht; *maar u bent onder genade*.

Dat is een zoete heerschappij, een liefelijk geweld, een macht van de teerheid, van ontfermens, van trouw, van de zorg tot in de kleinste dingen. Niets verdienen, toch alles hebben; niets verdiend hebbende, toch alles krijgende; niet bij machte om iets te nemen, toch alles ontvangende; niet werkende om genade te krijgen, maar genade en geen werk. Alleen halve genade? Nee, maar genade, die de tegenstand tegen de genade overweldigt. Genade, die, niettegenstaande de misselijke afkeer er tegen, om genade leert roepen; genade, die niets weigert, maar alles geeft te-geefs. Een "zijn" bij God in Zijn heerlijkheid en in de overvloed van Zijn heil; om-niet in Zijn Gezalfde, onder dat eeuwig geldende van een eeuwige aflat van zonden, van een eeuwige gerechtigheid onder de vleugelen ener eeuwige liefde, ener eeuwige goedertierenheid. Waarin het niet is "knecht", maar "zoon", niet "vreemde", maar "erfgenaam." Onder

de schaduw van de Almachtige kan ons niets tegen zijn, maar moet ons alles, alles dienen om uit te galmen: “Heere, Heere, waar is een God gelijk Gij zijt! Die ons verlost hebt met zulk een grote en wondere verlossing?” En al wat onder genade is, roept gedurig: “Heer, wees mij genadig! want ik vermag niets en kan niets, tegen al die menigte die tegen zijn.” Maar in de Naam van de Heere Zelf, mag men vragen wat men wil, en onze bede is verhoord vóórdát wij nog onze eigen nood gewaar worden. Want de Heere bekommert zich over ons, tot zelfs voor onze klederen, schoenen, spijkers en spelden. Hoeveel te meer heeft Hij voorzien tegen alles, wat de duivel broeit om ons af te trekken van het gebod des levens, van de gezonde leer. Hij werkt met arglistigheid van diepten en hoogten en allerlei creaturen en behoeften en zelfzorgen. Al wat onder genade is gaat door het dal van de reuzen, en is bij de reuzen als een dode hond en een enige vlo, en het vindt in dat dal van de moederbeziënbomen geen verkwikking voor de dorst. Maar in het geweën en in het geroep, stelt het Hem tot een bron. ...

Zo zorgdragend kan geen hart van de moeder voor haar kinderen wezen, als het hart Gods voor de ellendigen is, welke Zijn heerlijken zijn. Dat er dan niemand onder u zij met een boos en ongelovig hart om de korte genietingen van de zonde te zetten boven de heerschappij van de barmhartigheid Gods, dat hij verkieze voort te leven in allerlei zelfverontschuldigen, bij een vasthouden aan goddeloze vroomheid, die toch geen grond heeft. Maar dat elk van u, erkennende het waarachtige licht, het lief hebbende, in hetzelfde blijve voortgaan, van worsteling tot worsteling, worstelende met God en mensen tot overwinning in Sion, de berg van Zijn heiligheid, Zijns lofs!...

En wie Zijn lof vertelt, zal tot alle goede werk volmaakt toegerust zijn. Want zulk een koningskind heeft geen arme Vader, en zulk een zegt: “Ik ben ja, wel ellendig, maar de Heere heeft Zich mijner aangenomen.”

AAN EEN VRIEND

Utrecht, 1 November 1844

Geliefde broeder in Christus Jezus onze Heere.

Ik heb uw schrijven ontvangen, met droefheid en met verheuging heb ik het gelezen. Het gemis hier, van een liefhebbende vrouw en zorgdragende moeder zult u gevoelen, en in de gevolgen sterk gevoelen, en dat er een van ons is heengegaan met wie wij zoetelijk mochten samen zijn, en hier in het huis van de Heere verkeren, is ook geen blijdschap. Maar wij leven toch niet hier; ons bestaan, doen en laten, ons op en neergaan, ons verkeer is in de Hemelen, en ‘t is hier alles ten dele, stukwerk en ijdelheid.

Ik verblijd mij dat des Heeren woord zich nu bij u betoond heeft, zoals het dan inderdaad is, geen ledig Woord, maar dat ook doet komen en doet wezen wat het spreekt, als het er op aankomt. Want een lieve vrouw te verliezen, een vrouw die de Heere vreest is voor een man en vader het ergste wat ik ken. Maar als men nu onder het ergste ogen ontvangt om recht te mogen zien in de rommelende ingewanden Gods, onzes Gods, en recht te mogen verstaan: *Ik heb u ooit en ooit lief gehad, daarom heb Ik u tot Mij getrokken uit enkel goedertierenheid en barmhartigheden*; dan wordt het zichtbare zo klein en zo kort, en de hemel zo ruim, en de eeuwige heerlijkheid zo eeuwig heerlijk, dat een mens met zijn behoeften en zonden wegvalt, en alleen de Heere en Hem te loven het element wordt, waarin men leeft en waaruit men telkens nieuwe adem schept.

Wat is het toch wonderlijk met de weg Gods en wat is Hij gans wonderlijk in al Zijn

doen, en wat leidt Hij Zijn heiligen wonderbaar! Een zaak van droefheid maakt Hij tot een zaak van blijdschap, zodat wij wenen als die niet wenen, en die verliezen als verliezen wij niet, maar als kregen wij alles terwijl wij verloren. Het ijselijk wordt wijselijk, en midden in de dood zet Hij het leven, en Hij leidt alles graf- en helwaarts naar boven in Zijn woningen, waar blijdschap, verheuging en lieflijkheid is aan 's Heeren rechterhand, eeuwig en altijd.

Wat is het zoet, geliefde broeder! dat de band, die u aan uw lieve vrouw bond, niet is verbroken; die band van eenheid is ons gezegend Hoofd, onze Heere en Heiland Jezus Christus, Die ons van onze zonden gewassen heeft in Zijn bloed, en in Zich in de Geest toegang gegeven heeft tot een troon. Die band gaat nimmer los. Maar de Heere komt en onze in Hem ontslapenen met Hem, en wij Hem tegemoet, en zo komen al samen binnen in het Paleis, in de Stad, in 't Paradijs onzes Gods, daar zullen wij eeuwig met de Heere zijn. Dat zal God doen, die ons alles bereid heeft, en dan zijn er in het geheel geen tranen meer, en ook geen bestrijding en ook geen bespringing, die telkens weer opnieuw en in allerlei gedaanten en op allerlei wijzen komen losstormen op 's Heeren eigendom, die al er op uit zijn, dat wij het geloof niet behouden en niet vasthouden aan de genade.

Gij dan nu, geliefde! wordt meer en meer vervuld met de vertroosting van de Heilige Geest, en als er nieuwe bitterheid van de ziel opkomt, zo zeg en hoor eens:

*Vertroost mijn ziel in haar gewezen
en zeg: Ik ben Uw heil alleen.*

Niet wat wij geworden zijn, maar wat wij uit God in Christus Jezus zijn, die ons van God geworden is tot wijsheid, die tegen al onverstand des vleses het hart bevestigt en een bestendig wezen geeft.

De God aller genade en van alle vrede, die ons een levende hoop heeft gegeven, daarin, dat Hij zijn Christus uit de doden heeft opgewekt, hebbe u in alles en tot alles met alle geliefden, met al Zijn heiligen vervuld met het zalige "dan nog" van de Heilige Geest, bij alles wat u nu in uw alleen-zijn moge overstelpen van zonde en nood.

De genade van onze Heere Jezus Christus zij met u, Zijn ontferming over uw zaad. Zijn heil met alle geliefden, die Zijn Naam aanroepen te Delft.

AAN H. J. A. BOISSEVAIN

Amsterdam, 29 Juni 1846

... Geniet, hetgeen U de Heere gaf in stille erkentelijkheid voor Hem., bekommer U niet over de toekomst... Wees u niet bezorgd of u dit altijd zult erkennen? Wat hebben wij ons te plagen over de dag van morgen, wat wij zijn of niet zijn zullen? Laat ons heden erkennen wie wij zijn en Gods ontfermingen over ons inroepen en Zijn genade erkennen, die in Christus Jezus is, en het zal voor de dag van morgen goed gaan. Die Genade, erken ze op het Woord Gods af, of u vertedering van hart en behoefte daartoe gewaar wordt of niet; sta niet naar al andere gevoelens of naar enig gevoel van dit of dat, 't zij links of rechts, 't zij goed of kwaad, maar dat Gods Naam door U aangeroepen wordt om u onder het levende Woord van "Heil in God alleen", waar wij mensen zijn en niets meer, te onderwerpen in een ootmoedig vertrouwen, dat deze dingen van zaligheid, welke uit zijn mond gegaan zijn, zo waarachtig gemeend zijn en zo zeker als de zon, die u aan de hemel ziet.

De genade van onze God en enige Heiland, Die trouw is in Zijn leidingen... overkome

u ten volle, om te belijden, dat Hij ook u nog meer gegeven heeft (dan zijn verloofde). De ene weldaad bewijst vaak de andere. Zo staat er geschreven: *God heeft Zijn Zoon gezonden*; en daar Hij die gezonden heeft, heeft Hij gedachten des Vredes moeten hebben.

Zijn Vrede, die boven alle verstand gaat, verrasse U!

AAN H. J. A. BOISSEVAIN

Elberfeld, 15 September 1846

Wij zijn mensen, zondaars, vlees, stof en aarde en dat wij dit zijn, wil er maar in het geheel niet bij ons in. Wij willen wat anders wezen, dan wat wij werkelijk zijn. Het is daarom, dat ons hart zo hard is, dat wij de Waarheid Christus niet als waarachtig voor ons aannemen kunnen, tenzij wij om het zo eens uit te drukken tot de oren toe er in zitten, dan drijft ons de nood tot het gebed, tot het roepen om genade en dan maken wij ervaringen, dat Gods getuigenis, hetgeen Hij van Zijn Zoon getuigd heeft, waarachtig is. Maar aan die ervaringen hebben wij geen houvast. Gevoel en bewustheid van de waarheid, van de genade geeft geen houvast en daarom ook geen blijvende vrede. De enige houvast is *hetgeen er geschreven staat*. De Bijbel, die wij hebben, is Gods Woord. Wij hebben daarop acht te geven, wat dat Woord zegt en niet te vragen naar onze bevindingen of gevoel dienaangaande. Dat Woord zegt ons wat wij zijn, wat God voor ons gedaan heeft. Dat Woord zegt ons, *dat Christus voor ons gestorven is, dat Hij ook opgewekt is, dat Hij ter rechterhand van de Vader zit en dat Hij voor ons in al gevallen intreedt*.

Dat Woord zegt ons, dat er geen verdoemenis is voor degenen, die zich aan dat Woord houden. Want daarin hebben wij Christus en Zijn Geest, daarin hebben wij God, de levende God. Ook Rom. 6 beschrijft wat wij in Christus zijn, afgetrokken van ons gevoel, bevinding of gewaarwording dienaangaande. Nu zoekt u het steeds bij uzelf. Houdt dat Woordvoor waarachtig, ook voor u en dit voor waarachtig houden van dat Woord, dat zal wel zulk een indruk op u maken, dat ook u weet, waarin u overgezet zijt en dat u uwszelfs niet meer zijt.

Als ik u gezegd heb, bewaar de geboden Gods, heb ik u erbij gezegd hoe ik het meende. “Mijn zoon, indien de boze boeven (zondaars: Spreuken 1: 10) aanlokken, bewillig niet”, maar zeg: *Ik ben van de Heere!* Als ik geschreven heb: Begin maar eerst met de geboden Gods te bewaren en u zult eindigen met geloven, dan heb ik dit in dezelfde zin gemeend, namelijk, omdat men het niet voor waarachtig houdt, dat men van de Heere is, geeft men allerlei toe om mee te doen of geeft men zichzelf en andere toe, om iets te doen waar de Geest tegen is - en dit, dat men van de Heere is, laat men telkens afhangen van eigen bevinding, in plaats, dat men het laat afhangen van ‘s Heeren Woord. Als men die waarheid laat afhangen van ‘s Heeren Woord, dan zal men schrap staan in de gewisheid van de dingen Gods en dan begint men op het laatst in te zien, en er bij voortgang de verzekerdheid van te krijgen dat het voor waarachtig houden van de getuigenis Gods toch de enige grond is, waarop men zich met zijn hart verlaten kan en daar verlaat men zich dan ook op. Dat meen ik met: *u zult eindigen met geloven*.

Overigens, geachte vriend, houd aan, zoals u kunt, met smeking tot God, de Kenner van de harten! Wij worden toch al van de Heere geleerd In het navorsen en naspeuren, hoe de dingen in elkaar zitten, ligt het niet. De zaak Gods wordt ons door de Heilige Geest opgehelderd, van dag tot dag uit de gewone en platte dingen dezes levens. Dat zij ons boek om onze ellende te kennen; het andere boek: Gods Woord, het Woord

Christus ontsluit zich dan daarbij om zo te zeggen voor en na van zelf.

AAN EEN JONGE DAME

Elberfeld, 11 Januari 1854

Mejuffrouw,

Gij hebt gelijk, dat ik u ken, hoewel ik u nooit zag. Ik heb mijzelf leren kennen en ook voor de Heere leren wegwerpen als een ellendig zondig en verdoemenswaardig schepsel, daar niets geen goeds, volstrekt geen goede vrucht meer van te verwachten was. Ik heb ook de schuld van alles bij mijzelf gevonden. Ik heb geleerd, dat ik de zonde niet haatte, maar liefhad. Ik heb heilig willen worden in mijzelf en dat was mij een ernst. Ik werd al zondiger, ik zakte in mijn zondig hart en boze zin en scheen daarin te smoren.

*“Mijn werken hadden geen gewicht,
die waren gans bedorven.
Mijn vrije wil haat Gods gericht,
tot goed doen gans bestorven.
De wanhoop riep met open mond,
dat mij de dood te wachten stond
en ‘k moest ter hel zinken”*

Dat was nu niet voor mijn bekering, maar lang na mijn bekering, dat ik nog ellendiger ben geworden dan ooit tevoren. Het waren wel 10 jaren nadat ik Christus' liefelijkheid en genade gekend had, dat mij alles weer ontzoonk, zodat ik als een verlaten wees was, geheel vervreemd van dat heilig, zalig leven, dat ik vóór andere van de Heere gesmaakt had, en 't hielp alles ook niets, wat ik ook deed. Ik wilde ook bij God niet blijven. Want ik was te zondig, te goddeloos. - 't Was maar op genade los zondigen en vermetel geloven. al stemmen in mij riepen toe: “daar gaat u mee verloren, zo gij, als zulk één als u zijt, nog aan enig woord van genade blijft hangen.” –

Honderd malen dacht ik: *Nee! eerst moet toch een leven anders worden, eerst moet toch een hart anders slaan, omtrent God en de naaste.* O, wat een voortdurend en opzettelijk zondigen tegen de klare, waarschuwendende stem van de Heere, tegen beter licht, tegen al kloppingen van het geweten en tegen al bestraffingen van hetzelfde in. O, wat had ik niet gegeven voor een oprecht hart voor een verbroken geest. Maar het was alles hard als een steen, alles maar huichelarij. En zó tot de Heere te komen, dat was te erg! Zó te geloven, met een hart zo vol van allerlei gruwelijke dingen, waarover ik telkens weer maalde, waarin ik mij, hoe ook opzuchtende, zelf graag in verstikken liet, en waarvan ik telkens weer opnieuw gevangen genomen, voortgesleept en voortgezweet werd, - en dat kon, dat mocht niet, dacht ik.

O, wat heb ik mij menigmaal levende gestorven gevoeld, hoe vaak was het mij of ik levende onder een grafzerk lag, die ik moedwillig over mij gehaald had. En wat was het om mij heen duister of ik in een wildernis was en een afgrond voor mij en boven alles gesloten, zodat er geen gebed door kon en er was ook geen gebed. De duivelen, die mij plaagden en met mij solden naar hun goedvinden, waren er zo erg niet aan toe als ik; - en dan daarbij die levende kennis van vorige weg, vorige bevindingen! Het zilte zweet liep mij van het hoofd, als ik voor de Bijbel zat. Die goedertieren Heere zoveel smaadheid te hebben aangedaan en opnieuw telkens aan te doen; - een gelach en gespot van de duivelen te zijn, moedwillig gezondigd te hebben. En dat was nog alles niets tegen de klare bewustheid van: zoals ik was te moeten geloven, hoe graag ik anderszins ook mocht willen Geen enkel mens, geen enkel boek gaf mij antwoord

op de vragen: *Hoe komt God in Zijn recht, hoe komt de Wet in vervulling?* Hoe kom ik van mijn zonden af? Hoe raak ik mijn schulden kwijt? Hoe kom ik in goede werken?

Als u dat nu alles nagaat, dan ziet gij, dat ik u ken en zoals u zegt: “Gij weet de helft er nog niet van, hoe slecht ik ben”, dan draai ik dit om en zeg: “Dat weet u van mij ook niet, tenzij ge uzelf nagaat!”

Hebt u mijn boek gelezen over Rom. 7: 14 “Ik ben vleselijk, verkocht onder de zonde”? Kent u mijn ophelderende en bevestigende vragen op de Heidelbergse catechismus? Ik zie, dat u Jesaja, 54: 10 nog niet klaar is. De bergen moeten wijken, de heuvelen moeten wankelen! Dat heeft de Heere gezegd en ‘t is ons vreemd als het gebeurt. -

En wanneer letten wij op de woorden: “Wees vrolijk, gij onvruchtbare!”? Het is een bang uur, dat uur van heerlijken overgang, als men op de enige rots des heils komt te zinken Een bang uur is het en een verschrikkelijke dood als ons vroeger gekend geestelijk leven, dat toch uit God was, geheel in de dood moet. Een bang uur, als wij nergens meer heen kunnen en wij als onder de aarde bedolven zijn. Zonder licht, zonder troost, zonder gevoelige medewerking van boven het woord moeten opslaan en daaraan gebonden worden, om zoals wij zijn! - dat woord te geloven en daarmee op God te zinken en Christus aan te grijpen, “komen wij er bij om, zo komen wij er bij om”! Maar wat dan?

- Verloren is verloren, het kan niet erger! Als u niet aangrijpt het woord des levens, bent u dan meer gered, bent u dan minder verloren? Of de duivel of uw hart u zegt: Daar komt u toch bedrogen mee uit, als u het zo gelooft zoals ge u bevindt; - bent u er dan beter van, als u op zulke gedachten het aangrijpen laat? Is het wagen in van de Heere Jezus’ Naam, is een sprong in de genade gevaarlijker als het ogenblikkelijk gevaar van de nood van de zonden? Sla eens op Jesaja, 43: 18-25; id. 44: 22; id. 49: 13-15; id. 52: 3 en dan dat woordje “Waarlijk” kap 53: 4! En wat zegt u op Jer. 23: 6 en bij Micha 7: 18-20? Jer. 31: 34 en Ezech. 34: 31 en 16: 62, 63 en op Hosea 2: 13-22 en 14: 10? Daar de Heere met ons tevreden wil zijn, zo wij met geheel afzien van onszelf en van al onze werken en van al onze vorige geestelijkheid, als naakt en van alles ontdaan, als goddelozen en die het opgegeven hebben ooit weer vroom te worden, tevreden zijn willen met Zijn Lam met hetwelk wij ons in al goede werken als onheiligen bevinden naar Efeze 2: 10 -, wat zullen wij ons daar van de duivel laten terug houden om er niet ook tevreden te zijn?

Voor de tweede maal in onze bekering omhelzen wij de Heere Jezus niet uit de Hemel, maar in onze ziel en op de diepe grond van ons verlorenheid. En daar ligt Hij nog dieper dan wij, om onzentwil, om ons uit onze diepte op te halen. Met deze waarachtige woorden beure de Heere Zelf uw verslagen gemoed op. Hij wil u van het gestaltelijk leven af en op Zijn Woord gezonken en zo in Christus hebben. Dat u gestorven zijt aan de Wet en Zijn werk en u, zoals u zijt overgeeft aan Christus, die andere Man, bij Wie de onvruchtbare meer kinderen heeft als haar tent groot is: *dat is uw weg!*

Dit tot dusverre. Want dat is het naaste en nodigste.

Wat nu de andere vraag aangaat, voor die nog een paar woorden. De Afgescheidenen en hun kerkelijke gemeenschap (want van bijzondere personen, die nog licht hebben, spreek ik niet) stijven zichzelf onderling daarin dat zij het leven vinden in eigen hand, en de gehele kerkelijke toestand van ons land is een toestand van een los zijn van ‘s Heeren Wet en van een prediking van een Evangelie of van een genade, waarbij alles anders ligt als u het bevindt. Want daar is geen honger en dorst naar ware waarheid en naar waarachtige gerechtigheid, zodat u op zijn best in al mogelijke slingeringen kunt komen.

Maar dit is voor mij een teer punt, en zoveel te teerder, omdat land en kerk mij nacht en dag op het hart liggen en ik geloof, dat zo het Woord er maar inkwam, *men nog wonderen zou zien!* Het uitwendige staat er nog, maar er is geen Heilige Geest. Want er ligt een ban op land en kerk en er zuchten er velen onder knopen en banden van de goddeloosheid.

Nu dank ik u voor uw eenvoudig en gul schrijven en het zal mij zeer aangenaam zijn van u weer een brief te ontvangen. Vraag wat u maar voorkomt en op het hart ligt. Want ik ben blijde, dat ik uit ons land eens een arme ziel ontmoet, die zichzelf niet weet te helpen, en daar ik ook een arme kermmer ben, zo zal de Heere mij wel geven, dat het bij U aanslaat of nu of bij een andere gelegenheid...

En nu, verblijd u en vrees niet: "In mensen een Welbehagen!"

Uw zeer toegenegen dienaar in de Heere,
Kohlbrugge

AAN DE HEER EN MEVR. BOISSEVAIN¹²

22 Juni 1854

Zo wij niet op Christus zien, wordt ons alles zwart en als de nacht en laten wij ons van de duivel alles voorspiegelen en zonden voorhouden... Als de Heere met ons doen wilde naar enige van ons zonden en ons vergelden naar wij verdiend hebben, wierp Hij ons opeens met alles in de afgrond of Hij gaf ons geen diepe verzuchtingen om heil, om ontferming, om troost. Ach, die kwade gedachten, die wij altijd van God voeden, omdat wij niet begrijpen, dat dit leven een dood en het hier een jammerdal is! Hebben wij niet te vergeten, wat achter ons is en ons uit te strekken naar hetgeen voor ons is? Is dit niet het einde van de Heere met alles wat Hij ons toezendt van smart en leed, dat wij niet ophouden voor dat wij geheel in Hem gevonden zijn - en Hij zo onze toevlucht en onze waarachtige, enige troost zij in leven en in sterven?

AAN H. J. A. BOISSEVAIN

20 Januari 1859

... Gladde wegen voeren niet naar de hemel en kunnen wij ook niet verdragen; dat moet door het een, dan door het ander gaan. De hoofdzaak van alles is, dat de ziel er afkomt!

AAN H. J. A. BOISSEVAIN

Elberfeld, 10 Februari 1859

... Ik zei zondag, 6 Februari, 's avonds in de preek, dat er in de hemel een heilige werkplaats of fabriek van kruisen was, en dat op Vaders bevel de Engelen in de huizen van Zijn kinderen telkens een kruis te brengen hadden, ál een zwaarder.

Heden kwam een diep lijdend kind Gods bij mij, die mij daaraan herinnerde en Zondagavond tot zijn wenende vrouw, zelf wenende, gezegd had: "O, wie sind wir so gut bedacht, lass uns ausharren!"

¹² H.J.A. Boissevain was een Amsterdams assuradeur - afkomstig van een familie die gevlucht waren uit Frankrijk - die in 1846 trouwde met Petronella Drost, een Rotterdams koopmansdochter. Boissevain was de adviseur op financieel gebied van dr. Kohlbrugge; een van zijn beste vrienden.

AAN H. J. A. BOISSEVAIN

24 Maart 1867

Ik zie uit uw brief, dat u op weg zijt naar het vlek ‘donkerheid’; daar moet u toch ook weten, dat de Heere Jezus ook op weg is, maar dat u beide ogen gehouden worden, om hem niet te herkennen Denk eens aan Zijn vraag: “Wat zijn dat voor dingen, die u onder elkaar hebt?” alsof Hij zeggen wilde: ‘Zijn die dan nu werkelijk van zoveel belang? Hebben die werkelijk grond, dat u zo gedrukt bent?’

Ik zei deze morgen, de woorden aanhalende uit Matthéüs 26: “Hoe zou dan de Schriften vervuld worden?” Het moet zo geschieden, dat de Schriften wel van heerlijkheid profeteren, maar dat is voor het geloof. De Schriften beschrijven allereerst allerlei lijden, dat ons gedurig op het lichaam geworpen wordt, klein en groot, groot en klein en daar heb ik honderdmaal tot mijn sterke troost aan des Heeren woord gedacht: “Moest niet de Christus al deze dingen lijden?” en er bijgevoegd: *moet niet de Christen al deze dingen lijden en zo in de heerlijkheid ingaan?* Dat tweede komt niet alleen van buiten, maar hoofdzakelijk van binnen uit onze verkeerdheid en dat hebben wij met geduld te dragen, als God de Vader ons dat oplegt om ons klein en ootmoedig te maken, en daarin, dat Christus voor onze zonden geleden heeft, onze enige troost en vastheid, voor het afgetobde hart te zoeken. En o, wij vinden er ook steeds genade, *grace pour grice*. Maar als Christus in ons is, (Rom. 8) dan is, vanwege de zonde, het lichaam waarachtig dood en vermag niets en zal niets te zeggen of in te brengen hebben, maar dan zal de geest ook tegelijker tijd wel tonen, dat de geest leven is en tegen het dode lichaam in wel kracht heeft om der gerechtigheid wil, die wij in de Heere Heere hebben en niet in onszelf. Daar ligt de kracht, evenwel in niets anders dan in onze zwakheid. Ja, ja, daar zijn zoveel grote dingen maar ook zoveel kleine, heel veel kleine, die ons zo machtig binden kunnen, dat wij niet los komen kunnen. Ik weet dan geen troost als deze: dat onze almachtige en trouwe Zoenborg de kracht van al die banden kent, dat Hij zich voor ons heeft laten binden, om ons te ontbinden, dat Hij als Borg voor ons opkomt, als wij in banden en bandjes, in strikken en strikjes gebonden zitten en tot Hem opzuchten: *Och Heere, maak mij toch los! Ik kan het niet!* –

En dat Hij op zijn tijd ons onverwacht verhoort. Maar wij geraken er weer in, dat gaat zo op en af, af en op, intussen verwachten wij, op grond van Gods onfeilbare beloften de algehele en volkomen bevrijding van het lichaam dezes doods. Zo zongen wij heden voor de middag Psalm 126: “*Wenn Gott hast unsre Bande bricht*”.

Wij krijgen allerlei tikken om ook ons lichaam de Heere over te geven en omtrent hetzelfde niet zo overgevoelig of kieskeurig te zijn. Ik had eens de tering, zoals de dokter zei, toen werd ik een ogenblik een hangoor en voor andere een lastig mens. Maar toen kreeg ik een harde duw en toen kreeg ik genade om te zeggen: “Gode de eer” en van het lichaam af te zien. Toen ging het goed, ik vond en had vrede en deelde aan andere vrede uit. Dit is toch een kostelijk gebed in het Hooglied: “Och Heere, vang Gij de kleine vossen, die de wijngaarden verderven!”

Ziet u wel, dat hij die dat bad, zich niet in staat gevoelde om die kleine dieren in de val te krijgen? Ik wil zoveel in de plooi hebben, een ander verplooi mij de plooi. Wat is beter: mijn rust te bewaren en wat over zijn kant te laten gaan, of het “kribbelige-krabbelige” en het zich ergeren? Zie eens, of wij niet de Heere telkens alles weer overhoop halen, wat Hij nog zo-even voor ons recht en goed gezet heeft.

Och Heere, U hebt zo’n groot geduld met mij, geef mij genade om uit Uw volheid een

beetje, een beetje maar, geduld te nemen voor en met de mijnen! Ik kan al het kromme niet recht maken. Moet het krom zijn, moet het recht zijn. U weet het en u alleen vermoogt alles. Als ik tegen het verkeerde nog mijn verkeerdheid inzet, dan maak ik U dubbele moeite.

AAN ZIJN DOCHTER ANNA

Elberfeld, 30 Maart 1859

... Als de onzen ons ontvallen, zo zijn dat voor ons nieuwe losmakingen en boodschappen. Gij gaat ook die weg. Ik lijd in stilheid en alleen zijnde nog aan de wonde en komt mij alles, wat mij omgeeft, dikwijls voor als zijnde in het rijk en in de schaduw van de dood.

In slapeloze nachten mag ik mij verblijden met de Psalm: “Auch ich, auch ich werd’ einst erleiset sein”.¹³

De vrucht van mijn lijden komt mijzelf en deze en geen arme zondaar en bedroefde van geest goed te stade.

AAN ZIJN DOCHTER ANNA

Elberfeld, 15 April 1867

Op Donderdag voor Palmzondag was ik op het kerkhof en weende eens goed uit.¹⁴

Ik hoorde voor het eerst vogels zingen en zag naar de cederen, die geplant zijn en naar de plaatsen waar verder cederen moeten geplant worden. Ik voelde mij alleen en verlaten, en toch was het mij goed.

Ik herinnerde mij het jaar 1828: ik in Utrecht, mijn bruid te Amsterdam, ¹⁵levensgevaarlijk krank, in de handen van een ruwen oom en voogd en van een goddeloos predikant. Ik zonder geld, 14 gulden schuld aan mijn hospita, slechts 12 cent bezittende, veel gebedsverhoring vroeger, maar toen een tijd waarin ik moest zeggen: niets geschiedt er van de woorden, die ik vroeger geloofd heb. Verschrikkelijk hoestende, halve nachten door, dacht ik aan niets dan aan het graf. Zo ging ik naar Zeist en kreeg de openbaring, dat een Koning van Pruisen mij aan mijn recht zou helpen en u weet wat er verder gebeurd is.¹⁶

Mijn huis vloeide over van Gods zegen en bij dat alles een doom in het vlees,¹⁷ waaromtrent de Heere gezegd heeft: “Mijn genade is u genoeg. Want mijn kracht wordt in zwakheid volbracht!”

Geef de moed niet op, mijn kind, dat hebben alle heiligen gemeen, wat in de Psalm staat: “Oft dachte ich, ich müsse erliegen.” Help mij en ik help u, bij God aanhouden, dat wij over de dagen van zoveel droeve herinnering heenkomen, in de hoop van het eeuwig leven. Ik mag niet en u moogt niet het de duivel gewonnen geven, die zonden zoekt, waar zij niet zijn, opdat wij zondigen, waar er geen oorzaak toe is. Heeft niet de hand van de Heere al deze dingen gedaan? Laat ons niet vragen wat goed of kwaad is, daar Zijn hand telkens alles weer goedmaakt.

Wij hadden de vorige week geregeld zware buien, storm, hagel etc. en u kunt denken, dat ik daarbij in een wonderlijke stemming geraakte, om het scheepje van mijn ziel en van de zielen van mijn dierbare in behouden haven te krijgen. Daar ben ik als u,

¹³ De Duitse berijming, die te Elberfeld gebruikt werd.

¹⁴ Bij het graf van zijn tweede vrouw Ursuline Filippine, geb. Baronesse van Verschuer; overl. 25 Mei 1866). Zij was de moeder van Anna.

¹⁵ Catharina Louisa Engelbert, Kohlbugge's eerste vrouw.

¹⁶ 20 jaren later verleende Koning Friedrich Wilhelm IV van Pruisen constitutionele rechten aan de gemeente te Elberfeld, welke Kohlbrugge 29 jaren lang voorging.

¹⁷ Vergelijk 2 Cor. 12: 7. De “droom in het vlees” was de liefde tot zijn land, waarom hij zich in Duitsland als een banneling gevoelde.

waarlijk als dood en is het mij een wonder, dat ik nog leef. Ja, het is mij een last. En toch, de Heere Jezus droeg Zijn kruis! Was het niet óns kruis? Hij ging *uit* Zijn stad. Brengt Hij ons niet *in* Zijn stad? Het gaat de eeuwige heerlijkheid in, maar: “Du Uterst ons durch heisses Leideel” Da Jacob durch Pniël zog, ging ihm die Sonne auf. Dem Gerechten, van de sich selbst verklacht und verdammt als Gottlosen, also auch Dir, muss die Sonne immer wieder aufgehen.

AAN ZIJN DOCHTER ANNA

Elberfeld, 29 April 1867

Mijn dank voor uw dagboek. Als ik voor de preekstoel sta, denk ik steeds aan u en Eduard voor de Heere.¹⁸ Ik zie dat de Heere u bij de hand vat en u leidt in het spoor van Zijn Woord. Wat is dat een genade in dat Woord gehouden en door ditzelve gedragen te worden en zo in dat Woord en in het gebed de nabijheid van de Heere te mogen ondervinden, zoals Hij onze medelijdende Hogepriester, onze Noodhelfer, onze Troost en onze Raad is.

Gisterenavond op de stoel staande kwam mij de tekst voor uit Hosea: “Ich will sie erlösen aus van de Helle, ich will sie von dem Tode erretten”, en preekte daarover.¹⁹ Erger kan het niet, dan in de hel te liggen en in het geweld van de dood, dan is men een hellewicht en een kind van de dood; en hel en dood geven niets af; ze daartoe te dwingen of ze teniet te maken is onmogelijk en hoe kan men in zulk een eeuwige kerker op verlossing hopen? Men kan ze niet eens van harte willen en houdt alles voor onmogelijk of denkt niet eens aan de mogelijkheid. Er is niemand van ons, die het in de kerker wagen durft aan uitkomst te geloven, ja, men blijft liever in de gevangenis tot men er met zoet geweld uitgehaald wordt. Wie is Hij dan nu, die de eeuwige wil van ons verlossing aanvaard heeft? Hoe groot is Zijn eer en Zijn sterkte en hoe wonderbaar voert Hij de verlostten uit, terwijl voor hemelven (voor hun ogen) de troost er van verborgen is!

Ik ben wel, vol rust van de ziel, en weet toch niet vanwaar die dodelijke droeve buien komen, die mij als ik alleen ben overvallen.

AAN ZIJN DOCHTER ANNA

Juli 1868

Mijn lieve kind, ik heb zoveel dat ik graag zus had en dat ik graag zo deed, maar ik leer en heb geleerd dat die kleine en nietige dingen, waarover wij ons dikwijls inwendig vergrimmen, of “aus van de Haut fahren machten” ook al van de Heere zijn; dan deugt mijn pen niet, dan valt er een dikke inktvlak op het papier, dan wil ik lezen of schrijven en dan is er een bezoek of een brief en dan komt het toch goed uit. De Heere regeert ons en doet met ons naar Zijn wil, ook in die nietige dingen. Daar moeten wij wat uit leren en een kind leert niet graag geduld oefenen, toornigheid afleggen enz. enz. en dat zit al heel vast in ons, dat wij niets begrijpen; en ik lach er

¹⁸ Eduard is zijn schoonzoon: professor Böhl te Wenen. - H. F. Kohlbrugge had de gewoonte om aan de voet van de trap die naar de kansel leidde, een gebed te doen.

¹⁹ Hoséa 13: 14. - H. F. Kohlbrugge bereidde zijn preek steeds voor. Maar het gebeurde wel eens, dat hij op de kansel niet de voorbereide preek hield, maar voor de vuist een geheel andere. Dat kan natuurlijk alleen maar iemand doen die uit de volheid van de Heilige Schrift schept! Kohlbrugge beschikte hierover, daar hij zestien jaren lang zich op de verkondiging van het Woord had kunnen voorbereiden, de tijd van gedwongen ambtelooheid.

dikwijls bij als een boer die kiespijn heeft.

De gehele week door kwam mij die enige Nagel voor, waarvan Jesaja, (22: 23), profeteert, waar men alles aan hangen mag: potten en pannen enz. enz. Hoe genadig is de Heer, als Hij ons onze inwendige zonden openlegt. "O ihr Toren und tragen Herzen, zu glauben," usw. Wel mag de Heere ons vragen wat Hij eens Zijn discipelen vroeg: "Hebt gij nog uw verharde hart? Ogen hebbende ziet gij niet?" Ook wij begrijpen er al niets van hoeveel de Heere ons vergeeft, van hoeveel vuiligheid Hij ons telkens rein wast.

AAN ZIJN DOCHTER ANNA

Elberfeld, 11 Juni 1869

Gij herinnert u, dat ik voor 8 à 10 weken vrouw M... verliet met haar de eeuwige dood aan te zeggen, zo zij zich met haar man niet verzoende. Sedert was ik niet bij haar, maar liet in het verborgene haar niet los. Zaterdag lieten twee vrouwen mij weten, dat vrouw M... zich in een akelige toestand van duisternis bevond.

Dinsdag kwam ik onverwachts aan haar bed. Maandag had zij hevige worsteling gehad, de duisternis was gebroken, maar er lag nog een ban op het hart één ding ontbreekt - "ik wens mij met mijn man te verzoenen en dat hij zich met mij verzoene, aber ohne dass wir einander etwas vorrücken."

Ik zei niets, maar riep de man; hij moest met mij neerknielen, ik legde hun handen in elkaar en mijn handen er bovenop en wat ik toen gebeden heb weet ik zelf niet meer, alleen weet ik, dass es erschütternd war; beider harten braken.

Toen ik *amen* gezegd had lag de man gekromd in elkaar als een worm naast mij, zij stak liefelijk de hand uit: "kom, sta op, kom bij mij!" Ik hielp hem op de been en toen volgde er een lange, hartelijke omhelzing onder een vloed van tranen, van haar lippen kwam een ootmoedige schuldbekentenis en bede om vergiffenis en zo wederkerig van de zijde van de man. Het was ons al drie hemels te moede en de duivel was weg.

AAN ZIJN DOCHTER ANNA

4 November 1869

... Zo wordt alles van een Vaderhand bestuurd en geleid en daarbij komen mij de woorden voor uit de 19de Psalm: "Er weicht van de eine Tag und sagt dem andern Tag: Gross ist van de Schepfers Ehre." Hoe dat? Omdat, waar elke dag zijn eigen plaag heeft en wij daaronder radeloos worden en aan Zijn goedheid, genade en trouw voor ons vertwijfelen, het *Zijn eer* is ons dag aan dag als bij ogenblikken door en over het leed heen in het gebed en in Zijn Woord te brengen en ons te helpen en te redden; en dat wij onder de lasten en zonden, die ons drukken niet geheel verzinken, zodat wij bij voortduring weer uitkomst op uitkomst beleven of tenminste een lichtpuntje te zien krijgen tot onze troost dat wij toch niet verlaten zijn. Een lichtpuntje als het glansrijke witte puntje van een eerste tand. En als de Heere God niet dag aan dag *Zijn eer* tegen al machinaties van de duivel en tegen al bekommelingen van het vlees in groot maakte, dan bleef zelfs de zon in het gezicht van de nacht stilstaan in haar baan en kwam geen schrede verder. 't Is de Heere, die haar vrolijk maken moet om haar loop te volbrengen, ook over de hoofden van de verkeerden heen. En ik zou aan alles moeten vertwijfelen, bij zoveel als dag aan dag op mij losstormt en mij moede maakt, als het zo niet was. Immers heb ik tegenover mij geen twee ogen meer, die mij vroeger

steeds opbeurden;²⁰ geen hart meer, dat bepaald voor mij klopt en waaraan ik mijn hoofd bezwaard van gewezen kan laten rusten.²¹ En zie en voel vaak geen God meer en loop door Elberfelds straten als een dode onder levende, waarop ik geen betrekking gevoel, en dan daarbij nog mijn mij zo weinig dienst doende ogen.²²

Dat is de som, dat wij niets meer weten als Christus onze Heere, als wij er een sikkepitje van te zien krijgen en dat wij dag aan dag kapot gaan, verootmoedigd worden, niet onder een donderende Wet, nee, maar onder des Heeren ontferming.

AAN ZIJN DOCHTER ANNA

4-5 Mei 1870

Veel, zeer veel hebben wij voor onszelf te houden en met lijdzaamheid door te maken en daarbij nog van de anderen lasten te dragen, ik wel het allermeeest, die andere niet zou kunnen of durven zeggen wat ik lijd. Ik heb veel te verduren, dat maakt zacht om andere des te meer met zachtmoedigheid voor te komen. Hoe menigmaal in mijn leven schreeuwde ik het uit: *Heere, zet een wacht voor mijn lippen!*, en dan ging het op en af. De Heere verhoorde mijn gebed, en als ik nu nog menigmaal in drift mocht uitvaren, zo komt er toch niets van.

Wie begrijpt mij, dat ik een worm en van binnen geheel en al één wonde ben, die dag aan dag bij de Heere om genezing aanhoud en dat Hij mij helpe de last te dragen, terwijl mijn ziel hijgt naar de volkomen verlossing.

Daarin vergist men zich telkens in mij, die de kracht zoeken moet waar ze te vinden is, maar in de Heere Jezus kunt ge u nooit vergissen. “Wij dragen de schat in aarden vaten, opdat de uitnemendheid van de kracht zij Godes en niet uit ons.” Zo is het, en dat het zo is kan ook mij telkens wanhopig maken, die graag over zulke kracht zou beschikken, alsof Barmhartigheid niet Barmhartigheid was. Nee, onze zonde en schuld kon niet anders verzoend worden dan door de dood van de Zoon Gods en het is Zijn Geest, die ons nog drijven moet om met een gekneusd en verbroken hart te zeggen: “Wase mich wold!” 9Psalm 51)

O, en zo komt er telkens na veel boezemsmart weer een lichtstraaltje, smeking en dankzegging, met innige bewustheid: *dat heeft de Heere gedaan.*

Het deed mijn ziel goed allerlei van u te vernemen, hoe de Heere de Trooster is van de bedroefden!

Verder kent u mij, mijn dierbaar kind, waar het op vergeven en weer en weer te vergeven aankwam uit de 103de Psalm: Wie Sich ein Vater, usw. (vers 3).

²⁰ Zijn ogen waren verduisterd door de cataract (grauwe staar), zodat hij zich moest laten voorlezen of dicteren.

²¹ Zijn tweede vrouw stierf 1866.

²² Bij al zachtheid en liefde had Kohlbrugge steeds iets ontzag inboezemends, waaraan niemand zich kon onttrekken.

AAN EEN ONBEKEND PERSOON

Zonder datum

Ik vind het niet goed, dat u de rust bij mensen zoekt. Ik ben uit beginsel tegen de afscheiding, was er steeds tegen vanwege de valse gronden, maar ik ben daarom niet tegen afgescheidenen, ik geloof voorzeker, dat de Heere er ook daaronder heeft, die Hij als de Zijnen kent. Als u nu bij deze of geen voorganger van afgescheidenen datgene vindt, wat aan een bijzondere zielsbehoefte voldoet, zoals u schrijft, zo zoek er verdere voldoening. Een ieder oprechte staat en valt zijn eigen Heer en de oprechten gaat het licht op in de duisternis.

In uw hoop van door het gebruik van het Heilig Avondmaal tot volle verzekering te komen van uw genadestaat, zou ge u wel eens kunnen teleurgesteld zien. De Heere is en blijft vrij in Zijn doen! Maar ik vrees, dat u in het doen of gedane werk uw rust denkt te vinden, en dat u daar blind voor zijt, dat u het daarin zoekt. Veiliger is het voor des Heeren woord te blijven zitten midden in zijn verlorenheid, met ootmoedige smekingen, ja, bang verzuchtingen en als u dan een woord vindt, waar maar een straaltje licht bij komt, dat het als in uw binnenste heet: “dat past u in uw toestand!” - alsdan zulk een woord ook voor u als waar en zeker aan te nemen, al komen er ook schreeuwers tegen op: “dat is niet voor u! Dat mag u voor u niet geloven, niet aannemen! Als u dat doet bedriegt ge u, dan bent u verloren!”

Mijn eenvoudige gedachte was daarbij steeds: Immers ben ik toch verloren - ik kan toch niet meer dan verdoemd en verloren zijn. Zo neem ik dan dat woord aan, alsof het alleen voor mij was. Zoals gij, duivel, zegt, moet ik toch verzinken en verdrinken, zo wil ik het dan wagen mij aan dit woord -. Bijvoorbeeld, “gij zijt om niet verkocht, gij zult ook zonder geld gelost worden” - vast te houden.

Het is vleselijk om te denken: als ge u bij die of die voegt, of als u dit of dat doet, zult u rust voor de ziel vinden. Het is een vrije daad van de Heere rust aan de ziel te geven, en dat doet Hij door Zijn Woord. En dan geeft het eerst een zware strijd of men het wel aannemen mag, maar men moet wel in de uiterste zielsnood. Dan komt het duivenwiekje van ‘s Heeren Geest ons wel koelte en verademing toewaaaien, waar men anders van angst zou verstikken Denk niet, dat u aan het “Doe dat!” van de wet ooit geheel doodvallen zult, of aan het doen van de zonde. Ach, dat komt altijd weer boven, maar genade duwt het er weer onder, als wij roepen: “wees mij genadig, o God! Heere, help, ik verga.”

Onze rechtvaardigmaking bestaat in de vrije vergeving van al onze zonden, op grond van een eeuwig geldend recht. En als de appel van de oude stam is afgeslagen en wij zo verbroken zijn, dat wij geen zucht of traan meer hebben tot onze zaligheid, zo zal de heiligmaking onze lust en ons leven zijn. Maar wij zullen het *hoe* van onze gehele heiligmaking aan onze grote Koning in handen moeten geven, met de zielszucht: “was mij wel van mijn ongerechtigheid!” Waar van nature alles verdorven is, in de dood ligt en voor de dood werkt, daar kan alleen de heerschappij van de genade het doen. Het is de volkomen wil van God, dat wij blind zijn en toch zien; melaats zijn en toch rein; zwak zijn en toch zo sterk zijn; onvruchtbaar zijn en toch meer kinderen hebben dan die de man heeft; goddeloos zijn en toch heilig zijn en heilig leven.

Wees er toch mee tevreden, dat u zoveel dierbaarheid, zoveel algenoegzaamheid, zulke rijkdommen, zulke liefelijkheden in de Heere Jezus ziet, dat Hij u dierbaar is in al Zijn graveerselen, dat u hongert en dorst naar Zijn bloed en gerechtigheid. Is dan een kruiper niet beter dan een klimmer op een krankenladder? Zeg mij, zal dan die

barmhartige Hogepriester zijn patiënten verwaarlozen? Laat toch de toepassing aan Zijn wijsheid over, aan Zijn ure! Is het dan niet veilig een bedelaar te blijven aan de troon van Zijn genade, om kruimkens van zijn Koningsdis, om een weinig en al maar om een weinig genade, licht, troost, sterkte om voort te komen op de weg? Zolang een ziel zichzelf niet geheel is kwijt geraakt en zich in een eeuwig drie-enig VerbondsGod verliest en zo zichzelf niet meer, maar Christus alleen vindt, valt zij op *het doen* als men haar zegt, hoe dat toe gaat. Een ding zal ik u zeggen: 't gaat als een in vlammen staand schip, dat als afgebrand toch nog in de haven komt.

Nu nog eens: als u het van het Avondmaal verwacht, zo is dat een ziekelijk overleggen, maar als u bij het Woord blijft met ootmoedige smeking en maar geheel van uzelf afziet en daarentegen op Christus alleen en zo op de vrije ontferming en liefde van de Vader ziet, en u op het Woord verlaat, zo is er de troost van de Heilige Geest wel, al denkt u ook : “ik ben een dorre boom.”

En hier ook beveel ik u Gode, die alleen machtig is u te bevestigen en die u nog nooit gelogen heeft!

GEDICHT

*Christen! Zoudt ge als hulploos klagen,
daar ge alleen maar hebt te vragen
uw Vader, die in nood
altijd u Zijn bijstand boodt?*

*O herdenk uw levensjaren,
al uw rampen en bezwaren
op den afgelegden baan!
Heeft de Heer' niet welgedaan?*

*Ja, die Vader ziet van Boven
op Zijn kindren, die geloven.
Midden in de donk'ren nacht
heeft Hij 't licht hun aangebracht.*

*Leer die Vader toch verbeiden,
Hij zal u wel weer verblijden.
Want Hij heeft een arm van macht
en geeft mild, die op Hem wacht.*

*Zalig, die zo in dit leven
zich aan Hem mag overgeven,
die, die heeft zeker genen nood,
noch in leven noch in dood!*

Dit gedichtje vond ik op de omslag van een brief die de broer Jacob aan H. F. Kohlbrugge in November 1833 stuurde. Het schrift is dat van H. F.

1. SUB-BIJLAGE. Behorend bij zijn brieven²³

1. Van Kohlbrugge aan freule U. P. van Verschuer. (Vóór hun verloving)

2e. BIJLAGE. Behorend bij zijn brieven

Overgenomen uit: Kohlbrugge en Westendorp. Een levenslange vriendschap, deel 1 en 2, door ds. J.K. Vlasblom. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer.

3e. BIJLAGE. Behorend bij zijn brieven

Overgenomen uit: *Kohlbrugge als prediker en pastor in zijn brieven*, deel 1 en 2, door Ds. J. K. Vlasblom. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer, 1998

1. SUB-BIJLAGE²⁴

1. Van Kohlbrugge aan freule U. P. van Verschuer. (Vóór hun verloving)

Elberfeld, 28 juni 1833.

Gij zult reeds lange uitgezien hebben, zeer waarde vriendin, naar het boekje, hetwelk ik u beloofd had spoedig te zullen zenden. Ik heb daartoe volstrekt geen gelegenheid gevonden omdat ik met het maken van aanmerkingen op hetzelfde aldoor verhinderd werd. Zo ik hier echter te Elberfeld er gelegenheid toe vinde, ontvangt gij het terug en anders hoop ik dat u mij van mijn gegeven woord in dit geval eens zult ontslaan en de goede wil voor de daad nemen.

Nadat ik van Nijmegen terug was gekomen heb ik mij nog tot zondag achtermiddag te Rheede mogen ophouden en onder anderen de veerman aldaar en deszelfs vrouw bezocht. De vrouw behoort mede tot die zeldzamen in den lande, die Christus alles is geworden, indien zij in waarheid het also in het hart heeft, zoals zij spreekt.

Te Doesburg bij De Goede²⁵ vond ik mij recht thuis; hij zowel als zijn huisvrouw hebben veel genade van de Heere ontvangen; alleen heeft het mij zeer gesmart, dat daar zij beiden, - de man echter nog meer dan de vrouw in het werkverbond zoals hij zelf wel meent, - ik hem een geheel onverstandig oordeel hoorde vellen toen ik ontvouwde wat troost en blijvende sterkte de Christen heeft, die alles kwijt zijnde, in Christus alleen zijn grond heeft, als Die ons van God geworden is tot heiligmaking. Hij was zelfs meer dan scherp en bitter, hoewel zonder opzet, zo ik hoop.

De u bekende ouderling, die zoveel van ds. Laatsman²⁶ houdt, heeft zijn hart geheel voor mij opengelegd, en mij gevraagd wat ik van hem dacht, waarop ik hem wonden

²³ Overgenomen uit: *In Zijn Beeld*, door T. van Es. Uitgave De Groot Goudriaan

²⁴ Overgenomen uit: *In Zijn Beeld*, door T. van Es. Uitgave De Groot Goudriaan

²⁵ Egbert de Goede. 1773-1832. Scheepstimmerman te Doesburg. Schrijver van: *Een korte en eenvoudige beschrijving van de weg der bekering dien de Drie-enige Verbondsgod met mij gehouden heeft*.

²⁶ Laatsman, 1806-1883, predikant te Hurwenen, Rheden en Maastricht. Eerst bevindelijk prediker; maar verviel in oppervlakkigheid

en olie gelaten heb.

De freule van Boetzelaar heb ik op Beekhuizen aangetroffen met mejuffrouw van Houven;²⁷ van de laatste kan ik niet veel zeggen, het scheen haar moeilijk zich te uiten. De eerste had juist op de diligence naar Arnhem erover nagedacht, dat Christus ons van Gode ook tot heiligmaking geworden was. Ik heb haar toen het stuk nog nader uitgelegd. Zij was zeer openhartig en ik vond haar in dezelfde toestand, waarin mijn zalige Catharina een half jaar voor haar ziekte het verst verkeerde. Zij hield zich overtuigd van haar eeuwige verkiezing tot zaligheid, zonder nog voor zeker te durven aannemen, dat zij in Christus volle vergiffenis van zonden had of liever, zonder zich Christus' gerechtigheid geheel te durven toe-eigenen, en evenwel verstond zij het dat bij God niet alleen haar bedreven zonden maar ook de volgende vergeven zijn.

Mevrouw Westendorp is mij meer en meer toegevallen en haar gouvernante komt mij voor, meer en meer vervuld te worden met de droefheid naar God. Des zondags heb ik een predikatie van onze vriend Laatsman gehoord, zoals ik altoos sedert mijn bekering gewenst heb eens te mogen horen en zoals ik er nimmer een hoorde of las. De ganse raad Gods tot zaligheid was in dezelve ontwikkeld.

Ik werd op die dag afgehaald, ging scheep en was bijna anderhalve week op weg naar Ruhrort. Vanuit Emmerich, waar slechts drie Christenen bekend zijn, en dat zwak in de kennis der waarheid, begaf ik mij naar de Eltenberg, en was daar een paar uur bezig met een oud pastoor. Hij, de dienst zullende verrichten, nodigde mij in de kerk. Ik ging met hem voor het altaar, daar greep ik hem in het geweten en hield hem vrijmoedig de dwaasheid voor van te geloven wat de kerk gelooft. Ik sprak zeer luid en — gij zult lachen terwijl ik u dit schrijf — wij vergaten dat de gemeente reeds achter ons zat en wachtte dat de pastoor beginnen zou.

Te Xanten heb ik de roomse kerk gezien, de fraaiste en rijkste en meest versierde geestelijke poppenkast van geheel Duitsland.

Te Wezel leerde ik een oude vrouw kennen, die de sprake Kanaäns volkomen verstond. Men houdt daar nog een oefening van ten naaste bij 20 hoorders. Zekere Kramer, een oud en beproefd voorganger van dezelve, reisde voor 14 dagen af naar Jeruzalem dat Boven is. De predikanten zijn daar stom en behoren tot de eerwaardige doodskistenmakers.

Reeds in Wezel werd het mij klaar wat wij van de vereniging der Gereformeerden met de Luthersen te denken hebben. De toestand dier zogenaamde Evangelische Kerk hier in Duitsland is van dien aard, dat ik voor mij er met geen goed geweten predikant zou kunnen zijn, zonder door de prediking der waarheid de Luthersen te noodzaken die gemeente weder te verlaten of de heerschappijvoerende genade Gods te erkennen. Men is thans bezig met formulieren en gezangboeken te maken, die in alle gemeenten zullen ingevoerd worden. Wie hier aan het werk zijn kunt gij wel gissen: grotendeels, zo ik verneem, zijn het mensen die van mening zijn, dat de weg ten hemel een stroom is, tegen welke men met armen en benen moet opzwemmen en zich opwerken. Te Ruhrort kwam mij het misselijke dier vereniging nog duidelijker voor, en ik kon niet nalaten sommigen der *Christliche Leute*, die zeiden dat zij oorspronkelijk gereformeerd waren, te beduiden dat én zij, én hun predikanten op zijn best vrome Remonstranten waren en de naam van 'gereformeerd' nimmer verdiend hadden. Het gelukte mij, twee hunner te overtuigen. Zekere vader Scholten is de gewichtigste man uit Ruhrort. Deze was er ook van overtuigd, maar durfde er niet voor uit te komen,

²⁷ Waarschijnlijk een van de dochters van H. C. van der Houven, 1773-1852. Directeur van een Handelsmaatschappij. Vriend van W. de Clercq, schoonvader van A. Capadose.

zodat ik hem de belijdenis zijns harten afperste; even alsof ik vuur uit een steen had te slaan.

Te Orsoy en Baerl en enige uren in de omtrek zijn er echter nog, die met ons dezelfde genade erkennen en roemen. Daar wilde een ouderling dan ook dadelijk dat ik prediken zou, waartoe ik echter geen vrijheid vond.

Te Ruhrort heb ik mij mede aan dergelijke uitnodiging, alsook aan een andere, om namelijk in een oefening voor te gaan, onttrokken. Van Ruhrort vertrok ik eergister over Duisburg, Kaiserswerth, Dusseldorf en Mettmann, naar Elberfeld, waar ik thans logeer bij een jong weduwnaar, hebbende één dochtertje. Zijn Naam is F. Nettelbeck, Kaufmann in der Möhlenstrasse.

Gisteren was ik op het grote zendelingshuis in Unterbarmen: daar liet ik mijn lieve jongen, [Gerrit] en wandelde met de Inspector Richter en de predikant Knath uit Berlijn, naar die Farbmühle; daar komen de meeste predikanten aus dem Wupperthale bijeen, ook verscheidene kandidaten. Zij behandelden mij allen met veel hartelijkheid. F.W. Crummacher²⁸ deed zich het meeste voor. Het was alleen tot dezen en zekere kandidaat Hermann,²⁹ dat ik de meeste betrekking gevoelde. Wij hielden een uitlegkundige disputatie, na afloop waarvan ik mijn geschiedenis verhaalde, die hen allen zeer scheen te treffen.

Ik vond onder hen behalve Krummacher slechts twee enig begrip van de leer der verkiezing hebben, en van dezen meent nog één, dat wij zalig worden op voorwaarde des geloofs. Onze onmacht, zelfs om te geloven, was hem nog niet duidelijk.

De Lutherse predikant Döring heeft mij nog bezocht en gevraagd of ik voor hem wilde voorgaan in een vrouwenkring. Ik heb dit voor hedenavond aangenomen.

Gisteren hoorde ik de kandidaat Ball,³⁰ zijn voorstel was oud-remonstrantisch, schoon hij gereformeerd heet. Het verstaan van de gereformeerde leer wordt hier over het algemeen genoemd 'Rechthaberei, wunschliches System, gelehrtes Christenthe (sic) zanken, u.s.w. en dat onder Erweckten!'

Nettelbeck, bij wie ik logeer, hoewel Luthers zijnde, stemt echter volkomen met mij in: en verscheidenen heb ik reeds bij hun ondervinding bepaald; dan gaat het goed, de knoop ligt in de onkunde, en ik riep het luidkeels in het gezelschap uit: 'Het zijn lasteraars, wie zij ook zijn, die u zo deze dierbare leer misvormd hebben, zoals [men] haar voorstelt.

Met mijn gezondheid ga ik niet achteruit, schoon de pijn in de borst zich nu en dan weder verheft. Alles is mij verder tamelijk onverschillig, behalve mijn lieve kinderen, en des Heeren volk, vooral in mijn dierbaar vaderland. God ontferme Zich nog eens over hetzelfde en make Zijn volk tot helden en getuigen Zijner waarheid tegen de Baal. Mijn lieve Gerrit geen last geweest, aan boord was hij weltevreden en speelde de gehele dag. Ook had de Heere het beschikt dat wij een oude goede keukenmeid bij ons hadden, die naar Ruhrort moest. Op de snelwagens hadden zelfs de postillons allen schik in hem, en hier wil een elk om strijd met hem uitgaan. Ik zal nu voor korte tijd een maagd huren, om de gehele dag met hem uit te lopen, dat zal zijn gezondheid zeer bevorderen, want wij hebben boeren en bergen vlak achter en voor ons.

²⁸ Friedrich Wilhelm Krummacher. 1796-1868. Predikant te Ruhrort, Gemarkte, Elberfeld en Berlijn. Was eerst ingenomen met Kohlbrugge, maar bestreed hem later

²⁹ Christian Wilhelm Reinhard Hermann. 1806-1839. Vanaf 1836 tweede predikant bij de Reformierte Gemeinde te Elberfeld.

³⁰ Hermann Ball. 1804-1860. Vanaf 1838 de derde predikant bij de Reformierte Gemeinde te Elberfeld.

Wat hebt gij mij een grote dienst bewezen met mij de bewuste correspondentie meedelen. Le Roy³¹ is inderdaad een [merkwaar]dig man; had hij zoveel zalving en was hij zo moedig in de Heere, als [dat] hij kennis heeft, hij overschaduwde velen van Israëls helden. [Het is] ook een oordeel, dat ook moeite en verdriet, dat zulke handvasten onzer kerk zo verroest zitten in hun ambt. Is er dan zo waarlijk geen geloof, dat onze laatste woning een doodskist is, en dat de dood elke dag iemand uit zijn ambt kan zetten? Zorgt dan Christus, de Koning der Kerk, alleen voor de ziel, kan Die de arme madenzak niet bij elkander houden? Heeft Hij dan geen geld en eten genoeg voor ons als de mensen ons dit ontnemen mochten?

Zeer heeft mij het een en ander, wat ik in die correspondentie las, verblijd, vooral omdat mij de weg, die God met mij hield, betrekkelijk³⁵⁶ het overgaan tot de uitwendige Gereformeerde Kerk, zeer licht en verlicht is geworden. God heeft mij voor het verdriet willen bewaren, van spoedig nog eens afgezet te worden. Het is mij althans uit die correspondentie duidelijk geworden hoe Le Roy en anderen de nek moesten krommen onder het despotisch gezag der Synode, vooral in het handhaven der kerkelijke tucht, en het openbaar bestraffen van openbare zonden en gruwelen.

Die brief, waarin Le Roy schrijft dat hij liever colporteur dan hedendaags predikant was, deed mij als uit een droom ontwaken. Ik ben nu gevorderd met de lezing tot 1831.

Zo-even bezoekt mij een Christlicher Freund; die man kan alles doen, hij heeft de Geest Gods niet weerstreefd, er hat seine Fahigkeit benutzt, er halt sich zu Gott, so halt sich God zu ihm. Nadat ik hem daarop zei hoe het met hem stond, is hij heengegaan, zonder mij een hand te geven. De wereld heeft hier evenzoveel gezag en brille (=glans) in het dienen van de duivel als te Amsterdam, Utrecht en in Den Haag. Dit laatste had ik althans niet gedacht.

Het is bloeitijd over geheel Europa, van overal deelt men mij opwekkingen mee: uit Hessen, uit Silezië, uit Denemarken, uit Finland, ja van overal. Ik hoor het en verblijd mij, alles in massa nemende. De storm barst haast los, wij zullen het horen en ons verblijden, de individuen omhelzende. Alles is werkzaam [om het] rijk van Christus uit te breiden, maar veelal in die zin, waarin de meesten reizen en trekken, zij ver[teren] geld op stoomboten en snelwagens, wie wil daar nu zonderling zijn, men moet zich schikken naar de snelheid waarmee alles voorttrekt! Men kan alles zo precies niet bezien !! dan mag men thuis blijven. De stoomboot gaat voort met paardenkracht, men hangt thans niet meer af van de hemel; als de machine maar goed is. Een weinig wind in het klein zeil wil men er wel bij hebben, maar onderin werkt de zwarte man, van buiten het geraasmakende raderwerk, en dan vanuit de holle mast de zwarte rookdamp!!! Da schwindelt's den Bauern,³² de beschaafde stand vliegt er voorbij; en wie zou de rust van het gezelschap willen storen, met de vraag of de ketel ook springen kan?

Gelukkig voor ons dat er Eén heerst boven alle en allerlei diplomaten, en dat vorst Beëlzebul het nooit zo ver heeft kunnen aanleggen, of hij heeft zijn eigen rijk in de war gebracht, en zichzelf altoos de meeste afbreuk gedaan. Standvastig weigeren om mee te varen is onze plicht en roeping; in stilheid bij de Heere te blijven, en dan alleen te getuigen, als Zijn Heilige Geest ons er toe opwekt, is onze sterkte, en ons weinig te bemoeien met al het muziek- of trompettengeschal dat men tegenwoordig aanheft, zal

³¹ Jacobus Johannes Ie Roy. 1772-1850. Predikant te Sint-Anthoniepolder, Sprang en Oude Tonge. Stond met zowel Kohlbrugge als met U.P. van Verschuer in correspondentie. Het Kohlbrugge-archief te Utrecht bevat 61 brieven van hem.

³² Daar duizelt het de boeren

onze rust zijn. Gans Europa is haast Pelagiaans en de andere werelddelen krijgen er ook wat van.

Intussen werkt de Heere met macht, dwingen wij Hem maar dat Hij in ons huis blijve, want velen zenden Hem thans naar andere landen, en — ach, was het anders! — scheppen Hem eigenlijk af. Zo de Heere er nog toe opwekt, schrijf ik u nog eens. Misschien uit Ruhrort, waar ik wel 14 dagen of 3 weken denk te vertoeven; in de maand augustus echter heb ik mij voorgesteld weer terug te komen.

De Algenoegzame en Getrouwe zij met u en uwe waardige moeder, en de lieve vrienden en vriendinnen, die ik te Nijmegen heb leren kennen. Hij sterke u allen naar de macht Zijner overvloedige sterkte, en geve u door Zijn Geest meer en meer verlichte ogen om in te zien, dat er voor ons arme zondaren, een volheid der genade is in Christus Jezus, onze medelijdende Hogepriester, Die Zijn volk zaligmaakt en bevrijdt van alle ellende. Wees verzekerd dat ik uwer allen blijf gedenken voor de Heere, Die Zijn erfdeel niet vergeet en Die een welbehagen heeft in Zijn volk.

Groet Barbe³³ en zijn huisvrouw. De Heere geve haar te geloven en openbare Zich haastelijk aan haar en aan mejuffrouw Reinhard. Groet allen met name.

Uw hartelijk toegenegen vriend.

H.F. Kohlbrugge.

³³ Willem Bernhard Barbe. 1809 -? Koopman. Vestigde zich in Nijmegen. Was een goede vriend van Kohlbrugge, later bekoelde de relatie. Aan hem schreef Kohlbrugge zijn beroemde *Brief over de inwooning des Heiligen Geestes*. Zie: H. F. Kohlbrugge, *Toevlucht*, Kampen 2004, blz. 86-99.

2e. BIJLAGE

Overgenomen uit: Kohlbrugge en Westendorp. Een levenslange vriendschap, deel 1 en 2, door ds. J.K. Vlasblom. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer.

JAKOB

Kohlbrugge's tweede zoon uit zijn eerste huwelijk, geboren te Utrecht op 5 september 1832, werd vernoemd naar zijn lievelingsbroer die op 20-jarige leeftijd als 'zeevaarder' op de rede van Pasuruan in Nederlandsch-Indië was omgekomen. Evenals over zijn oudere broer Gerrit en zijn jongere zus Antje treffen we in Kohlbrugge's brieven aan Westendorp een lange reeks mededelingen over hem aan.

Na het huisondericht van Kohlbrugge ging Jacob naar Delft om verder opgeleid te worden op het onderwijs-instituut van dhr. Hermanus van Heumen, een trouwe vriend van Kohlbrugge, die veel met Kohlbrugge correspondeerde en menigmaal bij hem logeerde. Van Heumen was 'binnenvader en onderwijzer' geweest van de 'Fundatie van de vrijvrouwe van Renswoude' te Delft en had aldaar les gegeven in wis- en natuurkunde en de moderne talen. Vanwege zijn sympathieën voor de Afscheiding wilde het bestuur van de Fundatie hem eigenlijk al in 1838 ontslaan, maar hij werd vanwege zijn 'uitnemende bekwaamheden' voorlopig nog gedoogd en mocht zijn onderwijs voortzetten tot 1845, in welk jaar hij ontslag moest nemen in verband met zijn huwelijk met Johanna Ooms Drost, weduwe van H.P. van Velthuysen Schey, die eveneens behoorde tot de kring van geestverwanten rondom Kohlbrugge. Van Heumen bleef in Delft werkzaam als leraar wiskunde en instituteur (kostschoolhouder). Volgens drs. M. den Admirant 'was in Delft, waar de "Koninklijke Academie ter opleiding van burgerlijke ingenieurs" in 1843 haar poorten had geopend, naar we mogen aannemen, voor iemand als Van Heumen voldoende emplot'

Kohlbrugge bezocht dit instituut en gaf daarvan in zijn brief van 14 augustus 1845 de volgende impressie door: 'Maar nu wenschte ik dat gij hem [= van Heumen] te Delft eens geëtablesseerd zaagt, dit is waarlijk aandoenlijk. Ik heb geweend van blijdschap, en zooals wij waren en hetgeen zij hadden maakt mij alles zoo gelukkig, dat ik vergat, dat ik er kwam om er mijne Jacobus te laten.- Dat de Heere hoort, dat Hij ons ten

laatste alles geeft ondanks onze verkeerdheden, ondanks hoe wij Hem ook verdenken en verdacht hebben, daarvan is v.H. het sprekendst voorbeeld, ook van hetgeen God dengenen doet, die op Hem wachten.- Het is in fatsoenlijk — alle kamers net en vrolijk behangen, een amas (hoop) van allerlei goed huisraad de kasten van al het nodige vol, alles zeer zindelijk — de slaapkamer van Jacobus ruim genoeg en waarlijk mooi — de schoolkamer al te mooi, met een goed kleed op den vloer, en daaronder dik stroo. Ik vindt zoo iets voor de vorming van de kinderen van gewicht, dat zij het waar zij te leer zijn, niet minder hebben dan te huis. Alles viel ook aan Jacobus mee, vooral ook dat hij zijn goed zoo mooi bergen kon.- Zoo heeft dan de Heere alles voor van Heumen boven bidden en verstaan wel gemaakt, zoodat hij zelf voor het eerste jaar, met dat van Jacob er hij, contanten genoeg heeft, en er toch veel waarschijnlijkheid is, dat hij ten minsten als onderwijzer in de wiskunst bij de Fondatie blijven zal. Is het verder niet als voor ons van den doop verstoken kind, dat de Heere juist nu deze twee bijeen gebracht heeft, waarvan de een in trouw beproefd is en de andere in zachtheid, wijsheid en tederheid haar weerga niet heeft? — Toen ik in Delft alles zoo zag, ook de lieve wijze, waarop zij te zamen zijn, en hoe er alles was ingericht naar het voorschrift en voorbeeld mijner vrouw, alles naar stip[t]ste orde, kon ik mijne droefheid toch ligt achten en ze voor mij houden, ziende wat God voor hen en voor ons kind gedaan had. —

Na zijn vooropleiding te Delft vervolgde Jacob zijn studie aan de Militaire Akademie te Breda.

Op 22 september 1847 schreef Kohlbrugge over hem: ...van onzen Jacobus ontvingen wij eenen langen brief uit Breda, en indirect veel lof van hem van den Kapitein der Akademie. Jacobus voegt en schikt zich, want hij begrijpt waarvoor hij te Breda is, schrijft dat hij vergenoegd en tevreden is in zijne bezigheden, maar treurig wordt als hij aan huis denkt — het zoo geheel ongodsdienstig element waarin hij zich in eens geplaatst ziet doet hem wee aan 't hart, en hij schrijft dat alleen het bidden 's morgens en 's avonds hem troosten kan.- Het viel mij zwaar van dat kind afscheid te nemen, maar de Heere is ook Koning te Breda.'

25 Op 11 februari 1848 schreef Kohlbrugge: 'Jakob floreert op de Akademie. No. 1 is hij voor de Artelleristen, No. 2 van zijne klasse, mijne vrouw zegt: hij kan geen no. 1 van zijne klasse worden, omdat Holland voor gaat. In de meeste vakken heeft hij 10 a 15 streepjes boven het voldoende getal, hetwelk 70 is.

In zijn brief van 15 augustus 1849 deelde Kohlbrugge mee: 'Jacob is nog bij ons, hij is zoo als gij schrijft, een lieve jongen. Overigens zie ik niets dan wijsheid Gods daarin, dat hij tot het militaire vak en wel voor de Oost bestemd is. Ik laat hem hier elken dag een uur paard rijden, want er is niet veel rust in hem. Oogenblikkelijk is hij te Wermelskirchen.

28 Op 8 januari 1850 liet Kohlbrugge weten: 'Jacob is nog altijd de eerste in zijn vak op de Academie en uiterst tevreden, hij was de Kers[t]dagen bij mijn zwager Frans²⁹ te Burgharen, die zeer met hem ingenomen is.-'³⁰

In zijn brief van zondagavond 26 oktober 1851 schreef hij over zijn gevoelens na Jacobs vertrek naar Indië: 'Het denken aan Jacobus heeft voor mij eene smart, die ik onder geen woorden te brengen weet — en die mij opknijpt uit mijne slaap. Ik ben tusschenbeide nog zoo schreiende, als gij mij gezien hebt. Bij dit alles ben ik inwendig

dubbel getroost — en zoo gaat het mijne lieve vrouw ook. Jacobus is dinsdag den 21sten ten 1 ure met mooi weer en een stevige Oostenwind uitgezeild.

Greg. van Oord heeft hem op de stoomboot gebracht - hij was toen stil. Zijn beste akademievriend Van Goens, officier in de Genie, die Godsdienst heeft en bidt, en eerst met troepen zou uitgaan - is op verzoek onder zijn commando mede. Hij heeft een aantal aanbevelingsbrieven aan de beste families, ook aan den braven Van Hes van Meerkerk en aan de beide adjudanten van den Hertog van Saksen Weimar.

Van alle kanten doe ik gezegden van hem op, die ons zeer vertroosten, en ons bewijzen dat de 5de October voor hem een beslissende dag geweest is, waarop het hem gegeven is geworden de onberouwelijke keus te doen. Hij was zondag den 12den October bij Kol en heeft daar met veel kracht getuigenis afgelegd van de Waarheid des levens in eene wondere ootmoedige afhankelijkheid van de Genade Gods.

Ook een briefje aan Schrey den 5den October te Dusseldorp ex tempore ter gedachtenis geschreven omvat alles wat de ziel, die worstelingen kent, opbeurt. Hij heeft van mij gezegd: 'Ik weet dat mijn vader nu getroost is, en dat voor hem tijd en afstand weggevallen zijn - en alles wat mijn Vader zegt geloof ik, al zei hij: "Spring in de gracht, ik zou wel bang zijn, maar doen zou ik het. Mijn vader heeft gezegd tot tweemaal toe: God zal u niet verlaten, mijn Kind, en daarmee ga ik door alles heen."

Maar er zijn nog andere gezegden van hem, die ik u heden eens mondeling meedeel. God heeft alles vol, vol, vol gemaakt schreef Van Oordt aan mij - tegen Gerrit zeide Jacobus bij het afscheid: Het is mij of ik maar voor twee dagen uitga en den derden dag wederkom.'

In zijn brief van 5 april 1852 treffen we opnieuw een mededeling aan over Jacob: 'Gij weet zeker reeds dat wij den 19 Maart een brief van onzen Jacob ontvingen. De reis is in 89 dagen volbracht. Alle gezond gebleven, zelf niet een zeeziek. Gisteren had ik weder 2 brieven van hem in handen aan vrienden: hij is weltevreden, schrijft zeer opgeruimd en kijkt uit de oogen.'

Een opmerking uit een volgende brief luidde: 'Van onzen Jakob hadden wij voor een paar dagen weder een lieven brief, alles goed - ook Schrey had een brief van hem, waarin hij veel schrijft over het nogthands des geloofs.'

Op 16 maart 1854 schreef Kohlbrugge: 'Ik was toch heden dankbaar en mijne lieve U. ook, over eenen zeer opgeruimden brief van Jacob - hij nodigt onder anderen zijnen oom Barth uit - om als zuster Anna weer tot reizen lust krijgt, naar Java te komen - dan zal hij met hen het heele eiland doorreizen, en oom met zijne kennis van het Javaansch helpen, als oom tusschenbeiden in zijn Javaansch spreken een of ander woord zoo spoedig niet invalt - hij schrijft dat hij zeer gezond en dik is, en dat als hij zich in een brief kon steken, hij aan alle zijne vrienden eens zou laten zien hoe bruin hij geworden was. -'

In een brief van 16 juli van dat jaar volgde de mededeling: 'Ik heb eenen hubschen brief van Jacob gekregen - hij is zeer te vreden en gelukkig er mede dat men hem voor en na inleidt in het systeem van regering en defensie, enz. van Java. -'

Op 23 februari 1856 deelde Kohlbrugge als antwoord op een vraag van Westendorp mee: 'Jacobs adres is: Eerste Lieutenant der Artillerie bij het personeel - In dienst van Z.M. den K. der Nederl. - Weltevreden - Batavia 38 In zijn brief van 8 juli 1857 vinden we terzijde de aantekening: 'Onze Jacob, die op het punt was door intrigues

van zelfzoekenden van zijnen post te Weltevreden, waar hem de Hertog v. Saksen Weimar geplaatst had, verwijderd te worden, blijft gelukkig en werd verzocht te blijven.

In zijn brief van 8 januari 1858 meldde Kohlbrugge: 'Van Jacob eenen habschen brief, hij schijnt nog met de koorts te doen te hebben.'

En in de daaropvolgende brief van 25 januari luidde een aantekening: 'Ik dank u voor de zorg omtrent de belangen van Jacobus, hij is gelukkig de koorts kwijt.'

In de loop van het jaar 1858 kwam onverwachts het ontstellende bericht van zijn vroegtijdig sterven. Jacob Kohlbrugge stierf op 11 juli 1858 te Solo aan de pestpokken. De heer Kol te Utrecht, die het eerst de tijding daarvan vernomen had, reisde in september van dat jaar naar Elberfeld om het overlijdensbericht over te brengen. De verslagenheid bij Kohlbrugge en zijn echtgenote was enorm en onbeschrijfelijk. Kohlbrugge zelf trok zich die maandag, waarop hij 's morgens deze verpletterende mededeling had vernomen de rest van deze dag in eenzaamheid terug op zijn studeerkamer.

In de brieven aan Westendorp treffen we vervolgens telkens weer opmerkingen aan over Jacobs overlijden. In zijn brief van 7 november 1859 gaf Kohlbrugge de volgende praktische aanwijzing: 'Ik verzoek uwen geëerden zoon, dien God meer en meer zegene, alles wat er van mijnen zaligen Jacob van Batavia komt, te laten worden aan mijnen zoon Gerrit.'

Uit de hierna volgende citaten uit Kohlbrugges brieven aan Westendorp blijkt hoezeer Kohlbrugge geestelijk bezig was het verlies van zijn zoon Jacob, dat hem diep aangegrepen had en hem telkens weer diep aangreep te verwerken en een plaats te geven.

Op 10 februari 1859 schreef Kohlbrugge: 'Volgens de Elberfelder Courant verkeert de Heer Pahud in geen benijdenswaardigen toestand - de gemoederen der Javanen zijn na ons geleden verlies opgewonden - het Oostindisch gouvernement heeft de handen vol en er geschieden drie Expeditiën tegelijk. Dat er wat gaande is op Java zie ik bevestigd door het besluit van het afzenden uit ons land van 1600 man troepen en het engageeren van goede artillerie officieren. Misschien laat mij de Heere hem nog loven dat Hij mijnen Jacob vooraf in de eeuwige ruste opnam - liever toch zoo als gesneuveld of in der wilden hand - misschien maakt ook mijn God het mij nog duidelijk waarom ik zoo getreurd heb en nog treur - hoewel Hij mij naar den inwendigen mensch met sterken troost op houdt.'

Op 8 maart 1859 volgde weer een mededeling over Jacob: 'Voor eenige dagen kreeg ik berigt van kapt. Frowein, die had onzen Jacob nog eenige dagen voor zijn heengaan zijn tractement gebragt - schreef dat Jacob zeer solied leefde en een goed Financier was. Zijne nalatenschap had goed wat opgebragt. De dominé van Sourakarta leest nu mijne werken (waarschijnlijk gekocht uit de nalatenschap).

Zeer opmerkelijk zijn de volgende mededelingen in Kohlbrugges brief van 11 januari 1861, geschreven naar aanleiding van het sterven van Westendorps kleinzoon Matthijs, zoon van Kohlbrugge's vroegere hulpprediker Johann Rudolf Wolfensberger en zijn vrouw Geertruida Wolfensberger - Westendorp te Zollikon bij Zürich (Zw.): 'Uwe zalige kleinzoon Matthijs komt mij nog telkens weder voor de gedachten - ik weet nog niet waarom dat kind zulk een diepen indruk op mij maakte - zoodat ik het

nog zie. Zoet was de troost die uwe kinderen te Zollikon smaakten, terwijl hun een kind genomen was, uit den lofgalm der kerk: "ons is een Kind geboren." Het schrijven van Trui zoowel als van Rudolf was geheel geëigend om aan het aardsche te ontboeien. Ik voor mijn deel - hadt Matthijs gaarne hier gehouden, maar zwijg en aanbidt: en het waarom blijve mij verborgen - evenzoo als aangaande mijnen Jacob, wiens begrafenis ik zag op den Valkenberg, waar ik om hem ook dien schrikkelijken nacht doormaakte, zonder dat ik er toch iets van voor wezentlijk houden wilde.³⁴ Hoe kruist zich hier leven en dood, vreugde en blijdschap - twee brieven tegelijk, zoo even van een bruidspaar - en van een grootvader die mij een kleinzoon in stervensgevaar op het hart bindt!

*Unsre matten Bliken schauen
Ach, vom Erdenstaube blind,
Grabesnacht und Todesgraben;
Wo der Strom des Lebens rinnt.
Unsre Sterne sind verslammen,
Unsere Melodie'n verhallt,
Wenn ein seliges Willkommen,
Durch die lichten Himmel schallt.*

³⁴ Kohlbrugge logeerde op 'De Valkenberg' te Rheden, toen zijn zoon Jacob in het verre Nederlandsch Indië op Java op 11 juli 1858 stierf en aldaar begraven werd.

3e. BIJLAGE

Overgenomen uit: *Kohlbrugge als prediker en pastor in zijn brieven*, deel 1 en 2, door Ds. J. K. Vlasblom. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer, 1998

Bewaard gebleven briefjes van Dr. Kohlbrugge aan zijn kleinkinderen

J.H.F. Kohlbrugge in een latere toelichting op een authentieke wijze zijn grootvader geschetst heeft in diens omgang met zijn kleinkinderen.

Aan Jakob Kohlbrugge

Elberfeld 27 Maart 1873

Mijn lieve dierbare Jakob!

Grootpapa dankt u en uwe zusjes voor de lieve briefjes onlangs van U allen ontvangen. Het doet mij veel genoegen, dat gij allen zulk een plezier hebt van de ezelskar en dat gij er een zoo praktisch gebruik van weet te maken.

Uw eigen fabriikaat over Frederik den Grooten las ik als opstel met genoegen, en ja, het was een groot Koning, maar als jongeling haatte hij de tucht en zijn vader was niet zoo als hij gewoonlijk geschilderd wordt. Ook haatte die groote Koning volgens zijne schriften de goddelijke openbaring des Bijbels en was ook geen voorstander van de duitsche litteratuur.

Hij was een warm vriend van de[n] leelijke[n] Voltaire en van stinkende honden en steeds een ijskoude steen voor zijne gemalin. Zijne grootheid was groot, maar trek [er] dit van af

Ik wensch je, mijn lieve Jakob! en je zusjes eene gelukkige viering van je achtjarigen geboortedag.

God zegene je, mijn Kind!

Uw zoo innig liefhebbende Grootpapa

H.F. Kohlbrugge

(In de marge schreef J.H.F. Kohlbrugge: Ik had bent in mijn opstel erg geprezen, en

verheven boven al de andere Koningen van Pruisen, vooral boven zijnen vader.)

Latere toelichting van Jakob Kohlbrugge (Prof. dr. J.H.F. Kohlbrugge) bij dit verjaardags-briefje (Amsterdam, 28 oktober 1889)

Kleinzoon Jakob, aan wie het voorgaande verjaardagsbriefje geschreven werd, kreeg tijdens zijn studietijd een artikel onder ogen van Dr. W.G.C. Bijvanck, gepubliceerd in de Nederlandsche Spectator van 5 januari 1889. Het artikel handelde over Mr. Willem Bilderdijk en zijn kort tevoren overleden zoon Lodewijk, waarin opeens ook de naam van Dr. H.F. Kohlbrugge werd genoemd en op negatieve wijze belicht, terwijl daarvoor geen enkele reden was! Juist Lodewijk Bilderdijk getuigde in een toevoeging aan een brief van zijn vader Mr. Willem Bilderdijk aan Isaac da Costa dat Dr. Kohlbrugge's bezoek zijn vader bijzonder had verheugd! Maar in het bovengenoemde artikel werd Dr. H. F. Kohlbrugge desondanks door Dr. Bijvanck getypeerd als 'de stoere dweeper' en als 'de strenge Kohlbrugge' die 'gelijk bij zooveel andere gelegenheden het laatste woord moest hebben.'

Dit raakte Jakob Kohlbrugge diep! Reeds in 1887 had hij naast al zijn andere wetenschappe-lijke arbeid de Lijst van werken en geschriften van en over Dr. H. F. Kohlbrugge gepubliceerd. 'Hij verzamelde niet alleen de handschriften en uitgegeven werken van Dr. Kohlbrugge, maar hij volgde ook met grote aandacht wat over zijn grootvader gezegd en geschreven werd.' Omdat Dr. Bijvanck in zijn artikel uit enkele aan Jakob Kohlbrugge onbekende brieven had geciteerd informeerde laatstgenoemde in een brief aan Bijvanck d.d. 2 april 1889 of deze hem kon meedelen waar hij deze brieven kon vinden. Dr. Bijvanck schreef meteen terug, maar Jakob Kohlbrugge vond voorlopig geen gelegenheid om hierop nader in te gaan.

Later in het jaar 1889 schreef hij aan Dr. Bijvanck een uitvoerige brief. Deze brief vermeldt als briefhoofd: '28 Okt. 1889, Amsterdam, Wjittenbachstraat no. 68' en als ondertekening: 'Uw dienstwillige J.H.F. Kohlbrugge, Arts.'

Daarin maakt hij allereerst uitgebreid zijn excuses vanwege het lange uitblijven van deze antwoordbrief. In verband met zijn voortgezette academische studiën beschikte hij over tijd noch rust een schets te ontwerpen over het karakter van zijn grootvader, maar ook de vrees voor een tijdrovende 'langdurige pennestrijd' weerhield hem snel terug te schrijven.

Schrijvend over de brieven van zijn grootvader Dr. H. F. Kohlbrugge maakt hij voorts kritische opmerkingen over de verzameling brieven die uitgegeven werden door Prof. Böhl te Wenen en bijna allen geadresseerd waren aan de Heeren Westendorp en Steven de Clercq. Hij acht deze verzameling niet alleen 'zeer onvolledig', maar ook 'ten deele slecht gekozen', waarbij bovendien 'bijna al het historische' werd weggelaten. Zijn hoofdbezwaar is dat deze brievenuitgave bijgedragen heeft aan een zeer eenzijdig en negatief beeld van zijn grootvader: 'Deze lezende moet men noodzakelijk een verkeerde opvatting van den schrijver krijgen. Kohlbrugge wordt hier slechts van een kant beschouwd, en dit is het grote euvel, waaraan al de beschrijvingen van dezen eigenaardigen man mank gaan.... Steeds heeft men hem tot daartoe slechts gezien als den man des strijds, die als het ware geharnast tegen al zijne tijdgenoten het zwaard des geestes zwaaide. En dan gaat men een halve paus van hem maken, en waarlijk dat was hij niet evenmin als een stoere dweeper. Een 'robbevel' zoo noemden hem zijne vrienden? En ja zoo was hij in zijne jonge jaren verbitterd door al den tegenstand, door al de lauwheid in gene dage...' Daarbij herinnert hij eraan dat zijn grootvader ook bedroefd was over persoonlijke familieaangelegenheden.

Het is duidelijk: de student Jakob Kohlbrugge neemt het op voor zijn grootvader en

wil het eenzijdige, negatieve beeld, dat blijkbaar bij menig een ontstaan is, corrigeren door andere authentieke gegevens naar voren te halen. Dat doet hij in het bijzonder in de volgende belangwekkende passage van zijn brief aan Bijvanck:

'Het is niet te zeggen hoe vreemd het mij was toen ik voor het eerst mijnen grootvader zag in het licht waarin een der vele schrijvers, die over hem handelden, hem geplaatst hadden [had]. Die persoon, die door hen Dr. Kohlbrugge werd genoemd, was mij geheel vreemd. Voor mijn oog stond en staat nog het beeld van een grijsaard van hooge gestalte, zijn voorkomen ernstig en streng als hij niet sprak, maar zijne oogen zoo schitterend, zoo levendig, zoo vol vuur als hij begon te spreken, en dan was er zulk een lieve vriendelijke glimlach op zijne lippen, soms ook een gulle lach, dat wij zijne kleinkinderen geen gezelliger leventje wisten te bedenken dan te mogen zitten op zijne knieën of te hangen aan de panden van zijn jas. Ja dan kon hij zoo heerlijk met ons stoeien, dan mochten wij huizen bouwen uit de groote folianten, die zijne boekenkasten vulden. Later toen ook het aantal onzer jaren klom, toen trachtte hij ons ook te brengen in de wereld van boeken, waarin hij zoo zeer thuis was, en hoe goed wist hij dan weer het kinderhart hiervoor te veroveren. De boeken met de schoonste platen, of andere waar de meest ernstige dingen in recht gezelligen trant werden verhaald, of waar de dorre beschrijving van dieren en planten werd opgevrolijkt door verhalen die de gewoonten of de verstandelijke ontwikkeling der dieren leerden kennen, dat waren onze boeken. Ja, toen was het leeren spelen (wij bezochten geen scholen), was het leeren een genot, en ons spelen had een gansch eigenaardigen tint; we speelden niet als soldaten noch met vlinders noch met stuiten; neen, als wij buiten waren, dan bouwden wij huizen in bomen of groeven gaten in de helling van heuvelen en bootsten dan na den Robinson (Robinson Crusoe (1719) of de Apen waarvan wij geleerd hadden, dan gingen wij kleine peuzels in eenen kring zitten boven op een tafel en speelden de "Goden op den Olympos" of we trachtten met de blokdoos de Alropolis of den tempel der Diana na te bootsen.

En als Grootpapa dan alles kwam zien, dan steeg ons geluk ten top. Ik was pas negen jaren oud toen hij stierf en toch, door hem was mijn karakter reeds als het ware gemaakt, de richting, waarin mijn later leven zoude drijven, reeds aangewezen.'

'Jakob Kohlbrugge begrijpt het niet' zo schrijft hij samenvattend aan het slot van zijn brief - 'hoe men van dien man een stoeren dweeper, eenen kleinen paus heeft kunnen maken.' Daarom heeft hij in zijn brief 'slechts getracht Dr. Kohlbrugge eens een weinig van een andere zijde te toonen.' Daarom voegde hij hierbij een afschrift van het korte briefje dat zijn grootvader hem schreef toen hij 8 jaren oud werd: 'Het is wellicht meer dan vele woorden in staat u zijn karakter van eene andere zijde te leeren kennen.' Aan het afschrift van dit verjaardagsbriefje voegde hij bovendien het volgende postscriptum toe:

'Naschrift van J.H.F. Kohlbrugge: Ik hoef wel nauwelijks te herinneren dat het een brief aan een 8 jarig Kind is ik wenschte hem U te toonen als vader en in zijn omgaan met Kinderen. Ook hieruit leert men den man kennen, ja wellicht beter in de huiskamer dan in de groote wereld.'

Verjaardagsbriefje aan kleinzoon Louis Böhl, t.g.v. diens vijfde verjaardag (Elberfeld, 6 maart 1874)

Opnieuw volgt hier een verjaardagsbriefje dat Dr. H. F. Kohlbrugge aan een van zijn kleinkinderen schreef, nl. aan zijn kleinzoon Louis Bakt ter gelegenheid van diens

vijfde verjaardag. 'Louis' was de roepnaam van Jakob Ludwig Böhl, de tweede zoon uit het huwelijk van Eduard Böhl en Anna Kohlbrugge, geboren in maart 1869 te Wenen, later officier bij de cavalerie in Oostenrijk, in de Eerste Wereldoorlog majoor in de Duitse dienst. Hij trouwde in 1904 met Anna Clementine Langen uit Keulen en verliet op advies van zijn schoonvader de militaire dienst om werkzaam te worden in de suikerbranche bij Langen. In 1913 was hij kunsthandelaar te Keulen.

Ds. D. van Heyst schreef bij de publicatie van dit briefje, dat hij uit het Duits vertaalde, in zijn 'woord vooraf in het Kerkblaadje in 1976 o.a. 'Nooit heb ik geweten, dat Dr. Kohlbrugge zo bijzonder gesteld was op zijn kleinkinderen. Sinds de toen al hoogbejaarde mejuffrouw Sophie Kohlbrugge mij in juni 1938 vertelde, dat haar grootvader, terwijl hij zijn kleinkinderen het bekende portret liet zien, dat hij op 71-jarige leeftijd van zich had laten maken, opgemerkt had. "Da habt Ihr Euren brummigen Grosspapa", had zich bij mij een tegenovergestelde indruk gevestigd. Totdat ik onlangs in Kohlbrugge's correspondentie onderstaande brief aantrof.... Hier blijkt heel duidelijk, hoe wáár het is, dat wij iemand nergens beter leren kennen dan uit zijn brieven.'

Ook Drs. F.W. Huisman, die het voorafgaande verjaardagsbriefje voor Jakob ontdekte in de Leidse Universiteitsbibliotheek, wijdde aan het nu volgende briefje voor Louis deze woorden: 'Vele lezers zullen getroffen zijn door de van veel liefde getuigende wijze waarop Kohlbrugge zijn kleinzoon schreef en de opvoedkundige opzet van het gehele briefje.'⁶⁶

(Zie ook W. Otten, Uit het levensboek van Dr. H.F. Kohlbrugge, Houten 1992, blz. 172)

Aan Louis Böhl

Elberfeld, 6 maart 1874

Mijn lieve, dierbare Louis!

Je bent dus vandaag vijf jaar oud geworden. Grootpapa dankt God onze Heere, dat je gezond gebleven bent en dat je flink groeit en het goed maakt. Vóór een jaar was ik heel erg bezorgd over je, toen je in de armen van je doodzieke mammatje lag, (overl. 6 maart 1873) maar de Heere wilde ons gebed voor je verhoren. Nu ben je blij, en wij zijn ook blij, dat je je geboortedag viert. Had ik je hier, dan zou ik je heel wat geschenken willen geven, maar dat kan ik nu niet. Je zult mij of je lieve zuster Marie wel schrijven, wat voor geschenk je gekregen hebt, dat je bijzonder groot genoeg doet.

Nu zal je wel wat verstandiger worden en je niet meer zo dom aanstellen, als de hartelijkheid van Frits tegenover jou, je niet aanstaat - je wilt daarentegen van nu aan heel lief tegen hem zijn, opdat de Heere Jezus je gebedjes verhoort, als je naar bed gaat, en Hij je zegent en eens in Zijn zalige hemel opneemt onder al de lieve kleine en grote engelen, onder wie nu ook je lieve mammatje is, en waar zij nu bekleed is met mooie, glanzend- witte klederen en een gouden gordel om heeft en een gouden kroon op haar hoofd en een gouden harp in de hand heeft en daarop speelt en eeuwig zingt vóór de troon van God en het Lam: *"Geloofd zijt Gij, mijn Schepper, mijn God en Vader, die mij over dood en graf heen geholpen hebt! Geloofd zijt Gij, o Lam Gods, die mij gewassen hebt in Uw bloed en alles zo schoon, zo volkomen volbracht hebt!"*

Nu moet ik je nog vertellen, dat je zuster een grote mooie krans op mammatje's graf heeft laten leggen. Vervolgens, dat het vandaag de geboortedag is van Rosalie. Zij heeft wel twintig geschenken gekregen en speelt vanavond met de meisjes Gobius en je (zuster) Marie op de warme poppenkamer. Het is mijn wens, dat je aldoor een

beetje groter wordt en steeds gezonder; dan zal grootpapa verbaasd staan, als hij je terugziet. Heb nu dagelijks veel plezier in je mooie speelgoed en denk ook aan grootpapa, als je gaat slapen, zoals ik gewoonlijk ook aan jou denk.

Vaarwel, mijn dierbare Louis! Geef je broer Frits een stevige kus en zeg hem, dat je altijd lief tegen hem wilt zijn, en bid de Heere, dat je het dan ook doet. Geef ook Maria Lütge een vaderlijke kus van mij, één, twee, drie - en omhels je lieve, lieve papa voor je grootpapa

H.F. Kohlbrugge

BIJLAGE 1

**Kohlbrugge en de on vervulde profetie over de bekering van Israël
en de heerlijke staat van de Kerk**

BIJLAGE 2

**TOELICHTING OVER ENKELE FACETTEN IN DE LEER VAN
KOHLBRUGGE**

BIJLAGE 3

**'Bedelen bij de Bron' Kohlbrugge's geloofsopvatting vergeleken met
Reformatie en Nadere Reformatie.**

BIJLAGE 1

Luther en Kohlbrugge over de onvervulde profetie over de bekering van Israël en de heerlijke staat van de Kerk

Onder de beroemde mannen en godgeleerden in Duitsland is er niemand zo groot geweest dan Maarten Luther. Zijn dertigjarig arbeid bracht een Reformatie teweeg in een groot deel van Europa. En zijn en pennenvaar reikte na zijn leven tot ver buiten ons werelddeel. Zo spreekt hij nog nadat hij gestorven is. Deze man had ook zijn gebreken en zijn feilen en tekortkomingen in zijn opvattingen en leer over de heilige schrift. Waar het ons in dit onderwerp om te doen is, gaat over luthers visie over de Joden. Deze was na 1542 diepdroevig. Om een klein overzicht hiervan te laten zien, maken we gebruik van enkele citaten uit het boek van Zieken dorp.

In navolging van Dr. Maarten Luther leerde Kohlbrugge dat er geen verwachting voor de Joden was na hun verwerping van Jezus en Zijn Leer.

Hoever Luther daarin ging blijkt uit onderstaande citaten uit zijn boeken.

De onderstaande gegevens van Luther zijn overgenomen uit: *Vitus Lodewijk von Seckendorf, 1673-1751, Uitvoerige en onpartijdige historie der Reformatie door Dr. Martin LUTHER en andere voortreffelijke mannen, sedert den jare 1515 en vervolgens in Duitschland en de aangrenzende rijken door Godts zegen gewrocht; enz. Reinier Boitet 1728.*

LUTHERS WERK EN DE LANDKERKEN VANAF 1531

Deel I bladzijde 346 geeft een beschrijving over het jaar 1525

"Een Jood die omgekocht was en zich voor arts uitgaaf trachtte Luther met vergif van kant te helpen. Hij werd te Wittenberg in hechtenis gezet. Omdat hij niets bekende wilde Luther liever dat men hem op vrije voeten stelde, dan dat men hem op de pijnbank gebracht. Zo is het ook geschied."

Deel I Bladzijde 362.

In 1626 schreef Luther een verklaring over Hábakuk. Over hoofdstuk 3 schrijft hij onder meer: "Wij beroemen ons ook op de doop, op een geestelijk ambt en rekenen ons boven heidenen en Joden, maar zijn zonder geloof en Geest evenals zij. Zodat wij zeker door degenen die wij nu verachtten, eindelijk zullen omkomen, zoals de Joden door de Chaldeeën ten ondergebracht zijn."

Deel II bladzijde 471 over het jaar 1543

"De werken van Luther in deze jaren uitgegeven, zijn meest tegen de Joden geschreven, want er waren zelfs enigen die tot het Jodendom overleggingen, terwijl de Joden ook hoe langer hoe vermeteler werden, hun dwalingen tegen de christenen staande hielden.

Er kwamen eens 3 geleerde Joden bij Luther in hoop goedkeuring van hun dwaling te vinden, omdat men te Wittenberg had begonnen hun rabbijnen te lezen. Luther disputeren wel met hen, maar zij bleven bij de woorden van hun rabbijnen in plaats van bij de Bijbel. Uit de barmhartigheid verschaftte hij de leidsmannen dat ze tolvrij

waren. Naderhand hoorde hij dat ze Christus een opgehangen moordenaar hadden genoemd. Daarna wilde Luther met geen Jood meer te doen hebben, daar zij volgens het getuigenis van Paulus aan Gods gramschap waren overgegeven. 1 Thessalonicensen 2:16; en door Christus weldaden slechts erger werden, zoals hij zelf meldt in T.8. A. Pagina 229.

In 1543 verscheen het eerste traktaat: *Van de Joden en hun leugens* in 4 delen.

In hetzelfde jaar verscheen het 2^e traktaat over *de Joden en hun leugens* met de titel: van de Schemhamphores (vanuit de Joodse Kabbala), met weerlegging van hun leugen, dat Jezus wonderdaden deed door het uitspreken van de woorden CHANACH (ontvangenis??)

In het 2e deel toont Luther aan dat Mattheus het geslachtsregister van Jozef beschrijft en Lukas dat van Maria. Hij toont ook aan dat de 4 broers van Jozef werkelijk Maria's zonen waren, met deze 13: 55. Onze kanttekening schrijft dat het neven bewaren, want Maria bleef maagd.

G. Ritter in *Luther in leven en werk*, blz. 176 vat het samen:

"Heel merkwaardig (en zeer typerend voor de oudere Luther) is zijn gewijzigde opvatting over het Jodenvraagstuk. Vóór de Boerenoorlog begon, in de tijd der grote verwachtingen, had hij er nog op gerekend dat het krachtige licht van het gezuiverde Evangelie ook de Joden aangelokt en tot talrijke bekeringen geleid zou hebben; daarom had hij geraden, hen 'vriendelijk te bejegenen' en niet met 'hoogmoed en verachting'. Dat hij daarin werd teleurgesteld maakte hem in hoge mate verbitterd. In zijn latere geschriften, vooral in de bekende oproep 'Van de Joden en hun leugens' (1543); ... De overheid moet hun openbare godsdienstoefening (evenals van andere ketters) met geweld verhinderen; door hun synagogen en huizen te vernielen, en hen door onteigening en scherpe arbeidsdwang van de woeker afhouden, ja het beste is wel hen geheel en al het land uit te wijzen (wat in Keursaksen en Hessen dan ook gebeurde). Hij wil hen echter niet dwingen tot het christelijk geloof over te gaan: 'dat moeten wij aan ieders eigen geweten overlaten'; ook geeft hij de hoop nog steeds niet op dat zich hier en daar Joden vrijwillig tot Christus bekeren en zodoende aan d verderfenis ontkomen, maar het volk als geheel staat door zijn godsdienstige verstoktheid onder Gods toom, en de christelijke prediker meent dat zijn overheden bevoegd zijn het goddelijk strafgerecht (dat weliswaar niet iedereen privé toekomt) aan de verdoemden te voltrekken."

Luthers 3e traktaat over de Joden handelt over de laatste woorden van David, 2 Samuel 22: 1.

Hij schrijft onder andere "dat diegenen Jezus Christus, niet terecht Gods Zoon noemen wil, zeker zijn hoofd zal stoten; en hoe langer hij studeert steeds blinder en doller worden zal, hetzij Jood, Tartaar, Turk of Christen, of iemand anders."

In sommige boeken of periodieken staat dat dit laatste deel Luthers testament was. Alsof Luther dit als een van de voornaamste stukken wilde nalaten. Dit is niet terecht. Het was Davids testament wat Luther verklaarde in 1543.

In hetzelfde jaar schreef hij een zeer leerzaam boek over *de Heilige drie-eenheid* en nog veel andere boeken in datzelfde jaar en de jaren die daarop volgen.

Kohlbrugge's verwerping van de verwachting voor de Joden

Een ander groot man in Duitsland was Dr. H. F. Kohlbrugge. Hij leefde driekwart eeuw na Luther in totaal andere omstandigheden. Zijn optreden was ook heel anders dan bij Luther. Hij werd kerkelijk uitgeworpen in Nederland, begon met een kleine gemeente in Duitsland en zwoegde onder veel haat en tegenstand zolang hij leefde. 'Maar zijn werken zullen hem prijzen in de poorten'. Hoewel hij ook leerstellingen door Calvijn uiteengezet overnam en preekte, was en bleef Luther zijn grote favoriet. Jammer genoeg nam hij ook de visie over van Luther ten aanzien van de belofte over de toekomstige bekering van de Joden.

Ten eerste verwierp Kohlbrugge deze zelfs met beroep op Romeinen 11, waar Paulus door de Heilige Geest gedreven deze hoop van de Bijbel heiligen en Christus' kerk als de grote wolk van getuigen, bevestigt uit de Heilige Schrift.

Ten 2e verwierp Kohlbrugge de heerlijke staat van Christus' kerk op aarde met/na de bekering van Israël. Dat deed hij met een beroep of misbruik van Openbaring 20 waar juist het anker van de hoop een vaste grondslag vindt.

Het 3e wat daarmee samengaat is het verwachten of miskennen van het grote werk van God in de zogenaamde *Reveil* wat in West-Europa zoveel goede vrucht droeg en zoveel heldere bekeringen in die tijd plaats vonden. De heilige ironie hierbij is, dat Kohlbrugge zelf in persoon en zijn gemeente ook een vrucht was van het werk van Gods Geest in Nederland en Duitsland in die tijd. Zijn gemeente was een zichtbaar en openbaar getuigenis van Gods werk.

Het 4e wat in Kohlbruges' dagen plaatsvond, was de hernieuwde belangstelling voor Gods beloften voor een heerlijke kerkstaat, zowel in Europa als in Amerika. Deze ervaring in woord en geschrift liet Kohlbrugge links liggen, als hij ze niet veroordeelde. En juist in zijn omgeving was Gods werk groot en de bekering en beslag onder Gods woord.

Een gedocumenteerde beschrijving hiervan geeft, dr. J. Kommers in zijn boek: *Ontwaakt gij die slaapt!* Het reformatisch getuigenis van Gottfried Daniel Krummacher, Hermann Friedrich Kohlbrugge en Paul Geyser tijdens de Erweckung in het Wuppertal van de 19e eeuw.

De motivatie om dit artikel over Luther en Calvijn te schrijven ligt in het feit dat regelmatig wordt vernomen in gesprekken en publicaties dat wij geen geloof moeten hechten aan de beloften van de toekomstige heerlijke kerkstaat. Want Luther en Kohlbrugge schreven daar nadrukkelijk tegen.

Om hun beider visies in het licht van de Bijbel en historie te plaatsen wordt hun citaten over dit onderwerp hier beschreven. De eigen woorden van beiden worden weergegeven om geen verkeerd beeld van deze godzalige mannen te krijgen. Hoezeer zij op deze genoemde punten dwaalden, evenwel in de grote dag van Christus' komst en oordeel zullen ze aan Zijn kant staan om de wereld mede te veroordelen.

Kohlbrugge in Amsterdam Zondagsblad 3 maart 1895

Aantekening op Romeinen 11: 12. vergeleken met Vers 15, 23, 25 en 26.

11 Zo zeg ik dan: Hebben zij gestruikeld, opdat zij vallen zouden? Dat zij verre; maar door hun val is de zaligheid den heidenen geworden, om hen tot jaloersheid te verwekken.

12 En indien hun val de rijkdom is der wereld, en hun vermindering de rijkdom der heidenen, hoeveel te meer hun volheid!

- 13 Want ik spreek tot u, heidenen, voor zoveel ik der heidenen apostel ben; ik maak mijn bediening heerlijk;
- 14 Of ik enigszins mijn vlees tot jaloersheid verwekken, en enigen uit hen behouden mocht.
- 15 Want indien hun verwerping de verzoening is der wereld, wat zal de aanneming wezen, anders dan het leven uit de doden?
- 16 En indien de eerstelingen heilig zijn, zo is ook het deeg heilig, en indien de wortel heilig is, zo zijn ook de takken heilig.
- 17 En zo enige der takken afgebroken zijn, en gij, een wilde olijfboom zijnde, in derzelver plaats zijt ingeënt, en des wortels en der vettigheid des olijfbooms mede deelachtig zijt geworden,
- 18 Zo roem niet tegen de takken; en indien gij daartegen roemt, gij draagt den wortel niet, maar de wortel u.
- 19 Gij zult dan zeggen: De takken zijn afgebroken, opdat ik zou ingeënt worden.
- 20 Het is wel; zij zijn door ongeloof afgebroken, en gij staat door het geloof. Zijt niet hooggevoelende, maar vrees.
- 21 Want is het, dat God de natuurlijke takken niet gespaard heeft, zie toe, dat Hij ook mogelijk u niet spare.
- 22 Zie dan de goedertierenheid en de strengheid van God; de strengheid wel over degenen, die gevallen zijn, maar de goedertierenheid over u, indien gij in de goedertierenheid blijft; anderszins zult ook gij afgehouden worden.
- 23 Maar ook zij, indien zij in het ongeloof niet blijven, zullen ingeënt worden; want God is machtig om dezelve weder in te enten.

De "volheid" (Vs. 12) is het getal, dat aanvult het getal, in de eeuwige raad bepaald en vastgesteld, van de ten eeuwigen leven voorverordineerde Joden. Wanneer ik een fles half of voor drievierde vol heb en giet daarbij tot de rand toe, zo is dit daarbij gegotene de volheid.

Het woord "verzoening" (Vs. 15) is hier niet in den zin te nemen, zoals het bijv. bij Leviticus van de offers voorkomt, maar dat God voorlopig is tevredengesteld, dat, waar Hij niet heeft, wat Hij hebben wilde, Hij daarvoor wat anders heeft. Zo komt het ook voor bij Jes. 43: 3: "Ik heb Egypte, Moerenland en Seba gegeven tot uw losgeld (rantsoen) in uwe plaats". Het woord "wereld" is hier niet te nemen voor alle mensen zonder onderscheid, maar voor de volken in tegenstelling met de Joden.

"Indien zij in het ongeloof niet blijven" (vers 23). Het is bij God altijd mogelijk hen weder met het geloof te begenadigen. Het persoonlijk voornaamwoord "hen" kan men nooit van alle Joden, zelfs niet eens in een bepaalde tijd, verstaan, want vers 26 lezen wij: "De Verlosser zal uit Sion komen en zal de goddeloosheden afwenden van Jakob". ***Daar staat niet van de Joden.***

"Geheel Israël" (Vers 26) is het uitverkoren Israël met de Heidenen. De dwepers met hunne ideeën van gehele wederherstelling vergeten, dat dit alles alleen tot stand gebracht wordt door de prediking des geloofs, en dat deze prediking altijd sommigen een reuk des levens ten leven, anderen een reuk des doods ten dode blijft. Wanneer de Apostel hier van de vervulling ener voorzegging spreekt, zo heeft hij slechts het oog op de uitverkoren Joden. Hij schrijft toch (Vers 25): "de verharding is voor een deel over Israël gekomen". Had hij daar geteld, zoals de wederherstellers aller dingen tellen, zo had hij moeten schrijven: verharding is op een zeer klein deel na over alle Joden gekomen. In zijne geestelijke ogen is dit zeer kleine aantal van Christenen uit de Joden als duizendmaal duizenden.

Het is niet nodig om deze uitleg van Romeinen te weerleggen. Het weerlegt zichzelf. Als de bekering niet voor Joden geldt, alleen voor Jacob, wat moeten

we dan danken van alle Joden, Israëlieten die uit Jacob de stamvader voortgekomen zijn? Paulus zelf is het bewijs, want hij was uit de stam van Jacob. Dus, dan vervalt het bewijs om de beloften voor Israël te loochenen maar de visie van Kohlbrugge bewijst juist het tegenovergestelde. W kunnen de hele Bijbel aanvoeren, maar één woord door de Heilige Geest gezalfd ... en de Waarheid komt boven water.

In het Zondagsblad van 12 mei 1895 wordt een artikel van Kohlbrugge geplaatst, gedateerd 1838.

'Romeinen 11: 25, 26. Geheel Israël is Israël voor zover het uitverkoren is, uitgenomen het deel dat helaas verloren gaat, of verhard blijft, met de heidenen erbij.

De zaligheid is uit de Joden.'

Heel tegenstrijdig. Hierboven staat dat alleen Jacob zal behouden worden en de Joden niet; en in dit artikel staat: *De zaligheid is uit de Joden.*

18 mei 1859. Hij schrijft Hij:

... "De *halve maan* moet ten val worden gebracht, het beest waarop de hoer zit moet geslacht, en de hoer moet verbrandt worden. Er staat ook dat alle koningen en vorsten die uit de beker van haar hoererie gedronken hebben, mede hun aandeel zullen ontvangen uit deze beker ... Maar God volk zal moed ontvangen omdat de Stad Gods in waarheid onwankelbaar vast staat op en in de troon der genade. Uit de tempel Gods in de hemel zullen zeven engelen uitgaan met gouden fiolen en ze zullen hun fiolen uitgieten in de zee, in de rivieren en in de fonteynen der wateren, en ze zullen de volken slaan en hebben ze geslagen met boze zweren. Ze zullen hun fiolen uitgieten en verhitten met vuur. Dat zal duren totdat evenals tevoren op Golgótha heeft geklonken: *Het is volbracht!*, zal geroepen worden: *Het is geschied!*"

Kohlbrugge past het oordeel op het Mohammedanisme en op de hoer, Roomse Antichrist vrij letterlijk toe. Waarom dan de grote profetieën uit de Profeten, die door Paulus uitgelegd worden, zo negatief laten vervallen, alsof dit niet het woord van God is, Die gesproken heeft: *Mijn raad zal bestaan en Ik zal al Mijn welbehagen doen?*

OPENBARING 20. HET DUIZENDJARIG RIJK in Schriftverklaringen deel 15

Dat is het waarin men zich met ere zoekt te redden als men zich niet aan Gods wil onderwerpt om werken tot noodzakelijk gebruik te doen, maar zich inwendig godvruchtig wil maken en telkens door de zeer gewone en platte levenstrein, waarin alles aan de ijdelheid is onderworpen, uit zijn denkbeeldig hemels standpunt uitgebotst wordt, n.l. in zulk een rijk, een Godsrijk op aarde, dat komen moet; zonderling vagevuur!

Jungius verrekende zich niettegenstaande hij er een openbaring van had; Bengels 1836 ging voorbij; het 1844 der nieuweren verstreek ook; de Fils de l'Homme stierf jong (Onze schrijver zinspeelt met deze namen op valse voorspellingen aangaande de komst van Christus. Red.); "maar toch Christus de Heere is nog niet recht Koning, maar zal het nog eens in volle waarheid worden. De kennis Gods moet nog eerst de bodem bedekken als de wateren de bodem der zee. Dat heerlijk Godsrijk is nog niet; de Joden moeten eerst bekeerd worden, of er moet nog eerst een Elias komen, of ..."

Zo hebben oudere Theologen gedacht, zo ook nieuwere. Zo reeds dachten enigen in de

eerste christeneeuw, geleid door iemand, die zei, dat hij het van Johannes, de Apostel zelf gehoord had. En zo was en is men even ver als de Joden: terwijl zij de Christus Gods in hun midden hadden, zeiden zij: onderzoekt en ziet, dat er nooit een Profeet uit Galilea is opgestaan, van waar Hij is (Joh. 7 vers 52).

Verder geleid door hun eigen onverstand en liefde tot het zichtbare, verklaarden zij de Profeten tot hun eigen verderf, dromende tot op deze dag van een rijk, dat nimmer beloofd is. Zou u ook doen als de Joden en de stemmen der Profeten tot uw eigen nadeel verdraaien en op de toekomst schuiven?

Zo staat er geschreven: "Heden, heden, zo gij Zijn stemme hoort, zo verhardt uw harten niet." "Immers zijt gij gekomen tot een stad eens levende Gods, tot een bovenhemels Jeruzalem, tot duizendtallen der Engelen, tot een lofzeggende verzameling en kerk van eerstgeborenen in de hemelen aangeschreven, tot een Rechter aller, God, en tot geesten van rechtvaardigen die volmaakt gemaakt zijn en tot een Middelaar van het Nieuwe Verbond, Jezus, en tot een bloed van besprenging, sprekende machtiger dingen dan dat van Abel. Ziet toe." (Hebr. 12, vers 22 tot 24 naar het Grieks).

De gehele brief van Paulus aan de Hebreëen roept, vermaant, predikt u, bidt, dreigt, smeekt u, dondert u in het oor: geen uitstel, geen genade, tenzij ge u aan de Genade onderworpen hebt zoals ge zijt, en die erkent als over u verschenen, hoe ge ook zijt! Geen uitstel van beter maken, van zich anders te bevinden, van zich daartoe geschikt te maken, van zoeken, naar hebbelijkheden te zoeken, ontvangbaarheid, gestalte, gedaante, gesteldheid! Aan de Genade u onderworpen, of geen genade, in dat bloed van het nieuwe Verbond, volkomen afwassing, volkomen reiniging of geen in het geheel geen; want dat bloed steekt alle zonden, verkeerde wegen en vasthouden aan zichzelf en alle uitvluchten van "ik kan niet" en "ik deug er niet toe" en "laat mij eerst dit of dat doen en afwachten ... Ineens de levensader is af en het is sterven om te leven, of de eeuwige dood. Kiest!

Gijzelf moet het weten: of volkomen verlossing van zonden en van alle kwaad of een zich voortslepen in ketenen en verstrikkingen der slavernij van het zichtbare. De Genade is geen plank in de grote zee, waarop wij grote mensen drijven mogen; maar zijzelf is een grote zee van algenoeenzaamheid, dáárin! zonder plank; sla tot splinters die plank van ijdele hoop der zelfredding, die zee in, in de armen van des Heeren goedertierenheden; die in het diepst ondergaat, vindt zich uit de diepte het eerst opgehaald, het hoogst gezet. O, wij muggen op dat water! De Genade is geen plank, maar een heerlijke, koninklijke, van alles welvoorziene bodem,, een koningsschip, het rijkste, het machtigste oorlogsvaartuig; maar de Genade is een rots, die niet wankelt, daarheen! Maar waartoe hier beeldspraak? Spreekt dat bloed van onze Heere Jezus Christus niet genoeg tot u, zeggen u de ingewanden van eeuwige barmhartigheden over stof, aarde en as niet genoeg; is u niet genoeg de stem des Geestes en der Bruid: "Kom?"

Ik zal u gaarne alle bedenkingen trachten weg te nemen die bij u op dit stuk zullen opkomen, ikzelf heb er voor gestaan, heb het geloofd, had het tot een vol systeem, maar toen ik de gerechtigheid Gods, toen ik het Lam, dat de zonde van de wereld heeft weggedragen, aan 's Vaders rechterhand zag, en ik in elkander stortte met al mijn doen, toen verdwenen al die ijdele denkbeelden, die uitvindingen en leringen van het verstand, die wandel als van handelaars, die zich langs oneerlijke wegen zoeken staande te houden.

Want alzo zoekt, met zulke leringen, de mens zich staande te houden en te blijven smaken de genieting der zonde der tegenwoordige wereld; maar wat anders zoekt hij, die gewaar wordt wat Gods Woord hem biedt, hij, bij wie het een strijd is op leven en

dood, dat hij overeenkomstig het Woord Gods zij. Zet de Wet Gods niet opzij met een eigengemaakt Evangelie.

Dat boek der Openbaring kan onmogelijk oorspronkelijk zo onverstaanbaar geweest zijn als het sedert geworden is. Hoe hebt ge niet zoveel gezond verstand om te zien, dat als ge het ene letterlijk opvat, ge het andere ook letterlijk moet opvatten? Heeft dan de stad Gods een muur van stenen uit steengroeven? Is die muur op letterlijk 144 ellen gemeten? Is die stad letterlijk een kubiek (even breed, als lang en hoog)? Was er dan een letterlijke smid, die de keten en de sleutel maakte? Duizend jaren letterlijk, ... dan ook de keten letterlijk, dan ook een letterlijke draak.

Laat het u voor ditmaal genoeg zijn, dat duizend jaren een getal is van volkomen standhouden, van volkomen heerschappij, en van volstreckte macht.

Zo hebt ge "de hoofdmannen over duizenden bij de kinderen Israëls" en "de afdelingen in duizendtallen", letterlijk; en figuurlijk: "één zal er duizend jagen" en "de Heere komt met Zijn vele duidendmaal duizenden."

Ook is het een ronde tijd, een volkomen tijdperk van volharding, als duurde het ook maar één dag, of een jaar, of twee en een half jaar, alles hetzelfde. De kinderen Israëls hebben nog geen duizend jaar met hun God als Koningen geheerst. Van Egypte tot Babel zijn slechts 903 jaar.

Denkt hij dat de apostel dit niet heeft gemerkt? Zij die in het Woord der waarheid blijven, die bij het eeuwig evangelie volharden, zullen toch gevonden worden, wil de apostel zeggen: Zij zullen met Christus regeren duizend jaren, dat is: zij zullen met Hem volharden als deelgenoten in Zijn verdrukking, Koninkrijk en lijdzaamheid. Zij zullen zo met het getuigenis volharden, regeren, dat op alle weerstand beslag gelegd zal worden, zodat zich alle vijanden des Heeren met hun aanvoerder, de duivel gebonden zullen voelen. Die keten is Gods woord, die sleutel is de uitsluiting, waarmede allen buiten het evangelie gesloten worden, die het tegenstaan; die sterke Engel is een eenvoudige getuige des Woords; de eerste opstanding is een zich tesamen verheugen in het Woord en in deszelfs hope, loop en macht; de tweede dood is het doorgevloeid zijn dergenen, die vroeger bekeerd zijn, maar die zich aan de Genade hebben gesloten en er werken als van wet bij ingevoerd hebben, die vloeien door, zo zij zich niet onderwerpen.

"Er zal weder een tijd komen, dat dit Woord weg gaat, dan zal alles, wat nog de Genade tegenstaat, opnieuw een aanval beproeven en de overgeblevenen in de Genade aanvallen, maar hun doen en hun werk zal ten vure zijn."

Die openbaring ontving Johannes en gaf ze tot zijn en der getrouwen troost; zij hebben die tijd gehad en gezien; en dergelijke dingen herhalen zich overal waar het woord gepredikt wordt: die nieuwe hemel en nieuwe aarde, hoofdstuk 21, is niet de hemel in de toekomst, maar is de gemeente Gods; en als u op dit vierde vers van dit hoofdstuk en op het tweede van hoofdstuk 21 met aandacht let, dan ziet u dat in die nieuwe hemel en op die nieuwe aarde genezing en vertroosting is.

Kom mee er in wonen, de poorten worden des daags niet gesloten en laat varen wat u tegenhoudt en wat niet mee wil en zeg aan de leugenaars, gifmengers en vreesachtigen, dat zij buitengesloten zijn; alleen hij die waarachtig op de borst slaat en zegt "God heb mij zondaar vrolijk gemaakt", ziet dat Rijk, dat is en is in dat Rijk, dat komt; die zich niet aan de Genade onderwerpen wil, omdat hij wel weet dat het dan uit is met de heerschappij der zonde, voedt zich met ongezonde woorden van allerlei ketterij, dat ook een werk des vleses is. Wie de zoete regering der Genade kent, leeft in dat duizendjarig Rijk, hetwelk die nog verwachten, die hun consciëntiën niet gereinigd hebben van dode werken en daarom niet in de rust Gods zijn ingegaan. Evenwel zult gij weten, dat het Koninkrijk Gods tot u gekomen is, zei onze Heere tot

degenen die Hem horende, zich van de waarheid des Woords ontsloegen, hetwelk zo luid in hun binnenste sprak: "het is er."

Zie de 7^e preek over de Handelingen der apostelen.

"Het is ons mensen eigen, niet te betrachten, wat de Heere God gemaakt heeft, wat Hij geplant en gebouwd heeft, en wat Hij onderhoudt. Het is ons mensen vreemd, de dingen te zoeken, waar zij te vinden zijn. Het is ons vreemd, te bedenken, wat het Woord van de Heere belooft, en wat Hij steeds gedaan heeft en doet. Een iegelijk mens wil zelf bouwen, wat hem toch niet gelukken zal, wil zelf scheppen, waar hij toch weten moest, dat hij niets vermag. Hij zoekt de vervulling van de dingen in de toekomst, wanneer dat zo al is. Zo hebben zich bijvoorbeeld eeuwenlang de gemoederen hier ook beziggehouden, dat er nog een wederoprichting van alle dingen moet komen, dat het nog alles anders moet worden, dat het *"duizendjarige rijk"* nog moet komen, en zo mishandelt men dan de lieve Profeten bij alles, wat zij tevoren van de toekomst van de Heere Christus gezegd hebben, en mishandelt diegenen, welke de vervulling prediken, en door hun wandel en hun voorbeeld tonen, dat wij het vervulde hebben."

Reactie op de visie van Kohlbrugge

Het heeft geen zin om deze exegese en uitleg van Kohlbrugge hier te weerleggen. Vele anderen hebben de terugkeer van Israël naar hun land op dezelfde gronden veroordeeld, maar wat doet de Heere deze laatste 70 jaar? Ondanks de veroordeling van God beloften, zelfs door Zijn eigen volk, begon hij de letterlijke vervulling uit te werken in 1948 in de oprichting van een eigen Staat. En wat de Voorzienigheid van God daarna aan het volk gedaan heeft, is zichtbaar voor de hele wereld. En toch zeggen nóg voorgangers en leden van de kerk: Het is wel Gods voorzienigheid, maar geen vervulling van oude Verbondsbeloften! Is dat de Heere in Zijn heilig aangezicht slaan?

Kohlbrugge hechtte nergens zo'n grote waarde aan dan aan het Oude Testament, de beloften van Gods woord en de vervulling in Christus. *'Het woord zult gij laten staan'*, zegt hij in navolging van Luther. Maar, nu geeft de Heere de beloften in het Oude Testament vervuld in Christus, het Hoofd. Hij vervult ze in de heidenwereld vanaf de prediking van de Apostelen tot op deze dag; en Hij belooft ze verder te vervullen door de bekering van Israël, zoals Paulus het glashelder uitlegt in Romeinen 11 ... maar Kohlbrugge zegt o.a. *"Hoe hebt ge niet zoveel gezond verstand om te zien, dat als ge het ene letterlijk opvat, ge het andere ook letterlijk moet opvatten? In de Openbaring van Johannes vernieuwt de Heere Jezus de Oud-Testamentische beloften om Zijn verdrukt volk te bemoedigen en hoop te geven op Zijn overwinningen ... die hoop wordt de grond ingeboord door de opmerking: Zo reeds dachten enigen in de eerste christen-eeuw, geleid door iemand, die zei, dat hij het van Johannes, de Apostel zelf gehoord had."*

Kohlbrugge was verbonden aan het Reveil, in geloofsbeleving en Godsvrucht. Zijn visie op diverse theologische zaken was anders. Met namen hun toekomstvisie verschilt als de dag en de nacht. 'Kohlbrugge heeft weinig oog voor de gelaagdheid van de beloftevervulling', zegt Professor A. de Reuver, in een van zijn kundige geschriften. En hij voegt eraan toe, dat Dr. Kohlbrugge diep was in zijn bevindelijke

Schriftuitleg, maar niet breed. De meeste onderzoekers van Kohlbrugge's nagelaten boeken zijn dezelfde mening toegedaan.

Aan de heerlijke kerkstaat gaat voorop het herstel van Israël; of het gaat ermee samen, hebben een groot aantal theologen – kinderen en knechten van God - mogen geloven, ja moeten geloven uit de Heilige Schrift. Wij zien het begin voor onze ogen vervuld.

Wat moet deze halsstarrige opvatting van Kohlbrugge bij de mannen van het Reveil en degenen die de beloften van Christus aan Zijn kerk verwachtten, een intens diep verdriet veroorzaakt hebben. Da Costa, Cappadose, Schwartz en het Comité van de Vrienden van Israël, ds. A. van Herwaarden, ds. Van den Oever, ds. E. Fransen en heel veel andere kinderen van God met hen, hebben gebeden, smeekten en worstelden aan de Genadetroon om de vervulling van Gods beloften, om de bekering van Israël, en om het beloofde nieuwe leven in de Kerk van Christus; hetzij voor een bepaalde periode of voor duizend jaar. Da Costa legde met duidelijke bewijzen uit dat de Profetieën een meervoudige vervulling hebben, voor diverse tijdperken waarin de Kerk van Christus zou verkeren.

Da Costa leerde, dat het verstrooide Jodendom weer bij elkaar zou komen in hun land, evenals dorre doodsbeenderen, en daar tot de Heere hun God en David hun Koninklijke Messias bekeerd zou worden; Ezechiël 37. Voor de bekeerde Israëlieten en degenen die de vertroosting Israëls verwachten, moet de visie van Kohlbrugge een buitengewone smart veroorzaakt hebben, want het ging over hun Koning, over Zijn Woord, over Zijn leer en Zijn eer! Dit is ook een belangrijke reden geweest dat de verhouding nooit meer goed gekomen is tussen Kohlbrugge en de broeders van het Reveil. En zoals Kohlbrugge leerde over de komst van Het Woord in ons diepverdorven vlees om de Zijnen in Zijn Beeld te herstellen, opdat zij in Hem zouden wandelen: *Gods Woord zegt het, dáár hebt ge Zijn Woord; ... zó zeiden ook degenen die de beloften van Christus voor Zijn Kerk op aarde verwachtten: Gods Woord zegt het, dáár hebt ge Zijn Leer; en de Heilige Geest heeft het ons geopenbaard. En de Schrift kan niet gebroken worden!*

Voor het gemak van de lezers willen we aan het slot een overzicht geven van enkele boeken over de onvervulde profetie in die op internet geplaatst zijn.

Bijbels voorbeeld van oprechtheid tegen broeders die Gods Woord tegenspreken

Lukas beschrijft in Handelingen 10 de bijzondere ontmoeting en ervaring van Petrus die hij had op het dak van een huis te Joppe. Hij zag de hemel geopend en een groot linnen laken tot hem neerdalen wat aan de 4 hoeken gebonden was. Daarin waren alle soorten wilde en kruipende dieren en vogels. Een stem kwam tot hem: *sta op Petrus, slacht en eet!* Petrus antwoordde: *geenszins Heere, want ik heb nooit gegeten iets wat onrein was.*

Men zou denken dat Petrus direct zou zeggen: *Heere, ik durf het niet, maar op Uw bevel zal ik het doen.* Zoals Petrus ook antwoordde toen Jezus hem gebod op de zee lopend tot Hem te komen. Petrus zou ook kunnen denken aan een verzoeking om hem te beproeven of hij Jezus gehoorzamen zou zijn of niet.

Nee, dat ook niet. Zoals we in hem uit de Schrift hebben leren kennen, houdt hij zijn strakke mening en visie over de heilige wet vast.

Petrus kreeg een Goddelijk antwoord: *wat God gereinigd heeft, zult gij niet gemeen*

maken. Dat betekent Gods werk als onrein beschouwen. En dat gebeurde 3 keer achter elkaar. Wat een nederbuigende goedheid van Jezus tegenover Zijn zelfverzekerde kinderen! Maar Hij leert ze het wel af.

We lezen daarop niet dat Petrus de opdracht van zijn Koninklijke Meester inwilligde. Maar uit het vervolg kunnen we leren dat Petrus de bedoeling goed heeft begrepen.

Daarna kwamen er 3 mannen van Cornelius tot hem met verzoek om naar Cornelius te gaan. Een van de eerste zinnen die Petrus sprake was: *gij weet hoe het een Joodse man ongeoorloofd is zich te voegen of te gaan tot de vreemde. God heeft mij getoond dat ik geen mens zou gemeen of onrein heten.* Nadat Petrus een dierbare getuigenis heeft afgelegd van Jezus van Nazareth en de noodzaak om in Hem te geloven, viel de Heilige Geest op allen die het woord hoorden. Dat was voor ieder een wonder maar het meest voor de gelovigen die uit de besnijdenis waren. *Zij ontzetten zich dat de gave van de Heilige Geest ook op de heidenen werd uitgestort. Daarna werden ze gedoopt in de Naam des Heeren.*

Petrus gaat terug naar Jeruzalem hoofdstuk 11 vers 2, enz. De Joden die uit de besnijdenis waren, twistten tegen hem. Ze zeiden: *gij zijt ingegaan tot mannen die de voorhuid hebben en hebt met hen gegeten.* Met andere woorden, wij kunnen zo geen gemeenschap meer met u blijven houden. Toen vertelde Petrus wat de Heere tot hem gesproken had en dat de Heilige Geest op Cornelius en de mannen die met hem waren, was gevallen. De slotsom van Petrus zijn betoog was: *als ze dit hoorden waren ze tevreden en verheerlijkten God. Ze zeiden: zo heeft dan God ook de heidenen de bekering gegeven ten leven.*

Hieruit kunnen we leren dat Petrus eerst de Heere Jezus botweg tegenstond in Zijn opdracht. Ten 2e overkwam hem hetzelfde, doordat de broeders te Jeruzalem die uit de besnijdenis waren, - en daar waren ongetwijfeld apostelen en voornamen mannen onder, - bestraften Petrus scherp en verachten daarmee ook het gebod van Jezus en de geloofsdaden van Petrus. Echter, de oplossing was dichtbij; ja, ze hadden een oplossing in hun eigen ziel. Wat was dat?

Het waren allen mannen die deelgenoten waren van God de Heilige Geest! En die Geest onderwees hen over hun verkeerd gedrag en leidde hen op de goede weg door Christus' geboden te gehoorzamen en daarmee tevens al de profeten te gehoorzamen die van de bekering van de heidenen hadden gesproken.

En nu slaan we 17 jaar over.

Paulus heeft de gemeenten van Galatië geïnstitueerd om het in onze taal te zeggen en gaat hen een ernstige brief schrijven. Hij vertelt in hoofdstuk 2 dat hij 3 jaar ná zijn bekering te Jeruzalem kwam en Petrus en de andere apostelen daar heeft ontmoet. Daarna is hij ná 14 jaar opnieuw naar Jeruzalem gereisd met Barnabas en Titus. Hij schrijft dat hij grote problemen had *met de valse broeders om te verspieden onze vrijheid die wij in Christus Jezus hebben om ons opnieuw tot dienstbaarheid brengen. Maar wij hebben ons aan hen niet één ogenblik onderworpen opdat de waarheid van het evangelie bij u zou blijven.*

Als deze tekst lezen, denken we ongetwijfeld aan Luther en Kohlbrugge die met de apostelen in dit opzicht veel gemeenschappelijks hadden.

Daarna ging Paulus en Barnabas naar Antiochië waar een gezegende gemeente van Jezus Christus gesticht was. Paulus schrijft dat hij daar een groot probleem kreeg. Want eerst at hij met de heidenen maar toen Jakobus - een van de voornaamste apostelen - kwam, werd Petrus benauwd dat hij achting zou verliezen. *En Petrus en andere Joden veinsden en scheidde zichzelf af vrezende de broeders die uit de besnijdenis waren. Zelfs Barnabas werd door deze veinzerij afgetrokken.* Toen Paulus zag wat de achtergrond was van deze veinzerij bestrafte hij Petrus heel ernstig. *Indien*

gij die een Jood zijt naar heidense wijze leeft en niet naar Joodse wijze waarom noodzaakt gij de heidenen naar Joodse wijze te leven? Paulus vervolgt zijn bestraffing tot en met het 21e vers van Galaten 2.

Na deze uitstap in de brief aan de Galaten hervat Paulus zijn betoog tegen de Galatiërs en bestraft hen op de scherpste manier. *O gij uitzinnige Galaten, wie heeft u betoverd, dat gij de waarheid niet zoudt gehoorzaam zijn, dewelke Jezus Christus voor de ogen tevoren is geschilderd als onder u gekruist zijnde? Zijt gij zo uitzinnig, daar gij met de Geest begonnen zijt, voleindigt gij nu met het vlees?* Hfd. 3. Ook in hoofdstuk 4 kunnen we zien en eruit leren dat oprechtste knechten en kinderen van God kunnen dwalen. Liever gezegd, het is een wonder als zij niet dwalen, *want we struikelen en dwalen allen in vele*, zegt Jakobus. We mogen broeders, ja we moeten anderen corrigeren met de geest van zachtmoedigheid, ziende op onszelf omdat wij schuldig zijn ten opzichte van andere leerstellingen uit de Schrift.

Als wij 2000 jaar historie bestuderen en nemen dan goed acht op de diverse grote verschillen die er te vinden zijn in hun geloofsbelijdenissen en toelichtingen daarvan, dan mogen we gerust besluiten: wij dwaalden allen als schapen en keerden ons eenieder naar zijn eigen inzicht, licht, overtuiging en geloofsinzicht. Dat leert ons aan de ene kant de verdraagzaamheid te beoefenen, maar aan de andere kant om in goed overleg te proberen elkaar te onderwijzen.

W.W.

BIJLAGE 2

TOELICHTING OVER ENKELE FACETTEN IN DE LEER VAN KOHLEBRUGGE

Hoogst belangrijke briefwisseling tussen Dr. H. F. Kohlbrugge en Mr. I. Da Costa over de leer der Heiligmaking naar aanleiding van en vermeerderd met 'De Leerrede van Dr. Kohlbrugge over Romeinen 7:14'.

De Heilige Wet des Heeren.

Er is een onderwerp in de preken en de theologie van Kohlbrugge wat telkens terugkeert: **De Heilige Wet des Heeren**. Hij beschouwt de Wetgeving onder Oud- en Nieuw Verbond als een genadige bedeling van God, dus vallend onder het Genadeverbond. De velerlei betekenissen die Kohlbrugge aan de Wet geeft, kan begripsverwarring geven.

Wij moeten er goed op letten dat Kohlbrugge deze uitdrukking 'De Wet des Heeren' gebruikt voor verschillende zaken.

1. Voor de Wet der tien geboden.
2. Voor de hele Wet van Mozes, moreel en ceremonieel.
3. Voor het Evangelie van Christus de Goddelijke Zoon, Die vlees geworden is
4. Voor het hele woord van God.
5. Voor het Genadeverbond
6. Voor het geloof in Christus en liefde tot de naasten
7. Voor een keten van de trouwste beloften van God.

Enkele voorbeelden:

ENIGE VRAGEN EN ANTWOORDEN BIJ HET DOEN VAN DE BELIJDENIS DES GELOOFS

12 Vraag. *Waar leidt u dat alles heen?*

Tot des Heeren Genadeverbond, of Zijn volmaakte regel van een ootmoedig geloof en een dankbaar leven, hetwelk de hoofdinhoud van Zijn Woord is.

85 Vraag. *Wat verstaat gij dus hoofdzakelijk onder heiligmaking?*

Antwoord. Het krachtdadig inzetten der uitverkorenen in alles wat God voor ons uit vrije goedheid heeft bereid, wat Christus voor ons is en ons verworven heeft door Zijn doende en lijdende gehoorzaamheid; de krachtdadige roeping en daarmee verbondene bekering of wedergeboorte of levendmaking of vernieuwing naar Christus' evenbeeld; de krachtdadige toepassing van alle heilsbeloften; het gelovig aannemen van de personele vrije rechtvaardigmaking en de dagelijkse vernieuwing; het vervuld worden met vruchten der gerechtigheid, die door Jezus Christus zijn; het wandelen in alle Gode welbehaaglijke, goede werken; in het kort: het gehele geestelijke leven in zijn aanvang en voortgang, het overzetten in de beide delen des Genadeverbonds; de vergeving van onze zonden en van onze zondige aard, en dat de Heere Zelf het op Zich genomen heeft ons te heiligen; de vervulling van alle behoeften van de geestelijke mens, in volle omvang.

De leer des Heils

Vraag 161. *Hoe staat dan de ware gelovige tegenover de Wet?*

Antwoord. Hij heeft haar van harte lief. Want hij ziet daarin *een keten van de trouwste beloften Gods* en de heerlijkste handhaving, zowel van de eer Gods, als van zijn eigen heil. Daarom zichzelf prijs gevende, is het hem alleen om gerechtigheid te doen.

Preek, 'De zuivere leer van Christus', 16 augustus 1857.

Wij komen in de Schrift dikwijls de benaming 'leer' tegen. Zo schrijft de apostel Paulus in Rom. 6:17: *Maar Gode zij dank, dat gij wel dienstknechten der zonde geweest zijt, maar nu van harte gehoorzaam zijt geworden aan het voorbeeld der leer, tot hetwelk gij zijt overgegeven.* (...) 2 Joh. 9, 10: *Wie overtreedt en niet blijft in de leer van Christus, die kent God niet, etc.*

Kohlbrugge's antwoord aan Da Costa over preek Rom. 7:14.

Kohlbrugge wijst in zijn antwoord aan Da Costa erop - naar aanleiding ervan dat de gelovigen niet alleen een belofte van Genadekracht hebben, - maar ook dat de Heere Zélf, dat Zijn genade het in ons zal doen! En dat de *wet* also niet is de vervulling van de belofte van onder andere Jeremia 31:33, maar *de belofte* is de vervulling van de wet, Eféze 4:16 en 2:10. Zodra de wet in mij spreekt, bid ik: 'Heere, doe Gij het in mij.' En daar ik meestal het omgekeerde zie en Romeinen 7:14 staan blijft, zie ik op Christus en houd zo vrede met God. ***Want wat is de voornaamste inhoud der wet?***

Hier sla ik op 1 Joh. 3 : 23. Alzo: ***geloof in Christus***, en wat verder? ***Liefde tot Zijn volk, tot de naaste, liefde, welke uit dat geloof voortkomt, als een vrucht;*** zo doet het geloof hier alles. Ik heb Christus en in Hem de vervulling der Wet. De Wet, die de Heere in mij vervult, gaat also in Hem op. Hier lees ik Joh. 17: 15, 16 en word getroost. En zo kan het niet anders, of ik heb een vermaak aan en in de Wet Gods, naar de inwendige mens.

Zesde leerrede van de Heidelberger Catechismus over de 1ste Zondag:

Een van de meest geliefde uitdrukkingen van Kohlbrugge is ***het woord Gods en het Woord Gods***. Het woord met een kleine letter is het geschreven woord en met een hoofdletter is het ongeschapen Woord, Christus. Het onderscheid tussen deze woorden moet soms uit de samenhang gezocht worden. Dit geldt temeer, omdat in de gedrukte preken '*Woord*' bijna altijd met een hoofdletter staat. Kohlbrugge ligt het onderscheid van diverse betekenissen die theologische begrippen in de Schrift hebben, niet altijd toe. Dat is ook goed te verklaren wanneer iemand met vuur een preek uitspreekt.

Kohlbrugge zegt: (...) 'Houd u aan Gods geschreven Woord vast en ervaar dat het Woord alles doet. En wederom: het Woord doet het niet, maar de Geest des Heeren. Deze bedient Zich van het Woord. Deze maakt de ziel levend en ontvankelijk voor het Woord, zodat hetzelfde Woord dat nog voor een ogenblik tevoren voor de mens dood was – het ligt echter aan de mens – een ogenblik later het hart binnenstroomt', enz.

Van de Heilige Schrift, door dr. H.F. Kohlbrugge, gepubliceerd door T. van Es, met titel: Toevlucht. Uitgave De Groot Goudriaan, 2004. Blz. 26 e.v.

Vraag. *Wat is de keursteen van het ware geloof?*

Antwoord. *De Wet*. Het is niet de voorgewende gezindheid, maar de daad, de handelingen, die laten zien wat er in het hart leeft. 'Wat nuttigheid heeft het of ik weet wat Gods Woord spreekt en niet overeenkomstig doe.' Daarom vrage men niet: hoe denkt die of die? Maar: hoe handelt hij?, wil men zijn hart stichten. Jac. 1:22 "Maar zijt daders des Woords en niet alleen hoorders, waarmee gij uzelf bedriegt."

Hetgeen getoetst moet worden is het geloof, en hoe het zich in daden openbaart. *De toetssteen is de Wet*, zegt Kohlbrugge.

Hoe tegenstrijdig is deze formulering op het eerste gezicht met hetgeen Kohlbrugge in zijn preek over Romeinen 7 stelt! Duidelijk blijkt hieruit dat het nodig is om regelmatig het ene citaat met het andere te vergelijken, om de bedoeling van Kohlbrugge te leren begrijpen.

Die bekend is met de theologie van de Schotse theologen uit de 17e en 18e die in de Gereformeerde gezindte vertrouwen genieten, bemerkt een groot verschil in theologische formulering, hoewel men in de praktijk één is in het leven uit Christus en de gelijkvormigheid met een lijdende en levende Zaligmaker. Zij gaan ervan uit dat de toetssteen van het ware geloof men kan vinden in Romeinen 12:2. "...*Opdat gij moogt beproeven welke de goede en volmaakte wil van God zij.*" Deze goede en volmaakte wil van God wordt genoemd:

De wet des geloofs, Romeinen 1:5 en 3:27 en Rom. 14:23.

De woorden Gods, Romeinen 3: 2.

Het voorbeeld der Leer, Romeinen 6: 17.

De wet des gemoeds, Romeinen 7: 22, 23.

De wet van de Geest des Levens in Christus Jezus, Romeinen 8:2.

De prediking van Jezus Christus, Romeinen 16:25.

Het bevel des eeuwigen Gods, Romeinen 16:26.

De WET van Christus, Galaten 6:2.

Tot zover enkele voorbeelden hoe Kohlbrugge over de Wet spreekt.

Een andere benadering dan Huntington en Philpot etc.

De verschillende betekenissen die Kohlbrugge aan de Wet des Heeren toekent, wordt door alle Reformatoren en theologen niet zo opgevat en op deze manier letterlijk geleerd. Sommige Godegeleerden plaatsen de Wet der Tien geboden, - afgezien van de aanspraak: *Ik ben de Heere uw God* – onder het Werkverbond. Anderen plaatsen haar onder het Genadeverbond, maar ze werd uitwendig wettisch betracht door het volk van Israël. Zo maakten zij door vleeselijke godsdienst van de genadige openbaring van Gods Wet een werkverbond.

Huntington, Philpot en veel andere Baptistische leraars maakten een strikte scheiding tussen de bediening van de Wet onder het Oude Testament en onder het Nieuwe Testament. De Wet, genomen als een herhaling van het Werkverbond, de Wet der Werken, is vanzelf geen regel tot rechtvaardigmaking, want ieder zou dan bij de minste zondige gedachte onder het doodsvonnissen komen.

De regel des levens voor de gelovigen onder het Oude Testament was de Wet van Mozes, in haar complete vorm, *moreel en ceremonieel*. De laatste was het Goddelijk Evangelie onder het Oude Verbond. Deze Wettische regel des levens geldt niet meer voor de gelovigen onder het Nieuwe Testament. De regel is nu *de Leer van het Evangelie*, de geboden van Christus, de wil van de Vader, het voorschrift van Gods Woord. En in het Evangeliewoord worden inbegrepen en vervuld door Christus, alle wetten en regels die ooit tevoren gegeven waren. De kern van de Wet van Mozes is *liefde tot God en tot de naasten*. Deze kern ligt ook besloten in het Evangelievoorschrift, maar er is een belangrijke toevoeging: *Wij hebben Hem lief, omdat Hij ons eerst heeft liefgehad. Wij hebben onze naaste lief, omdat zij medelidmaten zijn van het Lichaam van Christus*. En indien zij geen ware gelovigen zijn, hebben we hen lief omdat wij navolgers van Christus behoren te zijn, Die aan alle

mensen goeddeed. De heiligmaking van de gelovigen bestaat, om het kort te zeggen, *in de gelijkvormigheid aan een lijdende Zaligmaker en aan een levende Christus, naar de wil van de Vader*. Deze uitstraling van Zijn Beeld in de ziel, geeft een afstraling naar buiten, wat in de geloofswandel openbaar komt. Dit is de Evangelische heiligmaking, 2 Kor. 3:18.

Hoewel dit een onvolledige schets is die hier gegeven wordt, vertolkt de visie van bovengenoemde Godgeleerden niet minder het onderscheid tussen Wet en Evangelie, als Kohlbrugge het doet. In wezen slaan ze op precies hetzelfde aambeeld, maar de theologische verwoording zoals Philpot dat doet in zijn uiteenzetting van het Evangelievoorschrift, komt meer overeen met de hele leervoorstelling van de Heilige Schrift en ze is helderder voor hen, die gewend zijn om zich zo Schriftuurlijk mogelijk uit te drukken. Ze heeft een grotere harmonie met alle teksten uit de Bijbel die over dit onderwerp spreken. Van alle uitleggers geeft de uitleg van de Evangelieregel door Philpot op dit punt de minste tegenstrijdigheid in de aangehaalde teksten.

Kohlbrugge een navolger van Paulus en Petrus

Deze Bijbelse leer, verwoord zoals Kohlbrugge en zoals de genoemde Engelse theologen het doen is te allen tijde aan veel kritiek onderhevig geweest. Sommigen lasteren haar als *antinomiaanse theorie*, anderen maken er misbruik van en zijn met een oppervlakkig geloof in Christus tevreden. *Het gaat bij beide soorten Godgeleerden echter altijd om de noodzakelijke bevinding van het sterven aan de Wet, om tot eer van God te kunnen leven.*

Er zijn velen geweest die Kohlbrugge veroordeeld hebben omdat hij de heiligmaking laat opgaan in de rechtvaardigmaking. Barth, die overigens groot respect voor Kohlbrugge had, schrijft: ‘Waar men bij Kohlbrugge alleen of bijna alleen één woord verneemt (rechtvaardiging) hoort men bij Calvijn geregeld twee woorden (rechtvaardiging en heiliging).’

Het is bekend dat in de school van Dr. A. Kuyper bijzonder negatief gedaan werd over dr. Kohlbrugge. Deze verdenking over de leer van de heiligmaking overspoelde het land en vond gretig ingang in de Afscheiden kerken. Zelfs ds. G. H. Kersten, een man die dezelfde grondslag had als Kohlbrugge veroordeelde Kohlbrugge met bijna dezelfde woorden als de ‘Kuyperianen’. Hoewel ds. Kersten in zijn Catechismusverklaring veel positiever over hem schreef.

Ds. Kersten schrijft in de Gereformeerde Dogmatiek, deel II, blz. 214:

Tegen de neo-Kohlbruggianen zowel als tegen de Antinomianen dient de **dadelijke** heiligmaking te worden verdedigd en in haar noodzakelijkheid bepleit.

Kohlbrugge, die de leer der vrije genade tegenover de brave Hendrik-theologie van de verkapte remonstranten te verdedigen had, sloeg reeds te weinig acht erop, dat de wedergeborene door de kracht des heiligen Geestes zich tot God bekeerd en Zijn geboden betracht. Kohlbrugge sprak van zichzelf, na zijn bekering: “ik ben dood en verrot.” Maar God noemt Zijn volk: “een heilig volk, een verkregen volk, een koninklijk priesterdom, Die hen geroepen heeft uit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht.” 1 Petrus 2: 9.

De neo-Kohlbruggianen gingen nog verder dan hun leermeester. En miskennis van de *dadelijke* heiligmaking voert tot Antinomianisme. Voor Gods volk ligt in Kohlbrugge's voorstelling een groot gevaar. Het heeft voor sommigen de schijn van ontdekt te zijn, zo men van zichzelf op een dergelijke wijze spreekt als Kohlbrugge deed. Toch leert de ware ontdekking anders.

Einde citaat.

Deze verdenking van Kohlbrugge heeft veel schade aangebracht in de gemeenten die dominee Kersten diende. Want hij plaatste deze opmerkingen in het hoofdstuk over de heiligmaking, in zijn Gereformeerde Dogmatiek, die een grote plaats inneemt in de opleiding van predikanten en onder voorgangers en catechiseermeesters.

Dergelijke onredelijke beschuldigingen of vooroordelen, verdwijnen snel als men met een oprecht hart de publicaties van Kohlbrugge leest. Thans wordt Dr. Kohlbrugge breed gerespecteerd en heel hoog geschat.

De suggestie dat dr. Kohlbrugge het woord *heiligmaking* wat betreft de levensgang van de gelovigen, weinig gebruikt, mag misschien waar zijn, maar hij gebruikte in navolging van de apostelen een groot aantal evangelische begrippen die allen de *Bijbelse heiligmaking* verwoordden. Zie bijvoorbeeld 1 Petrus 1 vers 14-22.

Petrus noemt de leer naar Gods wet, woord en Evangelie als volgt:

Hopen op Christus, vers 13.

Gehoorzamen aan God, vers 14.

De Vader aanroepen, vers 17.

In Zijn vrees wandelen, vers 17.

Geloof en hoop op God stellen, vers 21.

Gehoorzamen aan de Waarheid, vers 22.

Ongeveinsde broederlijke liefde, vers 22.

Elkaar vurige liefhebben, vers 22.

Zo zijn heel de brieven van Petrus een aaneenschakeling van de levenswandel in zuivere heiligmaking. Deze wordt door de Heilige Geest als Inwoner gewerkt, vers 22. Petrus noemt deze levenswandel gewerkt door de Geest in hoofdstuk 5 vers 10: ... *Dezelfde volmake u*, enz.

Door de inwoning van de Heilige Geest zijn de gelovigen in Christus volmaakt rechtvaardig en heilig. De troost en uitwerking hiervan in een Godzalige wandel hangt af van de mate en trap die de Geest realiseert en uitwerkt in de gelovigen. Galaten 5 vers 16. *Wandel door de Geest en volbrengt de begeerlijkheden des vleses niet*. Paulus spreekt over de *werken des vleses* in vers 19 en de *vruchten van de Geest* in vers 24.

Deze werkzaamheden, goede werken, geloofsoefeningen, krachten, daden, of hoe men het ook mag noemen door de gelovigen, of bij de wedergeborenen, zijn in één woord *de heiligmaking van Gods kinderen*. Hiervan had Kohlbrugge een grote mate door Gods genade. Juist daarom bestreed hij krachtig al die wettische heiligheid, de zogenaamde heiligheid van het vrome vlees, de werken die door aandrijving van de wet plaatsvinden zonder Christus, alle werkzaamheden van de vrome mens, zelfs van Gods volk, die buiten de geloofsvereniging met Christus en dus zonder invloed van Gods Geest betracht worden.

Deze komen uit het vlees voort, onteren de vrije genade van Christus. *Dat de vernieuwde wil in de mens, van God bewogen zijnde, zelf ook werkt*, volgens de Dordtse leerregels, hoofdstuk 3 en 4, artikel 11 en 12, is zo helder in de geschriften van Kohlbrugge te vinden, dat het oneerlijk is die te ontkennen. "De genade is de oprichting van de Wet Gods." Kohlbrugge in Amsterdams Zondagsblad 10 september 1899.

De beschuldiging dat bij Kohlbrugge *de heiligmaking in de rechtvaardigmaking opgaat* is een grove laster. Vanwege de wettische opvattingen die van nature alle godsdienstige mensen eigen zijn, noemde Kohlbrugge de *heiligmaking* dikwijls met

andere bewoordingen dan oudere en nieuwe theologen doen. Hij noemt de heiligmaking bijvoorbeeld: *met Christus gekruisigd te worden en evenals Hij, niet Zelf van het kruis af te lopen*, waartoe Christus en de gelovigen verzocht worden.

In een aantal disputen met Gereformeerde theologen is er verschil in theologie en bewoordingen maar niet in godsvrucht. Kohlbrugge besluit zijn Schriftverklaring van Hebreeëën als volgt:

Hebreeëën 13:20, 21. ***De God nu des vredes, Die den groten Herder der schapen door het bloed des eeuwigen testaments uit de doden heeft wedergebracht, namelijk onzen Heere Jezus Christus, Die volmake u in alle goed werk, opdat u Zijn wil moogt doen; werkende in u hetgeen voor Hem welbehaglijk is door Jezus Christus, Denwelken zij de heerlijkheid in alle eeuwigheid. Amen.***

"Die volmake u", dat is (zie de kanttekeningen): bereide u. Bereiden wil hier zeggen: de leden weer op hun plaats zetten, iets, dat uiteengerukt is, weer verbinden, samenvoegen. De leden zijn dus verrukt, verwrongen, hand en voet laten zich niet meer gebruiken, alles is verdorven en van zijn plaats. Waar de God des vredes is, waar Hij gezocht wordt en de Heilige Geest met Zijn drijving is, daar zal het verrukte wel op zijn plaats komen. Want Hij is de Heelmeester, opdat men doen kan, wat men doen moet, opdat men zich beweegt in alle goede werken, opdat men Zijn wil moge doen.

Wat is Zijn wil? Dat is Zijn raad. David heeft de raad Gods gediend voor Zijn geslacht. Het is de ganse raad tot zaligheid. De kinderen Israëls moesten uit Egypte, door de Rode Zee, door de woestijn trekken; zij moesten eindelijk over de Jordaan, om het land Kanaän te beërven. Dat was Gods wil. Maar de kinderen Israëls hebben die wil niet gedaan, zij hebben daartegen gemurmureerd, en om hun ongelooft zijn velen gevallen. Waar nu God komt, daar wordt de mens bereid of toegerust tot alle goed werk, opdat hij Gods wil doet, opdat het geloof leeft, opdat de mens zichzelf verloochent, opdat hij naar Gods wil vraagt: "Heere, wat wilt U, dat ik doen zal?" Want daar is in hem een worstelen met de wet Gods tegen vlees en wereld in, om met de wereld niet mee te doen, niet toe te geven.

Kritiek en bijval op de preek over Romeinen 7:14

Deze preek, en ook andere preken die Kohlbrugge in Elberfeld hield, leverden ook kritiek op in de kringen van het Reveil. Er werd aan christenen voorgehouden 'dat zij bij al hun christelijke werkzaamheid en liefde, dood in zonden en vervreemd van het leven des Geestes in Christus Jezus waren'. Kohlbrugge's voorstelling van de leer van de heiligmaking kwam bij velen in een verdachte reuk te staan.

Hoe de meningen uiteenliepen en hoe er over gesproken werd, wordt kan men zien in de volgende uittreksels. Zie voor de preek deel 4 van deze serie Bundels en zie voor de uitvoerige correspondentie tussen Kohlbrugge en Da Costa: *Een hoogsbelangrijke briefwisseling* op de site www.theologienet.nl

Overgenomen uit: Kohlbrugge en Westendorp, een levenslange vriendschap

Door ds. J. K. Vlasblom

Verslag van de bijeenkomst van Kohlbrugge bij Westendorp over Romeinen 7

De brievenverzameling Kohlbrugge-Westendorp bevat geen brieven uit het jaar 1834.

Toch zijn enkele gegevens uit dit jaar voor het verstaan van de zich verder ontwikkelende vriendschap en correspondentie van belang: ten eerste dat Matthijs Westendorp al aan het begin van dit jaar zijn instemming betuigde met Kohlbrugge's preek over Romeinen 7, vers 14 en daarmee de zijde van Kohlbrugge koos

Begin januari 1834 was Kohlbrugge uit Elberfeld teruggekeerd. Hij vestigde zich met zijn beide kinderen Gerrit, die hem tijdens zijn reis naar en verblijf in Elberfeld had vergezeld, en Jakob, die in Utrecht was achtergebleven en aldaar verzorgd werd, opnieuw in zijn woning aan de Plompetorengracht nr. 681 (later nr. 25).

Op 25 januari 1834 vond ten huize van Matthijs Westendorp te Amsterdam een eerste bijeenkomst plaats, waar Kohlbrugge zijn preek over Romeinen 7, vers 14 nader kwam toelichten. Willem de Clercq gaf hiervan een positief verslag in zijn Mémoires of Dagboek: 'Daar kwam op eens Thijs [= Matthijs Westendorp] op de Beurs bij mij. Kohlbrugge was in de stad; hij had drie uur met hem gesproken, en hij [= Westendorp] was het geheel met hem eens. Nu was er 's avonds weer vereniging bij hem, en Ter Borg' zoude er ook zijn. Ik moest nu vooral komen. Ik was er liever buiten gebleven, maar Thijs was dringend en het ware buiten de liefde geweest om te weigeren. Om half negen ging ik er naar toe. Thijs zat boven met Kohlbrugge en Ter Borg (Jan ter Borg 1782-1847).; Freysz (employé bij de Nederlandsche Handel-Maatschappij, later zendingsarbeider) was met mij gegaan. Het was eerst vrij droog.

Kohlbrugge beklagde zich zeer, dat niemand hem geschreven had, en dat hij eerst een geruime tijd, nadat alles gebeurd was, daarvan verwittigd was geworden, en nu aller gemoederen ingenomen vond tegen hem, als iemand die dwaalbegrippen verkondigde en de Gereformeerde leer verlaten had. Kohlbrugge had er daarop zelf een brief over aan den Ouden (J. H. den Ouden, uitgever te Amsterdam) geschreven die hem toen eenvoudig geantwoord had: "Gij dwaalt. Weet gij niet dat er drie stukken zijn: ellende, verlossing en dankbaarheid, en dat men door die stukken zalig wordt."

Da Costa had hem een langen brief geschreven, waarmede hij zich niet kon verenigen en waarop hij hem een langen brief had geantwoord, die nu overgeschreven werd.

Hij beklagde zich zeer over de handelwijze der broeders, dat niemand hem geschreven had, en dat nu ondertussen de vijanden juichten en Prof. Heringa (1765-1840, hervormd predikant te Nijkerk) zeide: de acties van den Heer Kohlbrugge zijn bij zijn vrienden te Amsterdam vrij wat gedaald.

Ik haalde toen zowat de grieven van onzen kant op, waarin mij Freisz ondersteunde, doch ik maakte naar onze gewone verdorvenheid, daarbij mijn eigen baan wat schoon, terwijl ik ondertussen hem even zoo goed als een ander had kunnen schrijven, en hem even zoo goed als [een] ander voor een Antinomian had gehouden. Kohlbrugge protesteerde tegen de beschuldiging van Antinomianisme en zeide, dat de hoofdstelling der Antinomianen is: dat men de wet niet meer preken moet onder het Evangelie, terwijl hij ondertussen zeven redenen stelt waarom men dezelve wel moet preken. Zijn preek moet men meer uit een speciaal oogpunt beschouwen. Het is de bevinding van den wedergeborene Christen die hij geeft, geenzins een volledig samenstel zijner gevoelens, zoals wij er meer of min in gezocht hebben.'... '

Hij las nu zijn preek voor, die hij zeide, dat met een arm zondaarsgevoel en niet met kritisch onderzoek aangehoord moest worden, dewijl de zaak zelf het natuurlijk verstand altijd een ergernis geweest was, en ook wel blijven zoude.'... 'Nu las Kohlbrugge de preek voor, waarbij hij wel eens door Freysz of mij in de rede gevallen werd. Verscheiden uitdrukkingen vond ik nog zonderling en ruw, doch na zijne uitlegging niet meer zoo aanstotelijk. Ter Borg zeide hem nadat het lezen afgelopen was: "Het is een arm-zondaars-preek, verder wens ik hem echter eens na te lezen, eer ik er mij nader over uit laat."

Nu ging het met Freysz over ondervindingen en bevindingen, die niemand recht duidelijk wierden en waarbij ik koud bleef... Toen opeens Westendorp zei: Maar laat gij nu toch eens den man [= Kohlbrugge] spreken zoals hij dezen ochtend gesproken heeft. '

Wil ik nu buiten de preek spreken?' zegt Kohlbrugge.

Ja, is ons antwoord.

En nu begint hij op eens aller-krachtigst belijdenis te doen van de werking des H. Geestes in den mens, van de vruchten des geloofs in het hart, van alles wat wij kunnen verlangen en waarmede ik dan hartelijk instemde, en mij zo geheel met hem verenigd gevoelde. Hij haalde ook nog de Institutie van Calvijn over het verband tussen de rechtvaardigmaking en heiligmaking in Christus aan. Er mogen dan nuances zijn, maar Kohlbrugge is steeds waarlijk een lief broeder, innig geestelijk in het aangrijpen en doordringen der zaak en ik kan nu in hem den Demagoog en geestdrijver niet zien, zoals hij door da Costa is voorgesteld geworden. Wij gingen tezamen huiswaarts en ik hoorde, dat hij over deze preek de volle tevredenheid van G. D. Krummacher had verkregen, dat al hetgeen men van het onderscheid van gevoelen met hem en F.W. Krummachers verhaald had, niet waar was, en dat hij door dezen in zijn 'Adventpredigt' nog aan zijn gemeente als verkondiger der vrije genade was aanbevolen geworden.' ...

Ook over een tweede onderhoud met Kohlbrugge op de daarop volgende avond, waarbij deze dieper inging op persoonlijke en exegetische achtergronden van zijn preek, was Willem de Clercq 's oordeel positief.

Maar, Kohlbrugge bracht tijdens dit verblijf in Amsterdam geen bezoek aan Da Costa. Zijn uitvoerige antwoordbrief aan Da Costa werd toen juist overgeschreven en zou bij verzending gedateerd worden op 11 februari 1834.

Willem de Clercq registreerde de spanningsvolle verhouding op 27 januari als volgt: 'Wij waren bij Da Costa. Het was hem natuurlijk een grote schok, dat Kohlbrugge overal zijn baan schoonmaakt, en hem ondertussen, die hem alleen den brief geschreven had en met wien hij vroeger zoo innig verbonden was niet opzocht. Hij toonde zich zeer gevoelig op dit punt'.

Tot zover citaat Vlasblom

Visie van Willem de Clercq en Capadose en anderen

Willem de Clercq, vond het verweer van Kohlbrugge te ver gaan en dat Da Costa 'aller-onbillijkst behandeld' was. 'Het viel mij hart Da Costa onder de aanval van een broeder zoodanig te zien lijden.' De gewetensvolle De Clercq merkte in de bewuste preek niet het antinomianisme op, maar een op de spits gedreven evangelische waarheid. Hij mist echter bij Kohlbrugge eenvoud en nuchterheid. De heerlijkheid van de 'harmonie des Evangelies' ontbreekt ook. De Clercq vond de brief 'allergrievendst' voor Da Costa en geeft een verklaring voor Kohlbrugge's gedrag: '...De zucht om over de consciëntie te heersen, de vromen in te nemen, en de nieuwe opwekking den voet op den nek te zetten...' De Clercq stond niet voor honderd procent achter Da Costa. 'Er mogen dan nuances zijn, maar Kohlbrugge is toch waarlijk een lief broeder'. Het ging hem aan het hart dat Da Costa zei dat Kohlbrugge's voorstelling van de heiligmaking 'eens misschien aangetast zou moeten worden'. Als dat zo is, 'dan gevoel ik, dat ik van hem zou moeten scheiden'. Een en ander heeft tot gevolg dat De Clercq de bezoeken aan de zondagavondbijeenkomsten van Da Costa achterwege laat.

Ook Capadose was het oneens met Kohlbrugge. '...Maar ach, hoe smerttede mij derzelver lezing in de ziel! Is dat Evangelie! O! ik kan u niet zeggen wat ik bij dit volslagen antinomiaansch product gevoeld heb.'

H.J. Koenen, een man uit de Reveilkring, schreef naar Kohlbrugge: 'Gij kunt mij hierover volkomen geruststellen door de eenvoudige verklaring dat gij hartelijk en oprechtelijk samenstemt met het 86e en 91e antwoord van den Heidelbergischen Catechismus. (...) Wees zoo goed mij alle zwaarigheid daaromtrent te benemen door deze eenvoudige beaming of ook (hetgeen God verhoede) beneming.' Kohlbrugge schreef een vlijmend scherp briefje terug: *'Uw briefje is zoo weinig die vrucht der bekeering waardig en dat goede werk, dat bij mij het allervoornaamste in de beoeffening is, te weten oprechtheid, dat het voor mij een gewetenszaak zoude zijn U hierop opmerkzaam te maken, U tevens het bekende versje herinnerende: 'Maar die zich neigt tot kromme wegen / Zal God verdoen, maar Isrel leven / en vrede geven...'*

C.M. van der Kemp, iemand die regelmatig de kring van het Reveil bezocht, schreef aan Kohlbrugge: 'Hoe antinomiaans! Zoo hebben wij dan niets meer met heiligmaking te stellen; aan onze rechtvaardigmaking hebben wij genoeg! (...) Zulk een leer verfoei ik nog meer dan het Remonstrantisme, hetwelk toch nog de heiligmaking predikt.'

Van anderen leest men: Kohlbrugge's theologie bevat zeer veel waarheid, maar is toch onwaar omdat het overdreven en eenzijdig is. Immers, 'het baant tot het verschrikkelijkst ziekteverschijnsel in gereformeerde kringen: de lijdelijkheid, het baant tot het *in 't vrije genade, vrij zondigen*.'

Groen van Prinsterer merkte op: 'Indien het waar is, wat ik van de gedrukte preek van Kohlbrugge hoor, dan moet hij ook in een dwaling vervallen zijn, waarvan hij, zoo ik hoop, terugkomen zal...'

Westendorp en Twent van Roosenburg scharen zich achter Kohlbrugge

Westendorp stelde zich van begin af geheel achter zijn vriend en geestverwant, zoals uit bovengenoemd citaat blijkt.

Twent van Roosenburg schreef: 'Een broeder van antinomie te verdenken op een preek, die door vele vergevorderde Christenen met zegen gelezen wordt is, dunkt mij, niet broederlijk.'

In de literatuur kunnen we vinden dat er een geestelijke opleving was onder Gods volk in Elberfeld, en in het hele land Gods kinderen gesticht en vertroost werden door de genoemde preek.

Zie ook: W. van der Zwaag, *Reveil en afscheiding. Negentiende-eeuwse kerkhistorie met bijzondere actualiteit*, Kampen 2006

VISIE VAN DIVERSE AUTEURS

H.J. de Groot, Hervormd predikant te Voorst, beweerde dat het absolute recht en gelijk onbetwist aan Kohlbrugge's kant lag. Hij verwijt Da Costa labadistische, pietistische en methodistische gevoelens, gepaard aan een grote mate van werkheiligheid. Hij merkt op: '*Hier* is het punt, waar Kohlbrugge gebotst heeft, en wel botsen *moest*, met het hele Reveil; dat, wonderlijk genoeg, en ongelooflijk genoeg, met Da Costa meeging'.

Kohlbrugge en Kuiper en hun wederzijds contact, door DR. K. GROOT; 1955

... Vanwaar die ommekeer in Da Costa's gezindheid tegenover Kohlbrugge? Ik vermoed dat hij het toch niet zo goed kon zetten, dat Kohlbrugge die als jongere tot dusver zo hoog tegen hem had opgezien, zo langzamerhand op een toon van gezag was gaan spreken. Kohlbrugge deed dat, niet omdat het om hem ging, maar omdat hij terwille van de waarheid van het Woord Gods daartoe verplicht meende te zijn. Om diezelfde reden had hij als hulpprediker tegen de neologie van een gevestigd collega geprotesteerd. Het was die toon van gezag, dat strenge redeneren vanuit Gods Woord zonder dierbaarheid, waaraan de Amsterdamse Réveilmannen met hun toch wel wat knusse vroomheid zich stootten.

Da Costa had bij de besprekingen over het protest naar de Synode volgens Willem de Clercq erkend, "dat Kohlbrugge altijd uit zijn natuur iets demagogisch, iets opruiende had". En toen nu in het verloop van het jaar 1833 Da Costa de preek over Romeinen 7 : 14, die Kohlbrugge in de Gereformeerde Kerk te Elberfeld gehouden had, las, waarin hij al het "heilig werk" van mensen, gezien in het licht van de heiligheid Gods, kraakte - toen kon hij helemaal niet meer meekomen. Dat ging lijnrecht in tegen zijn "Christus in ons", die ons toch in staat stelt het goede te doen. In de preek van de vroeger toch zo gewillige Kohlbrugge hoort hij weer de toon van gezagsaanmatiging bij diens spreken over geloofszaken, die hem irriteert en die hem verhindert er het profetisch getuigenis in te horen. Hij schrijft weer een brief aan Kohlbrugge en beschuldigt hem van antinomianisme.

Kohlbrugge antwoordt uit de zekerheid en de kracht van zijn profetische zending, zonder aanzien des persoons en zonder enige concessie. De vriendschap tussen de beide mannen is stuk, voorgoed, al heeft Kohlbrugge later bewezen de mens en dichter in Da Costa te zijn blijven waarderen. Daarmee maakte hij waar wat hij in zijn fel protest van 1834 tegen Da Costa's beschuldiging toch ook gezegd had: "vergeef het mij, zoo ik te scherp mocht zijn, de liefde blijft; maar, waar het der zielen zaligheid geldt, en de ere Gods en Zijne waarheid, houdt die liefde zich in".

In overeenstemming hiermee heet het in een brief aan W. de Clercq van 1840: "Was hij (d.i. Da Costa) U een vriend in poëzy, in letteren, in wetenschappen alleen, het was nog te dragen - maar een vriend is hij U en gij hem in een religieuze betrekking en is U beiden het andere maar een tweede". Waaraan eerst was voorafgegaan: "Zoo gij gelooft, dat ik in liefde voor Da Costa U of iemand iets toegaf - kent gij mij slecht". En waarop later volgde: "Gelijk Samuël lange het leed droeg over Saul, dien God eens een ander hart had gegeven en eens tot een anderen man gemaakt had - zóó heb ik eens over Da Costa getreurd".

"Het Kohlbruggiaanse gevoelen of stelsel als beginsel van geestelijk leven is gelijk opium, Schriftverdraaiing, in den grond verwant met de pantheïstische richting van Groningen", schreef Da Costa aan dezelfde vriend, die er hoe langer hoe meer toe

neigde Kohlbrugges heiligingsbeschouwing als de Bijbels juiste te gaan zien. En toen in de vijftiger jaren Kohlbrugge in ons land langzamerhand meer gewaardeerd werd en men een verzoekschrift om hem te rehabiliteren aan de Synode wilde zenden, weigerde Da Costa dit te ondertekenen, omdat daarin de uitdrukking voorkwam: "gedrongen door de innigste behoefte huns harten". Da Costa kon ook toen nog niet meekomen.

Men mene niet dat ik hier iets ten nadele wil zeggen van de roem van Da Costa, de begaafde voornaamste representant van een stroming in het 19e eeuwse geestelijk leven, die tegenover een dorre religie van de rede zoveel positiefs stelde, zoveel waars en schoons schonk en die aan het christendom tot in het begin van onze eeuw toe een warmte en een kracht gegeven heeft, waarop het koude rationalisme, een oppervlakkige deugdtheorie en een nuchter materialisme geen vat kon krijgen. Ik bewonder Da Costa om de moed van zijn bekering tot Christus en partij kiezen voor een gesmade nachtschool, om zijn aanvaarden van de consequenties die deze keuze voor de voorname zoon van joodse familie met zich bracht, om zijn sterk eschatologisch gerichte geloofskracht, om zijn voor velen tot zegen geworden bijbelse lezingen en om zijn gloedvolle van zijn geloof getuigende zangen.

Maar Kohlbrugge trok de vore in profetische kracht dieper en dat heeft Da Costa niet kunnen zien en niet kunnen erkennen, in 1834 niet en voor zover mij bekend is, ook in latere jaren niet.

Overgenomen: Isaac da Costa; Messiasbelijdende Joden.

Door Dr. J. Haitsma; Uitgeverij J.J. Groen en Zoon, 1993

Een poging tot evaluatie van de beide brieven

... We kunnen ons indenken, dat Da Costa de uitdrukking van Kohlbrugge, *dat de wet ons een lijk is*, niet kon aanvaarden. Kohlbrugge verwijt Da Costa nog al eens, dat hij zijn meningen weergeeft met uitdrukkingen die niet letterlijk in de Schrift staan, maar hier doet hij dit zelf. We lezen namelijk in de eerste verzen van Romeinen 7 waaraan Kohlbrugge direct in het begin van zijn preek herinnert wel dat wij *'dood zijn voor de wet'*, maar niet, in elk geval niet letterlijk, *dat de wet dood ja, een lijk is voor ons*. Dat Da Costa dit laatste in strijd achtte met 'onze gereformeerde Heidelbergse Catechismus' is te begrijpen. Antwoord 91 zegt namelijk dat de goede werken, die wij uit dankbaarheid moeten doen, vraag 86, overeenkomstig de wet van God, de tien woorden, moeten geschieden. Eveneens kunnen wij ons voorstellen, dat deze krasse uitdrukking 'een lijk is voor ons' een reeds gerezen vermoeden kon bevestigen dat Kohlbrugge's op zichzelf waarachtige en gezegende leerstuk van 'de gerechtigheid des geloofs zonder de werken der wet' niet vrij was van het zo gevaarlijke antinomianisme.

Dat de veel geplaagde Kohlbrugge over dit verwijt van de door hem zo hoog geachte Da Costa zeer verontwaardigd was, laat zich echter ook verstaan. Want een antinominiaan was hij absoluut niet. Dat blijkt al uit de preek zelf. We memoreerden de uitdrukking daaruit: 'Dat de heiligmaking na te jagen de wil van God is en wij geroepen zijn tot heiliging, zie ik in de Schrift.' In de inleiding tot de preek had hij zich trouwens ook reeds fel gekeerd tegen degenen die beweerden: 'De christen is niet meer onder de wet, maar onder de genade en heeft een eeuwige vrijheid van de wet en een volmaakte gerechtigheid en heiligheid in Christus' en die er daarom maar op los zondigen. En hij had toch ook gezegd dat Christus het recht der wet in ons vervult? Eveneens is het waar, dat de preek doorweven is van aansporing tot heilige wandel.

Kohlbrugge herinnert er Da Costa bovendien terecht aan, dat deze het doel van zijn

preek steeds goed in het oog moet houden. Hij wilde namelijk waarschuwen voor een wettische heiligheid en voor het willen verkrijgen van geloofszekerheid door te zien op eigen 'onheilige heiligheid'.

We concluderen dan ook dat Da Costa veel te ver ging met zijn uitspraak: er kan geen grotere afstand zijn tussen oost en west dan tussen Kohlbrugge's leer en het drievoudig snoer van onze Catechismus: ellende, verlossing en dankbaarheid. Kohlbrugge had ook groot gelijk met zijn opmerking: 'Gij had mij vragenderwijs moeten schrijven. Verwerpt gij het derde deel van den Heidelbergse Catechismus?' En natuurlijk heeft hem bijzonder pijn gedaan de vraag van Da Costa *of hij nog kan menen dat hij alleen door vijandschap van mensen verhinderd is lidmaat van de kerk te worden*.

Dat de dankbaarheid niet in aanmerking scheen te komen in Kohlbrugge's preek was Da Costa's hoofdbezwaar. De acht punten die hij daarna in zijn brief noemt, houden daarmee verband en lijken ons door Kohlbrugge duidelijk weerlegd.

Maar we hebben wel bezwaar tegen bepaalde verwijten die Kohlbrugge in zijn verdediging tegen Da Costa uit. We noemen er enkele.

We achten de aanklacht dat Da Costa de Christus voor ons en de Christus in ons, de rechtvaardiging en de heiliging van elkander scheidt onjuist. Da Costa schreef immers: 'de Schrift verbindt met deze rechtvaardiging onafscheidbaar de heiligmaking, al zijn ze van elkaar onderscheiden'.

Ook lijkt het ons onterecht, dat Kohlbrugge zo fel uithaalt tegen Da Costa's meermalen gedane uitspraak, *dat de heiliging de kroon van de leer der zaligheid is*. Het doel der rechtvaardiging is toch de heiliging? We zijn toch herschapen tot goede werken?

Evenmin lijkt ons Kohlbrugge's verwijt juist dat Da Costa de ambten van profeet, priester en koning van elkaar scheidt. Integendeel, hij verbindt ze ten nauwste. En was bij Da Costa de onderscheiding van de stenen wet op de Sinaï, die werd afgekondigd in donder, onweder en storm en de wet der vrijheid van Christus onder het geruis van een lieflijke regen als van de Heilige Geest in de vlezen tafelen van ons hart fout? Kon Kohlbrugge dat terecht naar beneden halen met de kwalificatie 'dichterlijke voorstelling'? En is het schrijven van de wet van Christus in de harten der gelovigen niet een vervulling van Jeremia 31:33? Is in de Heidelberger de wet die onze ellende doet kennen, niet dezelfde als die voor ons regel der dankbaarheid is? Is er verder een tegenstelling tussen 'een nieuw schepsel worden' en 'een nieuw schepsel zijn'? Sluit het een het ander uit? Is er ook tussen gereformeerde exegeten geen verschil van mening over de vraag: Wie is in Romeinen 7 aan het woord? De wedergeborene of de onwedergeborene?

We willen het hierbij laten. De lezer herleze de beide brieven. Mogelijk komt bij hem dezelfde vraag op als bij ons: bedoelen beide groten in de ruimte der kerk in wezen niet hetzelfde: 'de rechtvaardiging van de goddeloze' en het is God die in u werkt het willen en het werken naar Zijn welbehagen.' Is er tussen hen meer dan een verschil van accent?

Tot zover dr. J. Haitsma

[Conclusie: Het verschil betrof m.i. niet een accent op de Evangeliewaarheden, maar Kohlbrugge had een dieper inzicht dan Da Costa en andere Reveilvrienden in de leer van Christus als Plaatsbekledende Borg bij de Vader; wat een ruimer toegang verleent tot het Vaderhart Gods en een meer inniger omgang met de verheerlijkte Christus. Kohlbrugge bleef wel een bewonderaar van het dichtwerk door Da Costa geleverd. In 1841 prees hij Da Costa's "Na 25 jaren" als een meesterstuk van poëzie.

In 1848 prees hij Da Costa werk "1648-1848" waarvan hij zei: *dat hij er over opsprong van vreugde toen hij het las.* W. W.]

H. F. Kohlbrugge de onheilige heilige; door Ds. W. A. Hoek; 1964

Kohlbrugge leefde bij de gratie van Gods betrouwbaarheid. Hij geloofde Hem letterlijk op Zijn Woord. Dat komt ondertussen meer voor. Deed Da Costa dat dan soms niet, kan men hier vragen? Zeker, Da Costa deed het ook! Maar Kohlbrugge deed het bewogener, feller, inniger, aandoenlijker, dankbaarder. Dat kwam omdat hij zoveel armer dan Da Costa was. Zijn pauperisme had het absolute nulpunt bereikt. Hij bezat letterlijk niets. Ook geen bescheiden symptoompje van vooruitgang in heiligheid. Eerder van het tegenovergestelde. Hij moest het met zijn vlees doen. Het was bij hem een volkomen heilloos geval. De dood had hem gegrepen, al zijn dagen lang. Doch juist daarom kon Christus hem volkomen Levensvorst zijn. Hij was niet levend, maar zijn Heiland was het. En dus leefde hij en zong zijn onbekommerd lied, als een vogel in de lente.

Tot zover Hoek.

De breuk blijvend op aarde

Overgenomen uit: *Johannes Wichelhaus*, door W. Balke

Uit een brief van dr. H.F. Kohlbrugge, Elberfeld 15 Juny 1857.

... Dank voor de boekjes van S. en d. C. [dit is Da Costa]

Ja wel knijpt het hart er bij toe. Hoe dommer hoe brutaalder — d. C. antwoord is dat van een naïve verstandige Jood — maar geheel toch van een Jood — niet met waardigheid uit de ware waarheid — niet gezalfd (ik moest er dikwerf bij glimlachen over het snedige)"

Noot 45. Het is triest dat de breuk tussen Isaäc da Costa en Kohlbrugge als geestverwanten, vrienden en leerlingen van mr. Willem Bilderdijk, de vader van het Nederlandse Réveil, inzake hun diepgaand verschil van mening over de verhouding van rechtvaardiging en heiliging in 1833/1834 nooit meer is hersteld. De breuk was definitief. Kohlbrugge's kritische opmerkingen doen ons thans zeer onaangenaam aan, al mogen we deze herinnering aan Da Costa's Joodse afkomst en toegedichte eigenschappen beslist niet als 'antisemitisch' duiden. Als algemene gezegden horen wij ook nu nog wel eens: je kunt wel merken dat hij/zij van bijv. Friese of Zeeuwse afkomst is met bijgevoegde stereotypen als 'koppigheid' of 'zuinigheid'.

Westendorp heeft door zijn toezending van Da Costa's brochure bij Kohlbrugge kennelijk een gevoelige snaar geraakt. Het moet voor Kohlbrugge altijd een blijvend verdriet zijn gebleven dat de door hem hoog geachte vroegere vriend Da Costa zijn beschuldiging dat Kohlbrugge in zijn preek over Romeinen 7 vers 14 'antinomianisme' had verkondigd nimmer had herroepen of op z'n minst herzien en bijgesteld.

BIJLAGE 3

'Bedelen bij de Bron' Kohlbrugge's geloofsopvatting vergeleken met Reformatie en Nadere Reformatie.

DR. A. DE REUVER. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

HOOFDSTUK XI

Slotbeschouwing

Wij willen nu aan de hand van de conclusies die ons onderzoek heeft opgeleverd, komen tot een plaatsbepaling van Kohlbrugge's geloofsverstaan in de reformatische traditie. Om het niet bij al te grove lijnen te laten, lijkt het ons zinvol eerst onze gaandeweg gemaakte conclusies thematisch te vergaren, en ze vervolgens theologie-historisch te evalueren.

1. De conclusies verzameld

Herkomst

Het geloof kan naar Kohlbrugge's overtuiging niet opkomen uit de van God vervreemde mens. Het ontspringt exclusief aan Gods genade, door Woord en Geest. Op het ontstaan en voortbestaan van het geloof heeft Kohlbrugge een voluit pneumatologische visie.

Bij Luther vonden wij deze zelfde pneumatologische benadering terug. Het trof ons dat bij hem evenals bij Kohlbrugge het werk van de Heilige Geest dikwijls op een impliciete manier naar voren komt, zonder dat Zijn naam uitdrukkelijk wordt genoemd. Beiden beschouwen Woord en Geest als correlaat, waarbij enerzijds wordt beklemtoond dat de Geest werkt met en door het Woord, anderzijds wordt gehonoreerd dat het Woord zijn effect dankt aan de Geest. Voor beiden gaat het Woord voorop, maar is de Geest dominant.

De verschillen tussen Luther en Kohlbrugge kwamen ons in dit opzicht minimaal voor. Wij noemen twee momenten. Ten eerste dat Kohlbrugge op het punt van het aangeboren Godsbesef bij uitzondering enigszins positiever lijkt te oordelen dan Luther. Ten tweede dat Luther met "het Woord" nog frequenter dan Kohlbrugge het oog heeft op de prediking, terwijl Kohlbrugge, wellicht vaker dan Luther, er de Schrift mee bedoelt.

Met Calvijn signaleerden wij in hoofdzaak overeenkomst, met name aangaande de sterke onderlinge betrokkenheid van Woord en Geest, waarbij de Geest niettemin het overwicht houdt. Als belangrijkste verschilpunt kwam naar voren dat Calvijns pneumatologie van een veel bredere reikwijdte is dan die van Kohlbrugge.

Met de Nadere Reformatie bleek Kohlbrugge volledig eensgezind inzake de visie op de strikt genadige, pneumatologische herkomst van het geloof. Omtrent de waardering van de natuurlijke Godskennis staat Kohlbrugge het dichtst bij die nadere reformatoren die deze kennis sterk relativeren. Wat Kohlbrugge met vooral de latere periode van de Nadere Reformatie verbindt, is de aandachtsconcentratie op het toepasselijke werk van de Heilige Geest in het hart.

Meteen doen zich op dit terrein van de applicatie echter ook twee verschillen voor. In de eerste plaats lijkt ons Kohlbrugge's oproep tot geloof directer van aard - de in de Nadere Reformatie gebruikelijke optatieve vorm is voor hem zeker niet kenmerkend -. Hiermee samen hangt ongetwijfeld het tweede verschil, dat de relatie van Woord en

Geest betreft. Ofschoon ook volgens Kohlbrugge de Geest de doorslag geeft, houdt hij Woord en Geest zorgvuldiger bijeen. In de Nadere Reformatie valt een voorkeur waar te nemen voor een sterke onderscheiding tussen het (objectieve Woord en de (op het subjectieve betrokken) Geest. Kohlbrugge onderstreept daarentegen juist de wederkerigheid van Woord en Geest. Met de Reformatie houdt hij het erop dat het Woord de levende, geestelijke sprake van God is. Het formele gevolg hiervan is dat in zijn prediking uitleg en toepassing veel meer met elkaar zijn verweven dan doorgaans in de Nadere Reformatie het geval is. Het materiële gevolg is dat zijn prediking naar de noodzakelijke toepassing van de Geest niet zozeer verwijst, maar dat hij die erin voltrokken weet. Hiermee grijpt hij terug op oerreformatorische noties, die in de Nadere Reformatie weliswaar niet teloor gingen, maar toch in de schaduw geraakten.

Stellig dient men hierbij in rekening te brengen de verandering van context die zich, vergeleken met de Reformatie, in de Nadere Reformatie heeft voorgedaan. Met W.J. op 't Hof is voor een deel in te stemmen: 'De hervormers stonden tegenover een rooms-katholiek front. De mannen van de Nadere Reformatie hebben in eerste instantie een front voor zich dat wel de naam draagt van gereformeerd, maar dat het in de praktijk niet blijkt te zijn'¹

Met deze contextuele verklaring is echter wel veel maar niet alles gezegd. Immers ook de reformatoren waren op de hoogte van het naamchristendom, en zij verzuimden niet om dat te ontmaskeren. Toch lieten zij hun theologische positie daardoor niet bepalen. Er moet dus nog een andere factor in het spel zijn. Wij denken hierbij aan de invloed van het scholastieke denkpatroon in de Gereformeerde Orthodoxie, waarin het subject-object-schema een gewichtige plaats inneemt. C. Graafland heeft er herhaaldelijk op gewezen hoe het Piëtisme in Nederland niet los is te zien van de Orthodoxie ².

Kohlbrugge blijkt voor deze invloed niet gevoelig. Hij sluit zich nauw bij de reformatoren aan. Wat wij bij een man als Van der Groe als intentie waarnemen, zien wij bij Kohlbrugge in de praktijk gebracht.

Wedergeboorte

Voor Kohlbrugge behoren wedergeboorte en geloof onafscheidelijk samen. De wedergeboorte beschouwt hij als het door Woord en Geest gewerkte geloofsleven dat innerlijk geheel op Christus buiten ons, met name op het eens voorgoed volbrachte heil betrokken is. Van een wedergeboorteleven als substantiële hebbelijkheid in de mens wil hij niet weten. Liever benadert hij de wedergeboorte als de pneumatologische, existentiële en kwalitatieve verandering van de mens door het rechtvaardigend geloof in Christus.

Met Luthers gevoelens bleek ons een vrijwel volledige congruentie. om aa:

Eveneens met Calvijn is de analogie beduidend. Ook deze houdt geloof en wedergeboorte bijeen, waarbij ook hij komt tot een existentiële, christologische invulling van de wedergeboorte, als geschenk van de Heilige Geest.

¹ Op 't Hof, in het belangwekkend art. 'De visie op de Reformatie in de Nadere Reformatie tijdens het eerste kwart van de 17de eeuw', in D N R 6 (1982) 107. Het lijkt ons toe dat - althans het laatste deel van - Op 't Hof's stelling niet alleen voor het prille begin, maar voor het geheel van de Nadere Reformatie geldt.

² Zie Graafland, 'De Gereformeerde orthodoxie en het piëtisme', in N T T 19 (1965) 470v.v.; van dezelfde, 'Kernen en contouren van de Nadere Reformatie', in De N. R., 353. Zie ook diens 'Gereformeerde Scholastiek VI. De invloed van Scholastiek op de Nadere Reformatie (2)', in Th. Ref. XXX (1987) 329v., waar Graafland over Schortinghuis opmerkt: 'Zijn dualistische scheiding tussen verstand en hart, verstandelijke geloofskennis en de beleving van het hart, tusser school en kerk enerzijds en de binnenkamer anderzijds, is een vrucht van de scholastieke Orthodoxie (...)'.

Zonder twijfel spreekt Calvijn nagenoeg altijd over een wedergeboorte door het geloof, en bij hoge uitzondering over de omgekeerde volgorde - waarbij het naar onze interpretatie ook dan nog duidelijk is, dat zijn voorkeur naar deze laatste conceptie niet uitgaat -.

De meest markante verschillen die ons treffen zijn de volgende. Ten eerste dat Kohlbrugge, zonder de toepassing door de Geest ook maar enigermate te veronachtzamen, graag accentueert dat de eigenlijke wedergeboorte heeft plaatsgevonden in het eenmaal volbrachte heilswerk van Christus, terwijl Calvijn - die de term wedergeboorte trouwens veel vaker bezigt - alle nadruk legt op het innerlijke werk van de Geest. Ten tweede: in tegenstelling tot Kohlbrugge betreft Calvijn de wedergeboorte niet (mede) op de rechtvaardiging, maar uitsluitend op de heiliging. Opvallend is ten derde dat Kohlbrugge niet wil spreken van een wedergeboren en een nog niet wedergeboren deel in de ziel. Wel weet hij van een tweeheid, maar voor hem gaat het daarbij niet om een tweedeling, maar om tweeërlei gezichtspunt - tegelijk rechtvaardig, tegelijk zondaar -, een zienswijze die ook in zijn rechtvaardigingsleer zo'n cruciale plaats inneemt.

Met de Dordtse wedergeboorteleer stemmen Kohlbrugge's opvattingen in deze wezenlijke zin overeen, dat hij niet minder dan Dordt de radicale, kwalitatieve vernieuwing door de Heilige Geest profileert. Maar de nadrukkelijke aandacht van de Canones voor het verborgen begin van het geloof deelt Kohlbrugge niet. Bovendien noemt hij het verborgen werk van de Geest dat aan het geloof voorafgaat, niet wedergeboorte. Hij erkent de wondere werking van de Geest, maar spreekt eerst van wedergeboorte wanneer er sprake is van geloof.

Vergelijken wij Kohlbrugge's wedergeboorte-opvatting met die van de Nadere Reformatie, dan is het resultaat ambivalent. Eenparig met alle nadere reformatoren is hij in de overtuiging dat het geestelijk leven volstrekt te danken is aan het werk van de Geest. Als het echter tot de invulling komt van dit gemeenschappelijke basisbesef, treedt er distantie op. Het verst bleek Kohlbrugge verwijderd van die vertegenwoordigers die de wedergeboorte beschouwen als een ingestort geloofsvermogen, min of meer verzelfstandigd ten opzichte van het Woord en het geloof. Als een exponent van deze benadering is op Comrie te wijzen. Met hem verschilt Kohlbrugge grondig. Overeenkomst daarentegen bespeuren wij met hen die de samenhang van het wederbarende werk van de Geest en het geloofde Woord onderstrepen. Met name vielen ons parallellen op bij W. à Brakel en Th. van der Groe.

Het punt waarop de wegen sterk uiteengaan betreft de in de Nadere Reformatie heersende neiging om niet de rechtvaardiging, maar de wedergeboorte-in-engere-zin centraal te stellen. Enerzijds werd men hierbij pastoraal gedreven door het verlangen om aan het vaak ingezonken geloofsgehalte van de gemeente tegemoet te komen, anderzijds lag er aan ten grondslag het leerstellige motief van een anti-remonstrantse positiekeuze. Deze aandachtsverlegging van het rechtvaardigend geloof naar het begin van het geestelijk leven maakt Kohlbrugge niet mee. Dat komt niet omdat de zorg om echt of vals hem onverschillig zou zijn, evenmin omdat de prioriteit en de exclusiviteit van de genade hem minder zouden wegen, maar omdat hij denkt de gemeente alleen te kunnen dienen, door het *sola gratia* en het *sola fide* gelijkelijk te honoreren.

Op de achtergrond van deze discrepantie wordt, denken wij, een uiteenlopende visie op de heilsorde zichtbaar. Terwijl het bij de reformatoren hoogstens tot aanzetten komt voor een *ordo salutis* 3, is zij in de na-reformatorische ontwikkeling - stellig onder invloed van de Orthodoxie en versterkt door de controverse met het Remonstrantisme - van grote betekenis geworden. In deze heilsorde ging de wedergeboorte-

in-engere-zin aan het geloof vooraf 4.

Hoewel de dominantie van genoemde orde niet overal even sterk was, en met name Van der Groe recht wilde doen aan de reformatorische conceptie - waarbij de toepassing van het heil veel meer rond het rechtvaardigend geloof geconcentreerd lag -, trok deze schematische structurering van de applicatie toch veelal diepe sporen. Kohlbrugge heeft naar ons besef in genoemde accentverschuiving het gevaar van antropocentrisme geducht en dat willen bezweren. Zijn keuze voor de reformatorische benadering is in ieder geval duidelijk. Dat hij zich hierbij nog nauwer bij Luther aansluit dan bij Calvijn, blijkt uit het denkbeeld dat de eigenlijke wedergeboorte tot stand komt in Christus' geboorte, dood en opstanding. Het kenmerkende van Kohlbrugge is dat hij deze notie nog aanscherpt.

Aard

Kohlbrugge ziet in het geloof van meet aan kennis en vertrouwen samengaan.. Sterke nadruk legt hij op de ervaringsdimensie van het geloof, dat door de Geest op het Woord en het heil in Christus is betrokken. Hierbij komt hij menig keer tot een uitgesproken gevoelsmatige invulling van deze geloofservaring, al verzet hij zich meteen tegen een mystiek die het Woord achter zich laat. De verhouding tussen geloof en ervaring ligt overigens complex. In de eerste plaats spreekt Kohlbrugge veelvuldig over een ervaring die met het geloof in tegenspraak is. Hij denkt dan aan innerlijke gevoelens die niet uit het Woord opkomen, of aan uiterlijke wederwaardigheden die met Gods beloftewoord in strijd zijn. In de tweede plaats maakt hij - zij het veel minder frequent - melding van ervaringen, in het alledaagse leven opgedaan, die ma juist niet strijdig zijn met de beloften, maar die veeleer worden ontvangen als concrete vervullingen ervan. Zij bevestigen het geloof. In de derde plaats is aan alle geloof ervaring eigen, in die zin dat geloven een door de Heilige Geest in het hart onder-vonden werkelijkheid is.

Twee aspecten zijn voor Kohlbrugge typerend. Enerzijds dit, dat hij graag de spanning vertolkt tussen de laatstgenoemde, eigensoortige geloofservaring en de eerstgenoemde ervaring van het zicht- en tastbare tegendeel. De grote plaats die de aanvechting in zijn geschriften krijgt toebedeeld, is hiervan de exponent. Anderzijds doelen wij op dit aspect, dat het geloof, hoe innerlijk het ook wordt beleefd, toch voluit extern gericht is op het Woord en daarin op God in Christus. Dit geeft aan de door Kohlbrugge vertolkte geloofsaard die eigenaardige mengeling van een sterk persoonlijk-subjectieve betrokkenheid bij het geloofde Woord en een even sterk extraverte gerichtheid op dit Woord. In deze geloofsbeleving grijpen het voorwerpelijke en het onderwerpelijke voortdurend in elkaar.

3 C. Graafland, 'Luthers leer van Woord en Geest in relatie tot het gereformeerd protestantisme', in C. Graafland e.. (red.), *Luther en het gereformeerd protestantisme*, inz. 216-238; van dezelfde, 'Heeft Calvijn een bepaalde orde des heils geleerd?', in J. van Oort e.a. (red.), *Verbi Divini Minister*, 109-127. Vgl. ook W. van 't Spijker, ' "Extra nos" en "is nobis" ', in *Th. Ref XXXI* (1988) 287v.

4 Zie C. Graafland, 'Kernen en contouren van de Nadere Reformatie', in *De N. R.*, 354v.

Met Luther viel ons een nagenoeg volledige eenstemmigheid op. Tevens constateerden wij grote nabijheid tot Calvijn, al doet zich meteen een markant nuanceverschil voor betreffende de gemeenschap met Christus. Calvijn beklemtoont voornamelijk de gemeenschap met de hemelse, verheerlijkte Christus, Kohlbrugge de gemeenschap met de heilshistorische Christus. Er is echter beslist geen aanleiding om dit verschil te verabsoluteren, omdat bij beiden ook het alternatief voorkomt.

Met de Nadere Reformatie heeft Kohlbrugge de door en door bevindelijke aard van het geloofsbegrip gemeen. Het is erfgoed van de Reformatie. Aan de vooral latere fase

van de Nadere Reformatie is verwant Kohlbrugge's concentratie op de persoonlijke verhouding tussen God en de enkele mens. Toch is er ook een beduidend verschil aan te wijzen. Terwijl ettelijke nadere reformatoren de aandacht verschuiven van het op de belofte gerichte geloof naar de beschouwing en analysering van de innerlijke ervaring, legt Kohlbrugge een tegengesteld accent. Met hoeveel gloed en gevoel hij het geloof ook weet te verwoorden, toch buigt hij de aandacht steeds weer krachtig af van het innerlijk naar het leven dat buiten ons, in Christus en Zijn Woord is gelegen.

Opnieuw heeft ons een aanzienlijke mate van overeenstemming met Van der Groe gefraspeerd. Het is bekend dat deze terug wilde naar de oorspronkelijk reformatori-sche inzichten. Ook Kohlbrugge heeft dat gewild. Hij was daarin alleen doortastender en consequenter.

Zondekennis

Aan de zondekennis hecht Kohlbrugge groot belang. Hij kan zich zonder deze geen geloofsleven denken. Zij is naar zijn inzicht zelfs primair, omdat zij voorbereidend aan de heilskennis voorafgaat. Dit wil echter niet zeggen dat zij aan het geloofals-zodanig voorafgaat. Zij vormt niet een voorstadium van het geloof, maar de blijvende grondtrek ervan. Zondekennis begeleidt het geloofsleven van a tot z, en wel op een heilzame manier, omdat zij er zorg voor draagt dat genade genáde blijft.

Met gestage klem brengt Kohlbrugge (ook) in deze samenhang Gods Wet ter sprake. Zij is voor de kennis der zonde onontbeerlijk en gaat aanklagend aan de vrijspraak van het Evangelie vooraf. Toch verricht zij haar overtuigende werk niet los van het Evangelie. Het Evangelie vindt Kohlbrugge zelfs beslissend. Rond het kruis komt namelijk de laatste ernst van het Wetsoordeel aan het licht. Daar wordt de mens door Christus' Geest ontdekt aan de ondeugdelijkheid van zijn moralistisch omgaan met de Wet, overtuigd van haar geestelijkheid en gevoerd tot de belijdenis van het gelijk der Wet. Zo wordt de Wet spiegel der zonde en tuchtigt zij de verootmoedigde mens tot Christus heen. Door het geloof in Hem komt het tot de bevrijdende opheffing van het Wetsoordeel, zijn wij met de Wet in overeenstemming en is de Wet voor ons één en al belofte. Het is duidelijk dat Wet en Evangelie voor Kohlbrugge in een spanningsvolle verhouding staan: enerzijds staan zij tegenover elkaar omdat de Wet veroordeelt en het Evangelie vrijsprekt, anderzijds zijn zij correlaat en op elkaar aangewezen, in die zin dat de beschuldigende Wet het Evangelie van het kruis Behoeft om haar oordeel overtuigend en verootmoedigend te laten doordringen in het hart, en dat het verlossende Evangelie de aanklacht van de Wet niet kan missen, zijn boodschap als een werkelijk wondere vrijspraak van de vloek te leren vers:aan. Het is door dit samengaan van Wet en Evangelie dat de heilzame zondekennis stand komt.

Kohlbrugge's gedachten stemmen ook in dit opzicht sterk met die van Luther overeen, al zijn er detailverschillen.

In grote trekken geldt hetzelfde bij een vergelijking met Calvijn. Op enkele momenten staat Kohlbrugge evenwel dichter bij Luther. Evenals deze laatste heeft hij meer oog voor Gods liefde als de voornaamste bron waaraan de zondekennis ontspringt. Dat de zonde rond het kruis bij uitnemendheid wordt gekend, is een notie die Kohlbrugge wel met Luther, maar niet met Calvijn gemeen heeft. Inzake de houding die de mens buiten Christus ten opzichte van de Wet aanneemt, onderkennen Luther en Kohlbrugge meer dan Calvijn de menselijke pretentie; Calvijn legt de nadruk vooral op de menselijke onbekwaamheid.

Ons is gebleken dat er in de Nadere Reformatie omtrent de zondekennis sprake is van een onbetwistbare doorwerking van het reformatori-sche gedachtegoed. Deze betreft niet alleen de noties van de noodzaak en van de intensiteit der zondekennis en de

prioriteit ervan ten opzichte van de heilskennis, maar ook de spanningsvolle betrokkenheid van Wet en Evangelie en de verbondenheid van zondekennis en geloof. Het zijn naar ons inzicht constanten die voor het totaal van de hervormingsgezinde traditie kenmerkend mogen heten. Kohlbrugge staat geheel in deze traditie.

Wel moet hieraan worden toegevoegd dat in de Nadere Reformatie toch ook een andere lijn is waar te nemen. Hier en daar wordt de spanning van Wet en Evangelie, alsmede de samenhang van zondekennis en geloof vervangen door een schematische volgorde. Deze schematisering kan echter niet algemeen gangbaar worden genoemd. Een tweede kanttekening is, dat bepaalde reformatorische motieven - zoals het belofte-karakter van de Wet, Gods liefde als de bron van de zondekennis, de bij uitstek ontdekkende zin van het kruis - weliswaar niet volledig ontbreken, maar toch schaars zijn geworden, dat wil zeggen slechts bij die of gene aan het licht komen - tijdens ons onderzoek respectievelijk bij Eswijler, Comrie en Van der Groe terwijl zij voor Kohlbrugge alle karakteristiek zijn te achten. Het verbindt hem ten dele met Calvijn, maar vooral met Luther, zo hebben wij gezien. Onder de nadere reformatoren lijkt ons Van der Groe degene met wie Kohlbrugge's verwantschap ook op dit punt het grootst is.

Als het eigene van Kohlbrugge valt aan te merken, ten eerste zijn uitgesproken en gestage aandacht voor Romeinen 7:14, ten tweede zijn nadruk op de gedachte dat de mens buiten Christus niet bevoegd is om de Wet te onderhouden.

Wij veroorloven ons in dit kader een opmerking, die dieper onderzoek en nadere toelichting verdient. Het is deze. Wij hebben de indruk dat het ontdekkende element in Kohlbrugge's prediking van meer directe en inclusieve aard is dan doorgaans in de Nadere Reformatie het geval is. Wanneer hij het Wetsoordeel over de menselijke schuld ter sprake brengt, krijgt men niet licht het gevoel dat de zondaar-in-het-algemeen wordt besproken, maar dat men zelf wordt aangesproken. Het vrijwel permanente gebruik van de derde persoon - hij, de ziel, de zondaar - dat veel nader-reformatorische geschriften typeert, bergt het gevaar van afstandelijkheid en abstractie in zich. Ondanks de hoogst subjectieve ervaringen die aan de orde worden gesteld, kan een dergelijke benadering toch iets objectiverende en beschouwelijks over zich hebben. Het is deze eigenaardigheid - waarvan overigens nog zou moeten worden aangetoond dat de tijdgenoten van de nadere reformatoren het als een euvel hebben ervaren - die het onderscheid met Kohlbrugge's prediking te meer markeert. Naar onze mening is diens prediking ook in dit opzicht veel directer verwant aan de Reformatie dan aan de Nadere Reformatie - inclusief Van der Groe -.

Rechtvaardiging - heiliging

Hoewel rechtvaardiging en heiliging voor Kohlbrugge niet identiek zijn, houdt hij ze wel als een onlosmakelijke twee-eenheid bij elkaar. De heiliging noemt hij ergens het doel van de rechtvaardiging, maar tot dit doel komt men toch alleen door bij de rechtvaardiging te blijven. Slechts wanneer de heiliging niet als een tweede stuk na de rechtvaardiging wordt opgevat - alsof zij een aanvulling van onze kant zou betekenen -, dan zal zij (daad)werkelijk vruchtdragend zijn. Het geloof waardoor men Christus tot zijn gerechtigheid deelachtig wordt, is een geloof waarin men God rechtvaardigt, het Wetsvonnissen bijvalt en zichzelf veroordeelt. Onafscheidelijk hiermee verbonden zijn het beroep op Gods genade en het aannemen van Christus' gerechtigheid in het Woord van het Evangelie. Dit geloof is zowel onbeduidend als onontbeerlijk, dat wil zeggen: het is niet verdienstelijk of creatief, maar louter instrumenteel en ontvangend van aard, en als zódanig niettemin onmisbaar.

Het geloof ontvangt van Christus niet alleen de gerechtigheid, maar ook de heiliging, als wandel in de liefde. Het opmerkelijke is dat Kohlbrugge ook deze door de Geest

gewerkte wandel in de liefde laat meetellen in de rechtvaardiging. Hij kan dit doen, omdat ook de liefde voluit geschenkkarakter draagt. Op die manier onderstreept hij dat met de rechtvaardiging tegelijk de heiliging gegeven is, een heiliging waarop men zich nimmer kan beroemen, omdat zij genadegeschenk blijft, dat in geloof wordt ontvangen.

De eenmaal door God geschonken rechtvaardigverklaring wordt telkens weer vernieuwd als dagelijkse schuldvergeving. Deze gedachte van de herhaalde rechtvaardiging hangt samen met Kohlbrugge's sterk op de voorgrond tredende overtuiging, dat de gerechtvaardigde mens tegelijk zondaar blijft, en dat de in Christus geheiligde, die door Hem vrucht draagt, tegelijk onheilige blijft in zichzelf. Van uitzonderlijke betekenis hierbij is de ontdekking van de komma in Romeinen 7:14. De gelovige is en blijft zondaar, niet slechts voor zover hij vleeselijk is, maar omdat hij geheel vleeselijk is. Deze opvatting laat in heel Kohlbrugge's oeuvre diepe sporen na. De blijvende vleeselijkheid van de christenmens ziet hij niet als gedeeltelijk van aard, maar als algeheel. Gééstelijk is dezelfde mens evenwel, omdat Christus in hem woont door het geloof.

Met Luthers opvatting vertoont Kohlbrugge opnieuw grote gelijkenis, bemerkten wij. Ook Luther houdt rechtvaardiging en heiliging, vanuit het geloof in de ene Christus, zorgvuldig bijeen. Ook hij weet zowel van een ons in het Woord toegerekende gerechtigheid als van een ons toegerekende heiligheid. Ook voor hem is daarmee onlosmakelijk verbonden het effect van daadwerkelijke levensvernieuwing. Het frappeert dat ook Luther deze door Christus' Geest gewerkte heiliging onbekommerd als (tweede) grond van de rechtvaardiging kan aanmerken. De eerste grond van de rechtvaardiging, Christus' gerechtigheid, staat niet los van de tweede grond, de door de Geest geschonken vernieuwing. Vanuit deze conceptie komt Luther tot een hechte verbondenheid van rechtvaardiging en heiliging, die sterk aan Kohlbrugge doet denken. Ook Luther leert voorts dat wij voor beide volstrekt op (het geloof in) Christus aangewezen blijven. Dit bedoelt hij, wanneer hij stelt dat voortgaan steeds opnieuw beginnen is.

Over de zelfveroordeling en de door ons voltrokken rechtvaardiging van God, waarbij wij Gods gelijk erkennen, spreekt Luther in soortgelijke bewoordingen als Kohlbrugge. Hetzelfde geldt van de instrumentele aard van het geloof en van het herhalingskarakter van de rechtvaardiging. Ook inzake de gedachte van het *simul iustus et peccator* doet zich een treffende overeenkomst voor.

Hoewel Luther zich soms van een door Kohlbrugge afgewezen partiële terminologie bedient, waarbij de christen ogenschijnlijk wordt opgesplitst in een vleeselijk en een geestelijk deel, gaat het ook Luther inhoudelijk niet om een zondig, onwedergeboren deel en een betervedergeboren deel in de mens, maar om de ene mens onder tweeërlei gezichtspunt: enerzijds als zondaar in zichzelf, anderzijds als in Christus en door Zijn Geest rechtvaardig en heilig.

Als verschillen zijn ons opgevallen, ten eerste het feit dat Luther vooral gespitst is de gratuïtieve aard van de rechtvaardiging - in verzet tegen de werkgerechtigheid terwijl Kohlbrugge zich vooral richt op de gratuïtieve aard van de heiliging - in verweer tegen een activistisch heiligingsstreven -; ten tweede dat Luther in zijn interpretatie van de werken bij Jakobus een ander accent legt; ten derde dat hij onbevanger sprekt over een vordering in de heiliging.

Kohlbrugge's verhouding tot Calvijn ligt enigszins gecompliceerder. Enerzijds doen zich ettelijke opmerkelijke verschillen voor. Wij denken aan Calvijns strengere onderscheiding van rechtvaardiging en heiliging, aan zijn veel geringere aandacht voor de toegerekende heiligheid, aan zijn waakzaamheid tegen analytische noties in kon de rechtvaardigingsleer, aan zijn meer juridische vertolking van de

rechtvaardiging, aan het door hem graag gelegde verband tussen de heiliging en Christus' koninklijke Koninklijk ambt, aan zijn uitleg van Romeinen 7:14, aan zijn visie op de werken bij Jakobus en aan zijn formuleringen omtrent de vordering in de heiliging. Toch is anderzijds de overeenstemming niet gering. Te wijzen valt op de kardinale betekenis van de rechtvaardiging, op de christologische invulling ervan, op de hechte band tussen rechtvaardiging en heiliging, op de intense aandacht voor de heiliging en voor de Wet, op de gedachte van de passieve rechtvaardiging van God, op de strikt instrumentele aard van het geloof, op het Woord als de plaats waar de rechtvaardiging ons ten deel valt op het herhalingskarakter van de rechtvaardiging en op zijn instemming met Luthers these *simul iustus et peccator*, al is Kohlbrugge in dit laatste radicaler dan Calvijn.

Ten aanzien van Kohlbrugge's relatie tot de Nadere Reformatie zijn ons diverse momenten van overeenkomst gebleken. Zij betreffen die aspecten waarbij zich de invloed van de reformatorische leer op de Nadere Reformatie duidelijk laat gelden.

Hierbij zijn in dit verband vooral de namen te noemen van Costerus, à Brakel en Van der Groe, en ook die van Teellinck, al gaat diens belangstelling veel minder vaak dan die van Kohlbrugge naar de rechtvaardiging uit. Naast analogieën zijn ons echter ook verschillen opgevallen. Met Verschuier en Comrie blijkt de affiniteit gering; met de eerste vanwege zijn antropocentrische benadering, met de tweede vanwege diens constructie van de rechtvaardiging-van-eeuwigheid. Een verschil met Verschuier, Van der Groe en Comrie is, dat de door hen schematisch uitgewerkte vierschaar-beleving bij Kohlbrugge niet voorkomt.

Belangrijker dan het onderscheid op onderdelen lijkt ons echter een tweevoudighoofdverschil. In de eerste plaats hebben wij het oog op het feit dat Kohlbrugge, in navolging van Luther en Calvijn, in de twee-eenheid van rechtvaardiging en heiliging heel het applicatieve werk van de Heilige Geest doorgaans ziet samengevat, terwijl in de Nadere Reformatie de gewoonte opkwam om de rechtvaardiging en (vervolgens) de heiliging een plaats toe te kennen in een reeks van andere, gelijkwaardige of ook gewichtiger aspecten, die samen de orde des heils uitmaken.

Deze inkadering behelsde, zoals wij al aanstipten, inzake de rechtvaardiging een ingrijpende accentverschuiving vergeleken met de reformatorische optiek. Ofschoon aan de kardinale betekenis van de rechtvaardiging door het geloof nominaal werd vastgehouden, bleek zij in de praktijk toch veelal te worden overvleugeld door wedergeboorte en bekering. Het is Van der Groe geweest die deze ontwikkeling heeft betreurd en in reformatorische zin heeft willen terugbuigen. Ook voor de plaats van de heiliging heeft genoemde inkadering uiteraard gevolgen gehad. Zonder dat de samenhang met de rechtvaardiging werd geloofchend, ging er toch zware nadruk vallen op de volgorde van beide. Ten gevolge daarvan geraakte het genadige geschenkkarakter van de heiliging gemakkelijk onderbelicht en kon de heiliging soms wettische trekken aannemen.

De leketheoloog Eswijler vormt op dit punt een markante uitzondering.

In de tweede plaats menen wij een onderscheid te signaleren, waarop wij in ander verband al eerder wezen. Terwijl in de Nadere Reformatie het rechtvaardigingsgebeuren meestal wordt beschreven, roept Kohlbrugge het veeleer op. Met name in de latere periode van het Gereformeerd Protestantisme lijkt het erop dat de rechtvaardiging zich niet onder de prediking, maar in de binnenkamer voltrekt. De Woordverkondiging is dan niet de gelegenheid waar de rechtvaardiging geschiedt, maar waar zij wordt uiteengezet, tot vermanende toetsing en vertroostende herkenning. Bij

Kohlbrugge ligt het hoofdaccent op de in het Woord voltrokken confrontatie van de rechtvaardigende God en de schuldige zondaar. Dit is te meer opmerkelijk, daar Kohlbrugge zelf onmiskenbaar weet heeft van een rechtvaardigingservaring waarbij niet de prediking, maar het gelezen of te binnen gebrachte Schriftwoord beslissend was 5. Dit wijst erop dat hij zijn eigen wedervaren niet model zag staan voor anderen. Wellicht beschouwde hij de wijze van ervaring die hem zelf was overkomen als uitzonderlijk. Hoe het ook zij, zijn geschriften wekken de stellige indruk dat hij de rechtvaardiging in de reguliere prediking van het Evangelie ziet plaatsvinden.

Als wij ons afvragen in welke traditie Kohlbrugge zich met zijn rechtvaardigingsen heiligingsleer bevindt, moet het antwoord zijn: in menigerlei opzicht in die van de Nadere Reformatie - voor zover zij door de Reformatie was gestempeld -, maar in sterkere mate in die van de Reformatie. Opnieuw overweegt de invloed van Luther nadrukkelijk.

Bij de typisch eigen accenten van Kohlbrugge denken wij aan de volgende aspecten. Ten eerste aan zijn gestage verzet tegen een wettisch-activistische invulling van de heiliging. Ten tweede aan zijn bijzondere nadruk op de toegerekende heiligheid en aan zijn verzet tegen de gedachte van een toename in de heiliging. Ten derde aan zijn opvatting over de werken bij Jakobus. Ten vierde aan zijn poging tot adequate weergave van de Griekse aoristus-vorm, waarin hij zijn visie op de objectieve betrokkenheid van het geloof op de heilshistorie gesteund ziet. Ten vijfde aan de frequentie en de consequentie waarmee hij het "ik ben vleeselijk" uit Romeinen 7 vertolkt.

Aanvechting

De aanvechting brengt Kohlbrugge opvallend vaak ter sprake. Hij doet dit op een _atensief betrokken manier. Hij weet waarover hij spreekt. De kern van de aanvechting is voor hem gelegen in de spanning tussen geloven en zien, een spanning die samenhangt met het beloftekarakter van het heil. Het Woord der belofte is immers wel te geloven, maar van het beloofde is doorgaans niets of dikwijls zelfs het tegendeel te zien. De aanleiding tot de aanvechting kan zowel extern als intern van herkomst zijn, maar bestaat vooral uit het onvermogen van de gelovige om genoemde het spanning te verduren. Terwijl de duivel poogt om de vlam van het geloof te doven, gebruikt God echter de aanvechting juist om het vuur aan te blazen en de ware aard van het geloof aan het licht te brengen. Deze ware aard is, dat het zich, in de gelijkvormigheid aan Christus, nochtans op het Woord alleen verlaat. Aanvechting leert op het Woord achtslaan, zegt Kohlbrugge met Luther.

Kohlbrugge's opvatting over de aanvechting bleek ons met die van Luther nagenoeg identiek. Een van de weinige verschillen is, dat bij Kohlbrugge Luthers praktische adviezen tot verweer in de aanvechting ontbreken. Luther geeft, bij alle ernst hij waarmee hij de aanvechting ervaart en vertolkt, toch blijk van een relativerende nuchterheid waaraan het Kohlbrugge naar ons gevoel schort.

Tot onze verrassing ontdekten wij dat ook voor Calvijn de aanvechting een factor van niet geringe betekenis vormt. Zij is weliswaar minder in het oog lopend dan bij

Luther en Kohlbrugge, maar toch stellig niet over het hoofd te zien. Calvijns opvatting erover stemt goeddeels met die van Luther en Kohlbrugge overeen. Dit neemt niet weg dat er verschillen zijn. De belangrijkste noemen wij. In de eerste plaats acht Calvijn de aanvechting weliswaar zinvol, maar hij noemt haar naar ons weten nooit kenmerkend voor het geloof.

In de tweede plaats is hij in zijn spreken erover soberder dan Kohlbrugge en vooral dan Luther. In de derde plaats is Calvijn eerder dan Luther en Kohlbrugge toe aan de

zege over de aanvechting. Calvijn wekt de indruk dat de weg naar de beloften op minder weerstanden stuit en dat het geweld van de aanvechting eerder wordt bedwongen. In de vierde plaats komt het ons voor dat Calvijn meer dan Luther en Kohlbrugge de aandacht vestigt op de externe gestalte van de aanvechting, in de zin van vervolging en verdrukking, zonder dat hij evenwelaan de interne gestalte voorbijgaat.

In de geschriften van de Nadere Reformatie is naar ons inzicht sprake van een omslag. Bij Teellinck treffen wij weliswaar over de aanvechting nog de opvatting aan die grotendeels aan de refoiinatorische verwant is, maar reeds bij Voetius kondigt zich een benadering aan die van geheel andere aard is. Voetius' geestelijke verlating – bij hem synoniem met aanvechting – bestaat niet in de spanning tussen geloven en zien, tussen het beloofde heil dat ophanden is en het voorhanden tegendeel, maar in het gemis van vreugdegevoel en zekerheid. Voor zover wij hebben gezien, heeft deze benadering navolging gekregen. Twee dingen vielen ons op. Het eerste is dat Comrie, die op dit punt waarschijnlijk via de Erskine's indirect door Luther is beïnvloed, een enkele keer blijk geeft van een aanvechtingsbegrip dat aan Kohlbrugge herinnert. Het tweede, dat Van der Groe – gezien zijn reformatorische oriëntatie, tegen de verwachting in – voor de aanvechting nauwelijks aandacht heeft.

Wij vermoeden dat de verdringing van de aanvechting door de geestelijke verlating samenhangt met een aandachtsverschuiving, waarbij niet de vraag prevaleert hoe het paradoxale beloftewoord voor het geloof kan waar zijn, maar veeleer de kwestie hoe men zich ervan gewiss kan of de innerlijke beleving van het geloofde Woord echt is. Tijdens de zoektocht in het innerlijk naar klaarheid hieromtrent stuit men onder andere op dorheid en gevoel van verlatenheid. Diverse "oude schrijvers" gaan hierop pastoraal en psychologisch diepborend in. De waarde daarvan is niet te onderschatten. Maar de werkelijkheid die zij aan de orde stellen is niettemin een andere dan de aanvechting.

In dit opzicht is Kohlbrugge nauwelijks verwant aan de Nadere Reformatie. Hij is het wel aan Calvijn, en bij uitstek aan Luther.

Zekerheid

Op het punt van de geloofszekerheid vertonen Kohlbrugge's geschriften een eigenaardige dualiteit. Enerzijds ziet hij haar tot stand komen via zelftoetsing aan de hand van bepaalde kenmerken, waarbij hij met name denkt aan de zelfkennis, de christocentrische gerichtheid, de aanvechting en vooral aan de heiliging. Anderzijds poneert hij met kracht dat men uitsluitend tot zekerheid komt door de strikt extraverte akte van het geloof, waarbij men juist radicaal heeft af te zien van de zelfreflectie en van het speuren naar kenmerken. Wij verstaan deze spanning niet als onduidelijkheid of als tegenstrijdigheid, maar als een benaderingswijze die de geloofszekerheid op twee verschillende manieren invult. In het eerste geval gaat het Kohlbrugge om de zekerheid omtrent de oprechtheid van het geloof – scherp van het valse geloof te onderscheiden –, in het tweede om de aan het geloven wezenlijk eigen zekerheid omtrent het beloofde en geloofde heil. Het is duidelijk dat het eerstgenoemde gezichtspunt tendeert in de richting van het syllogisme – al maakt Kohlbrugge hiervan foïneel geen gebruik – en dat bij de tweede invalshoek iedere zweem van syllogisme wordt uitgezuiverd. De grond van de heilszekerheid ligt volgens Kohlbrugge geheel buiten de mens, namelijk in Christus en het Woord. Hij komt in dit verband tot de opmerkelijke voorstelling, dat deze zekerheid haar kenmerk buiten zichzelf in Christus vindt. Dit kenmerk is dan niets anders dan Christus Zelf in Zijn volbrachte heil.

De heilszekerheid van het geloof is volgens Kohlbrugge geen statische verworven-

heid, als zou het verzekerd geloof een stadium v  rder uitmaken dan het toevluchtnemend geloof, maar een dynamisch gebeuren dat telkens juist op de wijze van de toevlucht wordt gezocht en gevonden. Over de verzegeling door de Heilige Geest huldigt hij eveneens een dynamische opvatting. Hij beschouwt haar als de werkzaamheid van de Geest waardoor de gelovige tijdens de beoefening van het geloof gedurig wordt verzekerd van de beloften en zo van zijn kindschap.

Met Luthers zienswijze constateerden wij ook op dit punt verregaande eenstemmigheid. Maar diens inzicht dat de werken secundair, achteraf de heilszekerheid bevestigen, neemt Kohlbrugge niet over. Een opvallend formeel verschil is voorts dat Luther weliswaar duidelijk het onderscheid tussen het ware en het valse geloof markeert, maar zelden of nooit uitdrukkelijk tot zelfbeproeving oproept. Het app  l daartoe blijft onuitgesproken op de achtergrond. Kohlbrugge haalt het soms met nadruk naar voren.

Ook met Calvin bleek Kohlbrugge in hoge mate te accorderen. Inzake de oproep tot zelftoetsing staat Calvin tussen Luther en Kohlbrugge in. Bij Calvin komt deze aansporing af en toe expliciet aan de orde, maar toch minder vaak dan bij Kohlbrugge. Als accentverschil trof het ons dat Calvin bij de vraag naar de echtheid van "  et geloof vooral de nadruk legt op de innerlijke kant van het geloof, terwijl Kohlbrugge, in Luthers gevolg, dit voornamelijk doet op de vrucht in de levenswandel. Wat de aan het geloof inherente heilszekerheid betreft, is Kohlbrugge met Calvin eensgezind. Calvin maakt hier evenmin gebruik van de syllogistische methode, en ook hij ziet de grond uitsluitend gelegen in Gods belofte en Zijn barmhartigheid in Christus. Evenals Luther, maar in tegenstelling tot Kohlbrugge, kent hij de werken een bevestigende functie toe in de heilszekerheid. Zijn invulling van de verzegeling door de Heilige Geest komt materieel overeen met Kohlbrugge's denkbeelden, alsook met die van Luther, zij het dat Calvin haar aanzienlijk vaker ter sprake brengt. Over de dynamische aard van de zekerheid zijn Luther, Calvin en Kohlbrugge gelijkgezind.

Een vergelijking met de Nadere Reformatie bracht ons tot het volgende resultaat. Dat de geloofsakte op haar echtheid dient te worden getoetst aan de hand van kenmerken, is een zorg die de reformatoren, de nadere reformatoren en Kohlbrugge gemeenschappelijk hebben. Maar terwijl deze zorg in de Nadere Reformatie domineert en karakteristiek kan heten, kan dat van de Reformatie niet worden gezegd. Kohlbrugge neemt in dit opzicht een tussenpositie in. Met de reformatoren heeft zijn prediking gemeen dat het onderscheidende element daarin niet overheersend, maar gedoseerd aanwezig is. De invloed van de Nadere Reformatie doet zich echter dunkt ons gelden, wanneer hij aan de zelfbeproeving toch meer aandacht wijdt dan de reformatoren, en er, in tegenstelling tot Luther en vaker dan Calvin, uitdrukkelijk toe oproept.

Als hoofdverschillen signaleerden wij drie momenten. Het eerste betreft het in de Nadere Reformatie doorgaans gangbare denkbeeld dat de heilszekerheid niet behoort tot het wezen, maar tot het welwezen van het geloof, dus niet inherent is aan het geloof, maar er een extra van vormt. Eswijler, Van der Groe en Comrie delen dit standpunt echter niet. Het tweede verschil is, dat de nadere reformatoren deze zekerheid, evenals de verzegeling door de Heilige Geest, in de regel reflexief en op syllogistische wijze tot stand zien komen, op welke regel echter alweer Eswijler en Van der Groe een uitzondering vormen, terwijl Comrie een tweeslachtige houding aanneemt, en het Schortinghuis niet om syllogistische, maar gevoelde zekerheid gaat. Het komt ons voor dat bij deze reflexief - overigens in afhankelijkheid van de Heilige Geest - verkregen zekerheid de grond niet direct in de belofte ligt, maar veeleer in de innerlijk waargenomen kenmerken. Het derde moment van verschil is de gewijzigde

visie op de belofte. In de loop van de gereformeerde traditie - maar juist niet bij de late Van der Groe - krijgt de belofte hoe langer hoe meer informatieve in plaats van funderende betekenis. De belofte is wel van onmisbaar belang, maar dan voor zover zij de gelovige op de hoogte stelt van de vereiste kenmerken. Zij heeft dus voor de heilszekerheid een indirecte functie, terwijl de sluitrede, of ook de bevinding (Schortinghuis!) van directe betekenis is.

Wel kan hieraan worden toegevoegd dat de directe weg van het beloftegeloof in de geschriften van de nadere reformatoren nooit geheel is teloorgegaan. Uiteindelijk wordt de bekommerde en bestreden gelovige toch opgeroepen, zich rechtstreeks op de belofte te verlaten. Maar juist dit uiteindelijke maakt een treffend verschil met Kohlbrugge uit. Wat deze namelijk eerst en steeds doet, gebeurt in de Nadere Reformatie gewoonlijk slechts tenslotte. Kohlbrugge's standpunt is dat de heilszekerheid te allen tijde uitsluitend wordt verkregen door het directe geloof in de beloften Gods. Ofschoon hij met de nadere reformatoren overtuigd is van de onmisbare effectuering door de Heilige Geest in het hart, wacht hij zich er zorgvuldig voor om de grond van de zekerheid te verschuiven van de belofte naar het innerlijke werk van de Geest. De grond waarop de Geest ons innerlijk vasthecht, is geen andere dan juist de belofte buiten ons. In navolging van de reformatoren buigt Kohlbrugge daarom de aandacht af van de gelovige naar het geloofwaardige Woord. Het is een correctie die niet nieuw is. Met name in de Leerredenen van Comrie, en doorlopend in de geschriften van Van der Groe ontdekten wij dezelfde benadering. Het verschil met Comrie is evenwel dat van diens ambivalentie op dit punt bij Kohlbrugge geen sprake is. Ook met Van der Groe valt ondanks inhoudelijke verwantschap toch een beduidende divergentie niet te ontkennen. Bij hem heeft de verwijzing naar de belofte te lijden onder de voortdurende en naar ons besef overheersende oproep tot zelfonderzoek in verband met de vraag naar de deugdelijkheid van het geloof. Hoewel Kohlbrugge aan deze oproep geenszins voorbijgaat, laat hij de verkondiging van de beloften er niet door overwoekerd worden. Het eerste verbindt hem met (vooral) de Nadere Reformatie, het tweede met de Reformatie.

Al met al zijn wij van oordeel dat omtrent de zekerheid van het geloof Kohlbrugge's affiniteit met de reformatoren sterk overweegt, waarbij het moeilijk te zeggen is met wie de verwantschap overweegt, met Luther of met Calvijn.

Het eigenaardige van Kohlbrugge achten wij dat hij de voor de Nadere Reformatie zo aangelegen zaak van het zelfonderzoek heeft gehonoreerd, zonder dat dit aan zijn reformatorische benadering van de heilszekerheid afbreuk doet.

Sacramenten

A. Doop

In de doop ziet Kohlbrugge een nadrukkelijke verzekering van Gods aan ons geloof voorafgaande genade, als een teken en zegel van de geldingskracht van Christus' dood en opstanding. Het spanningsvolle is dat hij enerzijds spreekt van de doop als toeëigening - waarmee hij de persoonlijke geadresseerdheid en betrouwbaarheid van de doopbelofte onderstreept - en dat hij anderzijds wijst op de onmisbaarheid van de bewuste geloofstoeëigening van die belofte door de Heilige Geest. Kohlbrugge's dooponderricht is te beschouwen als een krachtige onderstropping van zijn visie op de heilszekerheid. De grond hiervan ligt volstrekt buiten ons, namelijk in de belofte van het Evangelie, ons in de doop betuigd.

Vergeleken met de doopopvatting van Luther trof ons, afgezien van een enkel accentverschil, een grote mate van gelijkheid.

Wat de grondlijn betreft geldt hetzelfde bij de vergelijking met Calvijns doopleer. Wel

merkten wij dat deze de noties van verbond en kerk sterker naar voren haalt dan Kohlbrugge. In dit opzicht sluit Kohlbrugge zich meer bij Luther aan. Hetzelfde is te zeggen van de gedachte dat de doop bij uitstek in de aanvechting troost verschaft.

Het aparte van Kohlbrugge is dat hij nadrukkelijker dan Luther en vooral dan Calvijn verband legt tussen de doop en het heilshistorisch perfectum, en dat hij in tegenstelling tot beiden de doop als een modus van de toeëigening aanmerkt. Wat hen gedrieën verbindt is de waardering van de doopbelofte als grond voor de heilsekerheid.

Ten aanzien van Kohlbrugge's verhouding tot de Nadere Reformatie is het volgende te zeggen. Kohlbrugge's doopleer vertoont de meeste verwantschap met die van Teellinck. Dit is niet toevallig. Teellinck ontwikkelde een visie op de doop die in grote lijnen accordeert met de reformatorische. Scherp tegengesteld is Kohlbrugge's benadering aan de labadistische doopbeschouwing, volgens welke in de doop niet de belofte, maar de inwendige genade wordt verzegeld. Het is een visie die niet geheel nieuw was, maar wellicht door de nadruk die zij thans ontving niet zonder invloed is gebleken gedurende de voortgang van de Nadere Reformatie. Wel zijn de extreme consequenties van De Labadie afgewezen, maar de rond de doop voltrokken accentverlegging van het beloofde heil naar de innerlijke beleving vond stellig niet alleen in het Labadisme plaats. Het komt ons althans voor dat mannen als W. à Brakel en Th. van der Groe, die leerstellig, met name in hun beschouwingen over de kinderdoop, een geheel andere invalshoek kozen dan De Labadie, toch op een bepaald moment naar diens benadering overhielden. Het betreft het moment van de troost en de verzekerende kracht die de gelovige uit zijn doop ontvangt. Voor deze troost verwijzen zij niet rechtstreeks naar de belofte, maar naar het innerlijk werk van de Geest in het hart. Eerst wanneer men daarvan op de hoogte is, kan de doopbelofte het zwakke geloof vertroosten en versterken. De vraag rijst, wat de doop aan troost en houvast biedt, wanneer het zicht op de innerlijke genade nu juist ontbreekt. Kohlbrugge gelooft dat een zwak gelovige niet te troosten is met de beschouwing van zijn beleving, maar alleen met de belofte van het heil buiten ons.

Wij denken dat Kohlbrugge met zijn visie op de doop, al zegt hij dat niet met zoveel woorden, een reformatorische correctie heeft willen aanbrengen op de na-reformatorische ontwikkeling in het algemeen en op labadistische invloeden in het bijzonder. Zijn overeenstemming met de reformatoren, inzonderheid met Luther, is ook in zijn doopopvatting met de handen te tasten. Een eigen element vormt de notie dat reeds in de doop een wijze van toeëigening plaatsvindt.

B. Avondmaal

Aan het avondmaal weet Kohlbrugge het zwakke geloof door de Heilige Geest onderhouden en versterkt in de gemeenschap met Christus en met de medegelovigen. De Geest doet dit zowel door het beloftewoord dat de tekenen van brood en wijn vergezelt als door de tekenen zelf, waarvan het gebruik ons op zintuiglijke manier verzekert van ons geestelijke deelgenootschap aan Christus. Kohlbrugge besteedt zorgvuldige aandacht aan de zelfbeproeving. Het gaat hem om een waardige avondmaalsgang, waarbij de waardigheid hierop neerkomt, dat men als een onwaardige in zichzelf zijn waardigheid compleet aan Christus ontleent. Zoals hij in de oproep tot zelfbeproeving de aandacht afbuigt van het innerlijk naar het belofteheil buiten onszelf, zo doet hij dat bij uitstek in de nodiging. De vrijmoedigheid om ten avondmaal te gaan bestaat uit niets anders dan het nochtansgeloof, dat aan Christus' nodiging en toestemming meer vertrouwen schenkt dan aan de tegenspraak van eigen hart. Kohlbrugge's avondmaalsbeschouwing vormt evenals zijn doopleer een exponent

van zijn visie op de heilszekerheid. Deze rust puur op het heil in Christus buiten ons. Kohlbrugge's avondmaalsverstaan herinnert sterk aan dat van Luther. Dit komt naar voren in hun overeenkomstige gedachten over het belang van het belofte- woord, over de zowel verticale als horizontale aard van de avondmaalsgemeenschap, over het avondmaal als lofprijzing, over het geneeskrachtige effect ervan, over het juist als een onwaardige op waardige wijze communiceren en over de versterkende betekenis van het avondmaal in de aanvechting. Als het evenwel over de invulling van de praesentia realis van Christus gaat, kiest Kohlbrugge niet voor Luther, maar uitgesproken voor Calvijns conceptie.

Met Calvijn weet Kohlbrugge zich gelijkgezind inzake de pneumatologische benadering van Christus' waarachtige tegenwoordigheid in het avondmaal. Er is echter meer. Wij noemen de nadruk op de belofte, de opvatting dat het avondmaal een geneesmiddel is, de eschatologische dimensie en de gedachte over de onwaardige waardigheid. Er doen zich echter tevens enkele opmerkelijke accentverschillen voor. In de onvoorwaardelijkheid van de nodiging gaat Kohlbrugge soms verder dan Calvijn. Calvijn nodigt verlegen zondaren royaal, maar Kohlbrugge sluit daarbij nadrukkelijk ook diegenen in, die hun verlegenheid niet eens gevoelen. Dit impliceert dat Kohlbrugge in zijn avondmaalsnodiging de mens radicaler van diens gevoelens wegtrekt. Deze radicalisering lijkt ons verklaarbaar uit zijn confrontatie met de tendens tot subjectivering die de na-reformatorische traditie eigen was. Kohlbrugge wist hoe Calvijns onbevangen woorden in een voorwaardelijke zin konden worden omgebogen en hoe de aandacht voor het eigen subject de avondmaalsgang kon blokkeren. Deze blokkade wilde hij opheffen door zelfs de meest verarmde gelovige tot de avondmaalstafel toegang te verlenen.

Het tweede verschil hangt denkkelijk met het eerste samen. Meer dan Calvijn heeft Kohlbrugge oog gehad voor de betekenis van het avondmaal in de aanvechting. Dit verbindt hem met Luther. Het derde verschil is dat Calvijn in tegenstelling tot Kohlbrugge de zelfbeproeving niet tot een afzonderlijk thema maakt, behalve wanneer de preektekst hem daartoe noopt. Kohlbrugge past zich wat dit betreft aan bij de stijl van de Nadere Reformatie, al geeft hij aan de zelfbeproeving wel een eigen inkleuring. Overigens zit aan deze zaak, zagen wij, nog een andere kant. De na-reformatorische en door Kohlbrugge formeel overgenomen aandacht voor de zelfbeproeving heeft naar alle waarschijnlijkheid namelijk toch indirect Calvinse wortels. Wij wezen erop dat het avondmaalsformulier dat zowel door de nadere reformatoren als door Kohlbrugge werd gebruikt, is geënt op Calvijns Geneefse avondmaalsliturgie, waarin het zelfonderzoek een vast bestanddeel uitmaakte.

Tijdens de Nadere Reformatie zette zich inzake de avondmaalsvisie een ontwikkeling in gang, waarbij de belangstelling meer en meer werd verlegd van de belofte naar de beleving. Het is een ontwikkeling die zich bij W. Teellinck reeds aankondigt. Voluit reformatorische noties worden bij hem geflankeerd door elementen die op de bedoelde accentverschuiving wijzen. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw nam deze verschuiving aan duidelijkheid toe. Dit hangt ongetwijfeld samen met het gebrek aan geestelijke diepgang waaraan de kerkelijke praxis veelal laboreerde. De bedoeling van de nadere reformatoren was om de oppervlakkige, vanzelfsprekende avondmaalsgang een halt toe te roepen. Het gevolg echter was dat de beschroomde gelovigen slechts weinig met de aan het avondmaal verzegelde belofte werden geconfronteerd, maar zoveel te meer met de vraag of zij wel behoorden tot de rechte avondmaalsgangers. Van der Groe heeft, denken wij, het gevaar van deze opstelling wel doorzien, en ook willen bestrijden. Maar ook hij werd toch zo zeer bezet door

vrees voor avondmaalsontheiliging, dat hij zijn reformatorische inzichten niet vruchtbaar wist te maken in de voltrekking van de prediking. Te vaak volstond hij met beschrijven en wensen, te zelden kwam hij toe aan het nodigend en bevrijdend appèl. Kohlbrugge trok de consequentie van zijn reformatorische visie wel. Dat had stellig mede te maken met het feit dat zijn werkterrein niet de sterk gemengde volkskerk was, maar een gemeente die grotendeels bestond uit meelevendenden. Toch was ook hij niet overwegend positief gestemd over het gehalte van zijn gemeente. Er moet dus nog iets anders achter zitten. Wij denken dat dit de combinatie is van zijn visie op de sterk extraverte aard van geloof en heilszekerheid, en van de overtuiging dat deze visie niet onder de druk van de situatie is af te zwakken, laat staan is prijs te geven. Terwijl Van der Groe de waarde van het reformatorische avondmaalspastoraat wel doorzag, maar, geremd door externe factoren, dit inzicht homiletisch niet liet uitmonden in een werkelijk royale nodiging van de beschroomden, deed Kohlbrugge in zijn prediking zijn reformatorische keuze ongehinderd gestand.

Verkiezing

Kohlbrugge's verkiezingsleer wordt gekenmerkt door treffende accenten. Over Gods soevereiniteit heeft hij een opvallend positief denkbeeld. Zij valt voor hem samen met Gods eeuwige voornemen om het verlorene te redden, de goddeloze te rechtvaardigen. Vrijmacht is op deze manier een ander woord voor genadige vrijgevigheid; geen willekeur, maar voorkeur voor het geringste. Ofschoon hij het voor- tijdelijke eeuwigheidsaspect van de verkiezing ten volle honoreert, richt hij zijn blik toch vooral op de realisering ervan in de tijd, dat wil zeggen op de in het Evangelie betuigde genade tot behoud van zondaren. In Gods verkiezing ziet hij onderstreept dat genade volstrekt voorafgaande genade is, even vrijmachtig als vrijwillig betoond. De verkiezing vormt de eeuwigheidsdimensie van de rechtvaardiging. Bij dit eeuwige denkt Kohlbrugge niet alleen aan Gods absolute vooraf, maar vooral ook aan de onwrikbare, betrouwbare en onvoorwaardelijke aard van Gods genade.

In Kohlbrugge's prediking functioneert de verkiezing nooit als een insnoering van de Evangeliebeloften, maar veeleer als de articulatie ervan. Hij ziet haar niet bedreigend op de achtergrond staan, maar weet de verkiezende God belovend op de voorgrond present. Aan de formele onderscheiding van uitwendige en inwendige roeping gaat hij, al predikend voorbij, hoewel hij een enkele keer laat blijken dat deze werkelijkheid hem inhoudelijk niet onbekend is. De soevereine God, met Zijn eigensoortige voorkeur voor het allermiste en onwaardigste, verklaart ons Zijn verkiezende hart in Christus, zonder reserve. Gods universele heilswil betekent voor Kohlbrugge dat zelfs de grootste zondaar niet buitengesloten wordt.

De kennis aan de verkiezing valt ons ten deel in de Evangelieverkondiging. Het is een geloofskennis die zich, zoals alle geloofskennis, grondt op Christus, in Wie wij door de Vader in de Vrederaad verkoren zijn, en Die ook Zelf samen met de Vader ons verkoren heeft en deze keuze in Zijn zelfofferande heeft bezegeld en door Zijn Geest verzegelt in ons hart. De verkiezingskennis wordt gekarakteriseerd door de ootmoed.

Het meest frappante in Kohlbrugge's praedestinatieleer is het ontbreken van een expliciete verwijzing naar de verwerping van eeuwigheid. Hij denkt niet symmetrisch aan eeuwige verkiezing en eeuwige verwerping, maar asymmetrisch aan eeuwige verkiezing en actuele verharding. Dit impliceert een niet geringe spanning. Terwijl hij namelijk in de verkiezing de nadruk louter en alleen op Gods genadige vrijmacht laat vallen, spreekt hij bij de verwerping - Kohlbrugge gebruikt nagenoeg uitsluitend de term verharding - even nadrukkelijk over het resultaat van een aangrijpend geding tussen God en mens, waarbij de mens zich verhardt tegen God en dientengevolge door

Hem verhard wordt. Over deze spanning reflecteert hij niet.

De overeenkomsten die wij met Luthers verkiezingsleer signaleerden zijn beduidend. Ook hij houdt verkiezing en rechtvaardiging hecht bijeen. Ook hij beschouwt Gods goedgeefsheid als Zijn wezenstrek bij uitnemendheid en ziet Gods voorkeur uitgaan naar het allerarmste. Inzake Gods universele heilswil zijn Luther en Kohlbrugge eveneens een zelfde denkwijze toegedaan. Hetzelfde geldt van de aard, de grond en de herkomst van de verkiezingskennis.

Toch doet zich ook een verschil voor. Luthers in zijn *De servo arbitrio* gepresenteerde voorstelling van Gods soevereiniteit vonden wij bij Kohlbrugge niet terug. Wellicht dacht hij daarin het gevaar dat Gods voorkeur toch weer zou worden opgevat als willekeur, en vond hij de invulling die Luther hier aan de *Deus absconditus* geeft te speculatief. Ongetwijfeld heeft Luther, daartoe geprikkeld door Erasmus, de zaak die in het geding is aanzienlijk dieper dan Kohlbrugge doordacht. Het opmerkelijke is evenwel dat volgens vele Lutherkeners, in *De servo arbitrio* toch niet de leer van de dubbele praedestinatie wordt ontwikkeld. Hoe dit ook zij, op ettelijke momenten van zijn prediking distantieert Luther zich van deze gedachte in ieder geval nadrukkelijk en blijkt hij wars van speculatie in deze richting. Wij kwamen tot de slotsom dat Kohlbrugge's praedestinatiebeschouwing in de grond sterk verwant is aan die van Luther.

Vergeleken met Calvijns praedestinatieleer kwam analogie en verschil naar voren. De overeenkomst betreft vooral de onverbreekelijke samenhang met de rechtvaardiging, de niet-speculatieve teneur - al is Kohlbrugge hierin veel consequenter - en de christocentrische manier waarop de verkiezingskennis tot stand komt. Het verschil komt vooral naar voren bij Calvijns invulling van de dubbele praedestinatie - die soms strak symmetrische trekken draagt -, bij zijn nadruk op de tweeërlei roeping en bij zijn benadering van Gods soevereiniteit. Terwijl in Kohlbrugge's prediking voorts de tendens aanwezig is om de verkiezing te actualiseren, valt daarvan bij Calvijn veel minder te bespeuren. Tenslotte, de spanning die hun theologie op dit punt kenmerkt is van uiteenlopende aard. Bij Calvijn betreft dit de spanning tussen een praedestinatiaanse lijn en een christologische, bij Kohlbrugge die tussen Gods vrijmachtige en overmachtige genade enerzijds en het ongelovige weerstaan van de welgemeende roeping anderzijds. Ook van Calvijn moet evenals van Luther worden gezegd, dat hij zich - ten dele uit polemische motieven - met de dogmatische problematiek van de praedestinatie veel grondiger heeft beziggehouden dan Kohlbrugge. Deze volstond met te preken. Calvijn zag zich geroepen om in de verwarring van de tijd de doctrina tot de bodem te doordenken. Toch hebben wij het gevoel dat hiermee niet alles is verklaard. Wij vermoeden dat de eigenlijke achtergrond van het verschil een andere is, namelijk ten eerste dat Calvijn, hoewel nauwelijks een systeembouwer in de strikte zin van het woord, toch meer dan Kohlbrugge de drang tot rationele doordenking kende, en ten tweede dat Calvijns Godsleer minder christocentrisch is ingekleurd dan die van Kohlbrugge.

Kohlbrugge's relatie tot Dordt is, naar het ons voorkwam, ambivalent. Enerzijds is hij met de Dordtse vaders eensgezind als het gaat om hun eigenlijke scopus, namelijk het volstrekke vooraf van de genade. Anderzijds duidt hij het hun euvel dat zij zich door de Remonstranten van de rechtvaardiging naar de praedestinatie heen rieten dringen. Wij denken dat hierin onuitgesproken toch ook een inhoudelijk bezwaar schuil gaat. Hij deelt namelijk hun opvatting over de eeuwige verwerping niet. Dit betekent evenwel meteen dat hij niet achter de gereformeerde leer van de (dubbele) praedestinatie staat. Wanneer hij dit openlijk zou hebben uitgesproken, zou zijn kritiek op Dordt in ieder geval aan helderheid hebben gewonnen. Nu heeft zij iets

tweeslachtigs. Aan de ene kant wekt hij de suggestie, de gereformeerde praedestinatieleer voor zijn rekening te nemen, aan de andere kant wijst hij de ontvouwing daarvan af. In deze ontvouwing beweegt Dordt zich dunkt ons geheel in Calvijns-gereformeerd spoor. Wanneer wij bovendien in rekening brengen dat de polemische situatie Dordt tot verantwoording dwong, lijkt ons Kohlbrugge's verwijt tot niet vrij van onbillijkheid. Het is immers zeer de vraag of de Leerregels, gegeven de omstandigheden en vooral gezien het gereformeerde uitgangspunt, materieel ooit een andere solutie hadden kunnen aandragen. Naar onze gedachte is er, althans inhoudelijk, op de Dordtse conceptie van de praedestinatie geen kritiek in gereformeerde zin mogelijk. Benadert men echter de zaak vanuit Luthers verkiezingsleer en legt men die dan ook nog consequent christologisch uit - zoals Kohlbrugge deed -, dan staan de dingen er anders voor. Wat wij bedoelen komt erop neer, dat Kohlbrugge's kritiek op Dordt wel ontdekkend is, maar niet gereformeerd. Tegelijk zijn wij overtuigd van een aan Dordt en Kohlbrugge gemeenschappelijk grondbelijden, namelijk dat genade voluit genade is. Noch de Dordtse vaders, noch Kohlbrugge konden dit geheim *rationeel* ontraadselen en doorzichtig maken. Maar in verwondering erover doen zij voor elkaar niet onder. Kohlbrugge moge dan geen Contraremonstrant zijn geweest, anti-remonstrants was hij stellig. Het levert na het voorgaande geen verrassing meer op dat Kohlbrugge's omgaan met de verkiezing in mindere of meerdere mate afwijkt van de opvattingen die in de Nadere Reformatie gelden. Dogmatisch verschilt hij inzake de verwerping met al de door ons geraadpleegde schrijvers, het meest met Comrie. Pastoraal staat hij het dichtst bij hen die de verkiezing zo christologisch en evangelisch mogelijk invulden. Hoewel Van der Groe de dubbele praedestinatieleer beslist niet opgaf, kwam hij ettelijke keren tot een benadering die aan Kohlbrugge doet denken. Kohlbrugge's verkiezingsleer tenslotte lijkt ons in de formele zin niet gereformeerd. Zij leunt sterk tegen Luthers conceptie aan. Omdat Kohlbrugge nog meer dan Luther de dubbele praedestinatie op afstand hield, denken wij dat hij in dit opzicht, althans tegen het reliëf van de Nadere Reformatie, een eigen, eenzame weg ging.

2. De conclusies gewogen

Wij komen nu tot een afweging van de gemaakte conclusies. Hierbij concentreren wij ons eerst op de vier relaties die in onze studie aan de orde kwamen, te weten Kohlbrugge's relatie tot Luther, tot Calvijn, tot Dordt en tot de Nadere Reformatie.

Daarop pogen wij een antwoord te vinden op de vraag hoe Kohlbrugge's positie is in te schatten binnen het reformatorische tweestromenland van de Lutherse en de Calvijnsse traditie. Tenslotte wagen wij ons aan een korte waardering van Kohlbrugge's betekenis. Wij beginnen dus met de genoemde relaties, ditmaal in omgekeerde volgorde, namelijk eerst met Kohlbrugge's verhouding tot de traditie die chronologisch het dichtst tegen Kohlbrugge's eigen tijd aanligt, de Nadere Reformatie.

De Nadere Reformatie

De relatie van Kohlbrugge's geloofsverstaan tot dat van de Nadere Reformatie is niet in een spanningsloze formule te vangen. Enerzijds wordt zij gekenmerkt door een beduidende afstand, anderzijds door een niet minder belangrijke nabijheid. Distantie zien wij aan de dag treden op een reeks van momenten dat de Nadere Reformatie ertoe neigt - of ook ertoe komt - om, overigens vanuit een hoge waardering van het innerlijke werk van de Heilige Geest, de betekenis van het Woord te verobjectiveren tot informatiebron van waarheden; de aandacht te verleggen van de rechtvaardiging

naar de wedergeboorte (in engere zin) en van de akte van het geloof naar het (eventueel als habitus opgevatte) begin ervan; de innerlijke beleving voor het voetlicht te brengen ten koste van de belofte, waarbij het geloof dreigt te worden overwoekerd door (de analyse van) het gevoelsleven; de samenhang van Wet en Evangelie, respectievelijk die van zondekennis en geloof te vervangen door een volgordelijk schema; de ontdekking aan de zonde meer te beschrijven dan te verkondigen; rechtvaardiging en heiliging uiteen te leggen en ze in te kaderen in een systeem van gelijkwaardige momenten die samen de orde des heils uitmaken, waarbij zowel de kardinale betekenis van de rechtvaardiging alsook haar verstrengeling met de heiliging dreigt verloren te gaan; de rechtvaardiging voor te stellen als een vierschaarbeleving; de aanvechting op te vatten als geestelijke verlating; de heilszekerheid niet tot het wezen, maar tot het welwezen van het geloof te rekenen, en deze zekerheid tot stand te zien komen niet direct op grond van de belofte, maar indirect via de reflectie aan de hand van de kenmerken; in de doop niet vooral het heilshistorische werk van Christus verzegeld te zien, maar de (al of niet toekomstige) innerlijke genade; rond het avondmaal de aandacht meer te vestigen op de gast dan op de Gastheer; de ruimte van de prediking te laten inperken door de dubbele praedestinatie. Dit zijn stuk voor stuk momenten die afstand scheppen. Wij verklaren echter met klem dat wij met deze reeks niet voorgeven, de Nadere Reformatie te kenschetsen. Dat zou van weinig gevoel voor schakering getuigen. Het gaat ons om momenten en accenten, die niet kunnen worden beschouwd als absoluut en overal geldig. Toch denken wij meteen dat wij het gewicht ervan onderschatten, als wij zouden beweren dat het slechts om incidenten ging. Zonder in het andere uiterste te vervallen, door ze voor structureel te houden, zijn wij wel van gevoelen dat het momenten betreft die in mindere of meerdere mate typerend kunnen worden geacht. Mits men hierbij maar in aanmerking neemt dat iedere typering de werkelijkheid tot op zekere hoogte geweld aan doet, doordat zij reduceert en generaliseert. Dat geldt ook hier. De gemelde momenten doen zich niet altijd en overal voor, zeker niet in gelijke mate. Wij ontdekten met name in Van der Groe een figuur die in diverse opzichten een eigen, reformatorisch geluid laat horen. Maar er is meer te noemen.

Naast de momenten van distantie dienen wij dan ook evenzeer een aantal trekken van overeenkomst met Kohlbrugge in ogenschouw te nemen. Wij denken aan de volgende aspecten. Met de Nadere Reformatie heeft Kohlbrugge de overtuiging gemeen, dat het geloof geen produkt van menselijke creativiteit is, maar louter gave van de Heilige Geest. Een grote mate van eenstemmigheid met de vooral latere periode van de Nadere Reformatie vertoont Kohlbrugge voorts in zijn sterke concentratie op het applicatieve werk van de Geest 6. (6. Vgl. P.L. Schram, 'De Nadere Reformatie in de negentiende eeuw', in D NR 10 (1986) 6.)

Zowel aan de Nadere Reformatie als aan Kohlbrugge is een pneumatologische grondtrek eigen, zij het dat in Kohlbrugge's geschriften de Heilige Geest vaak impliciet, en bij de nadere reformatoren doorgaans expliciet naar voren komt, en dat Kohlbrugge in zijn opvatting over de relatie van de Geest tot het Woord accenten legt die in de Nadere Reformatie zeker niet algemeen gangbaar zijn. Eenstemmigheid bestaat in ieder geval over de door en door existentiële, bevindelijke aard van het geloof, al heeft de térm bevinding Kohlbrugge's voorkeur niet.

Ook ten aanzien van de prioriteit, de noodzaak, de intensiteit en de continuïteit van de zondekennis zijn zij het eens. Congenialiteit met Kohlbrugge heerst op al die momenten dat in de Nadere Reformatie het samengaan van zondekennis en geloof, alsmede de correlatie van Wet en Evangelie wordt gehonoreerd. Hetzelfde geldt van de - overigens schaarse en niet toonaangevende - momenten dat motieven aan het licht

komen als het beloftekarakter van de Wet, Gods liefde als bron van de zondekennis en de ontdekkende zin van het kruis. Inzake de invulling van de rechtvaardiging onderkennen wij analogieën met vooral Teellinck, Costerus, à Brakel en Van der Groe. Een opmerkelijke overeenkomst bleek ons in de oproep tot zelfonderzoek. Al klinkt zij bij Kohlbrugge minder frequent, het is een thema dat hij met de Nadere Reformatie gemeenschappelijk heeft en er wellicht aan heeft ontleend. Een verschil is wel dat hij de betekenis van de reflectie beperkt tot de zekerheid omtrent de echtheid van het geloof, terwijl de Nadere Reformatie die veelal uitbreidt tot de zekerheid omtrent het heil. Tenslotte wijzen wij op de verkiezingsleer. Al brengt Kohlbrugge in tegenstelling tot de Nadere Reformatie de eeuwige verwerping niet ter sprake, de manier waarop hij de weg tot de verkiezingskennis aangeeft, is niet zonder analogieën in de Nadere Reformatie. Zelfs van zijn actualiserende opvatting over de verwerping zijn - bij Van der Groe - aanzetten te vinden.

Als wij het resultaat van ons onderzoek afwegen, komt het ons voor dat de relatie van Kohlbrugge tot de Nadere Reformatie niet is te duiden als een breuk. Alleen al het gemeenschappelijke pneumatologische grondpatroon pleit tegen deze beoordeling 7.

7 Terzijde attenderen wij nog op het volgende. Wij vermoeden bij Kohlbrugge een aan de Nadere Reformatie verwante instelling t.o.v. de cultuur, een instelling die te kenschetsen is als kritische distantie. Dit vermoeden zou uiteraard nader onderbouwd moeten worden. Wij komen tot deze gedachte op grond van slechts enkele overwegingen. De eerste aanleiding tot ons vermoeden is het feit, dat naar ons weten in Kohlbrugge's geschriften niet of nauwelijks toespelingen zijn te vinden op cultuuruitingen, niet in zijn preken, maar ook niet in zijn brieven. Het tweede dat ons vermoeden enige grond geeft, is een biografische mededeling, waaruit zijn afwijzende houding inzake concertbezoek blijkt, i.c. de uitvoering van een oratorium. Zie H. Faulenbach, 'Die geordnete Gemeinde bei Hermann Friedrich Kohlbrügge', in *Vorträge zum Andenken an Hermann Friedrich Kohlbrügge*, 106-114. Faulenbach beschrijft de bijzonder onverkwikkelijke crisis die eind 1856 in Kohlbrugge's gemeente plaatsvond i.v.m. een door Kohlbrugge bewerkte tuchtmaatregel tegen diaken Carl Friedrich von der Heydt - zoon van Kohlbrugge's intieme vriend, ouderling Carl von der Heydt n.a.v. diens concertbezoek. Kohlbrugge's houding in deze kwestie is niet onbedenklijk. Summiere gegevens over deze crisis, waarbij velen de gemeente verlieten, zijn te vinden in J. van Lonkhuyzen, o.c., 302, en in H. Klugkist Hesse. o.c., 333.

De beoordeling van de relatie van de Nadere Reformatie tot de cultuur is overigens enigszins divers. C. Graafland komt in *De Nadere Reformatie en haar culturele context*, in de I.Z.B.-bundel *Met het Woord in de tijd*, 117-138, enerzijds tot de conclusie dat deze relatie in het algemeen principieel en praktisch vrij negatief is geweest - hij spreekt zelfs van 'een a-culturele of misschien wel anti-culturele instelling' (118) -, maar anderzijds vindt hij toch dat het beeld zoveel nuance vertoont, 'dat ook gesproken kan worden van een selectief en doelbewust gebruik der cultuurgoederen en zelfs van een zekere vorm van eigen creatieve cultuurbeoefening' (134), waarbij hij vooral denkt aan de woordcultuur. Positiever van inschatting is W.J. op 't Hof, 'Het culturele gehalte van de Nadere Reformatie', in *De zeventiende eeuw. Cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief. Kerk en cultuur*, 5 (1981) 129-140. Hij wijst erop dat cultuurvormen die de toets van de Schrift konden doorstaan, volledig werden geaccepteerd (138v.). Vgl. van dezelfde, 'De Nadere Reformatie in Zeeland. Een eerste schets', in A. Wiggers e.a. (red.), *Rond de kerk in Zeeland*, 61-63; van belang in dit verband is ook Op 't Hof's 'Rooms-katholieke doorwerking binnen de Nadere Reformatie. Een eerste algemene verkenning', in *D N R* 15 (1901) 104v. Eveneens belangwekkend is de studie van L. Strengholt, 'Tekenen van de Nadere Reformatie in de poëzie van Revis, Cats en Huygens?', in *D N R* 11 (1987) 109-125. Strengholt merkt o.i. terecht op dat een selectieve houding t.o.v. wereldse cultuur niet sectarisch, maar 'katholiek' christelijk is (112). Volgens hem stonden de nadere

reformatoren - hij heeft het oog op de zeventiende eeuw - midden in hun tijd en stonden zij positief tegenover de wereld van het boek, het onderwijs, de muziek en de schilderkunst (113). Informatief is ook de studie van L.F. Groenendijk, 'De Nadere Reformatie en het toneel', in *De zeventiende eeuw*, id., 141-153. Vgl. inz. G. van den End, Guilielmus Saldenus 1627-1694), 236-259, het hoofdstuk 'Saldenus als man van de cultuur'.

Wij zouden Kohlbrugge's positie ten opzichte van de Nadere Reformatie liever willen omschrijven als een kritische solidariteit. De solidariteit komt daarin aan de dag dat ook Kohlbrugge's hoofdbelangstelling uitgaat naar de door Woord en Geest gewerkte persoonlijke verhouding van God en mens, waarbij ook in de precisering van deze geloofsverhouding tal van parallellen op te merken zijn. Hier komt bij dat zijn prediking juist tegen de achtergrond van deze traditie naar ons besef het meest tot haar recht komt.

Dat deze solidariteit vaak kritisch van karakter is, blijkt uit de (impliciete) correcties, vrijwel steeds in refoiniatorische zin. Zijn saamhorigheid met de Nadere Reformatie geldt dan ook voornamelijk die nader-reformatorische denkbelden waarin de doorwerking van het reformatorische erfgoed het meest tot uitdrukking komt, en die auteurs die de nalatenschap van de Reformatie het zuiverst hebben bewaard. Het duidelijkst geldt dit voor Van der Groe. Terwijl echter bij hem de reformatorische heroriëntatie hetzij slechts incidenteel naar voren komt, hetzij in de voltrekking van de prediking vaak omfloerst blijft, treedt die in Kohlbrugge's prediking structureel en onverhuld aan het licht.

Dordt

Kohlbrugge's verhouding tot Dordt is een spanningsvolle. Voor zover de Canones het volstreekte genadekarakter van het heil en het geloof belijden, valt er overigens geen enkele spanning te bespeuren. Daarin is Kohlbrugge met de Dordtse vaders volledig eensgezind. Omdat juist deze profilering van het *sola gratia* ongetwijfeld de hoofdstrekking van de Leerregels uitmaakt, houden wij het op een in de grond principiële eenstemmigheid tussen Kohlbrugge en Dordt. De spanning betreft niet deze grondteneur, maar de uitwerking. In tweeërlei opzicht komt Kohlbrugge's distantie aan de dag. In de eerste plaats inzake de Dordtse nadrukkelijke belangstelling voor de wedergeboorte in engere zin, als het verborgen begin van het geloofsleven. Deze belangstelling deelt Kohlbrugge niet. Niet omdat hij de door de Geest voltrokken kwalitatieve vernieuwing van het hart zou miskennen, maar omdat- hij veel liever spreekt over de wedergeboorte door het geloof dan over een geloof dat aan de wedergeboorte ontspringt. Kennelijk ducht hij het gevaar van een zekere verzelfstandiging van de wedergeboorte ten opzichte van het geloof, een vrees die blijkens de na-Dordtse ontwikkeling niet geheel ongegrond is.

In de tweede plaats heeft Kohlbrugge kritiek op de manier waarop in de Canones de praedestinatieleer wordt geconstrueerd. Zijn uitgesproken commentaar betreft de aandachts-verschuiving van de rechtvaardiging naar de praedestinatie.

Onuitgesproken weegt ons inziens echter mee, dat hij met de keerzijde van de verkiezing inhoudelijk anders omgaat. De verwerping projecteert hij, in tegenstelling tot Dordt, niet terug op de eeuwigheid, maar denkt hij zich als een proces in de tijd. Naar gereformeerde maatstaf is Kohlbrugge's kritiek onbevredigend - hij biedt dogmatisch geen alternatief - en zelfs onbillijk. Kennelijk is zijn norm een andere, en staat er voor hem, bij alle hoogachting jegens de gereformeerde traditie, geen gelijktaken tussen Schriftuurlijk en gereformeerd.

Calvin

Tussen Kohlbrugge's geloofsopvatting en die van Calvijn constateerden wij in grote lijnen gelijkgezindheid. Te wijzen valt op tal van analogieën, zoals de onlosmakelijke samenhang van Woord en Geest, waarbij voor beiden de Geest toch het overwicht heeft; het bijeenhouden van geloof en wedergeboorte; de voluit existentiële aard van het geloof; het voorafgaan van de zondekennis aan de heilskennis; de correlatie van Wet en Evangelie; de kardinale plaats van de rechtvaardiging en haar hechte eenheid met de heiliging; de passieve rechtvaardiging van God; de grote aandacht voor de Wet en voor de heiliging; de rechtvaardiging als een (herhaald) gebeuren, dat onder het Woord plaatsvindt; de notie van het simul iustus et peccator; de articulatie en de vertolking van de aanvechting; de gedachte dat de heilszekerheid tot het wezen van het geloof behoort; het onderscheiden van een zekerheid omtrent de oprechtheid van het geloof en de geloofszekerheid omtrent het geloofde heil, waarbij de eerste reflexief, de laatste direct - en niet syllogistisch - tot stand komt, louter op grond van de belofte; de oproep tot zelfbeproeving, al klinkt die bij Kohlbrugge vaker; de invulling van de verzegeling door de Heilige Geest, zij het dat deze door Calvijn veelvuldiger ter sprake wordt gebracht; het dynamische karakter van de zekerheid; wezenlijke noties van de sacramentsopvatting. Op het punt van de praedestatiebeschouwing lopen de gedachten weliswaar beduidend uiteen, maar zijn toch ook onmiskenbare raakvlakken aan te geven, zoals de vervlochtenheid van verkiezing en rechtvaardiging, de beduchtheid voor speculatie en de christocentrische benadering van de verkiezingskennis.

Wij zijn op grond van ons onderzoek van oordeel dat men mag spreken van een sterke verwantschap. Dit neemt echter niet weg dat zich in beider uitwerking toch te veel markante verschillen voordoen, om Kohlbrugge een getrouw volgeling van Calvijn te noemen.

Wel staat hij naar ons inzicht aanzienlijk dichter bij Calvijn dan bij de Nadere Reformatie, en heeft hij de Calvijnsche traditie veelszins - dus niet altijd - meer in diens geest voortgezet dan het zeventiende- en achttiende-eeuwse Gereformeerd Protestantisme, maar een Calvinist pur sang kan hij niet heten. De voornaamste verschillen, nu eens van graduele, dan weer van meer inhoudelijke aard, vatten wij samen. Terwijl beiden de toeëigening van Christus' heil voltrokken weten door de Heilige Geest in het Woord, en voor beiden de in het geloof ervaren gemeenschap met Christus beslissend is, valt voor Calvijn het hoofddaccent hierbij op wat de Geest ons aan hemels leven vanuit de verheerlijkte Christus schenkt, terwijl Kohlbrugge vooral de nadruk legt op wat de Geest ons in het Evangelie betuigt aangaande het heilshistorische, eenmaal volbrachte werk van Christus. Dit verschil mag overigens niet worden verabsoluteerd, omdat bij beiden ook het alternatief voorkomt en het beiden gaat om een geloofsgemeenschap met Christus die de Geest op de wijze van het Woord realiseert.

Ten tweede stelden wij in het kader van de zondekennis vast, dat Kohlbrugge meer dan Calvijn onderkent dat de bron van de ontdekking bij uitstek Gods liefde is, en dat hij in tegenstelling tot Calvijn het kruis beschouwt als de voornaamste plaats waar de zonde wordt erkend. Ten derde denken wij aan de verhouding van rechtvaardiging en heiliging. Ofschoon Calvijn ze onafscheidelijk acht, is hij voor hun onderscheiding minder beducht dan Kohlbrugge. Veel meer dan Calvijn heeft Kohlbrugge oog voor de toegerekende heiligheid. De analytisch aandoende momenten die Kohlbrugge's rechtvaardigingsleer bevat, zijn Calvijn vreemd. Calvijns vertolking van de rechtvaardiging is meer juridisch van aard dan die van Kohlbrugge. Voorts doen zich verschillen voor in de vertolking van Romeinen 7, in de visie op de werken bij Jakobus en op de vordering in de heiliging. In de vierde plaats heeft de aanvechting bij Calvijn niet die geloofskennende betekenis als bij Kohlbrugge. Ten vijfde legt

Calvijn bij de vraag naar de oprechtheid van het geloof het hoofdaccent op de innerlijke geloofsbeleving, Kohlbrugge op de zichtbare handel en wandel. In tegenstelling tot Kohlbrugge kent Calvijn echter de werken juist wel een (secundaire) bevestigende functie toe voor de heilszekerheid. Ten zesde haalt Calvijn in zijn doopleer de notie van het verbond veel meer naar voren dan Kohlbrugge. In de zevende plaats gaat Kohlbrugge in zijn nodiging ten avondmaal nog verder dan Calvijn. In de achtste plaats ligt daar het ingrijpende verschil inzake de dubbele praedestinatie. Calvijns soms symmetrische benadering maakt Kohlbrugge niet mee. Hetzelfde is te zeggen van Calvijns nadruk op de tweërlei roeping. Ook komt Kohlbrugge tot een andere omschrijving van Gods soevereiniteit. Voorts en vooral: wanneer Kohlbrugge ertoe neigt, de - overigens ook door hem als eeuwig beleden - verkiezing te actualiseren, en hij zich ten aanzien van de verwerping tot deze actualisering beperkt, is dat geenszins in de geest van Calvijn.

Al met al denken wij dat er reden is om Kohlbrugge's relatie tot Calvijn te kenschetsen als een selectieve affiniteit. Ofschoon ons de nauwkeurige informatie ontbreekt omtrent de mate waarin Kohlbrugge met Calvijns oeuvre bekend was, heeft hij zich daarmee naar eigen zeggen intensief beziggehouden en zich blijkens zijn geloofsopvatting in hoofdzaak met die van Calvijn verwant geweten. Tegelijk is het echter evident dat hij zich toch op ettelijke, niet altijd bijkomstige momenten van hem heeft gedistantieerd. Dat hij mede bij Calvijn in de leer is geweest staat vast. Maar of hij zijn leerling kan heten valt te betwijfelen. Hier staat evenwel tegenover dat zijn affiniteit met Calvijn zo verregaand is, dat hij naar ons oordeel met zijn geloofsbenadering in velerlei en meestal wezenlijk opzicht diens erfenis zuiverder heeft vertolkt dan dat velen van Calvijns directe, gereformeerde volgelingen dat deden. Wij zijn van mening dat hij ondanks zijn (kritische) solidariteit met de nader-reformatorische vroomheid, daarin toch belangrijke verschuivingen heeft waargenomen vergeleken met de reformatorische bronnen, en dat hij een herwaardering van de historische oorsprong heilzaam achtte voor prediking en geloofsbeleving. Dat hij hierbij bovenal door Luther werd geïnspireerd, doet aan zijn verwantschap met Calvijn, die niet ten onrechte een leerling van Luther is genoemd, niets af 10.

10. In hoeverre precies zich directe beïnvloeding van Calvijn op Kohlbrugge laat gelden, is moeilijk te traceren. Het is niet denkbeeldig dat de verwantschap goeddeels te danken is aan Kohlbrugge's hoge waardering voor Luther, die stellig voor een van Calvijns voornaamste leermeesters te houden is. W. van 't Spijker, 'Calvijn tussen Reformatie en Orthodoxie', in *Geest, Woord en Kerk*, 145, noemt Calvijn 'allereerst een leerling van Luther'. Hij herinnert aan een uitspraak van P. Meinhold: 'Calvin ist der greiszte und wohl auch einzige "Schifter", den Luther wirklich gehabt hat, d.h. der ihn zutiefst verstanden und von ihm ausgehend, das Werk der Reformation mit einer eigenen Durchdringung der Botschaft des Evangeliums fortgesetzt und zu einer eigenen kirchlichen Gestalt gebracht hat'. Van 't Spijker attendeert erop dat Calvijn m.n. in de existentiële opvatting van de theologie een trouwe leerling van Luther was. Bij uitstek deze lijn is het die Kohlbrugge doortrekt.

Luther

Met Luthers geloofsverstaan is Kohlbrugge, zoals wij hebben geconstateerd, op bijna alle fronten eenparig. Klugkist Hesse heeft wel recht van spreken, wanneer hij stelt dat Kohlbrugge aan Luther 'mehr als allen anderen fik reine Einsichten verdankte'.

De meest in het oog springende overeenkomsten betreffen de door en door existentiële inslag van het geloof en van de geloofsvertolking; de correlatie van Woord en Geest; de christocentrische opvatting van de wedergeboorte, waarvan de rechtvaardiging het hart is; de invulling van de zondekennis; de spanningsvolle verhouding van Wet en Evangelie; de notie dat de Wet onder de belichting van het Evangelie belofte is; de uitwerking van de rechtvaardigingsleer - waarbij vooral de volgende analogieën opvallen: de passieve rechtvaardiging van God door de zichzelf veroordelende

zondaar, de strakke verbondenheid van rechtvaardiging en heiliging. de gedachte van de toegerekende heiligheid, de combinatie van synthetische en analytische elementen in de rechtvaardiging, het herhalingskarakter ervan en vooral de zware nadruk op het simul iustus et peccator -; de sterke aandacht voor de aanvechting en de nagenoeg identieke invulling ervan; de gedachten over de zekerheid, waarbij wij met name wijzen op de noties, dat de heiliging het beslissende criterium is om echt van vals te onderscheiden, dat de heilszekerheid niet reflexief, maar direct tot stand komt, strikt op grond van de belofte, en dat die zekerheid dynamisch van aard is; de vertolking van de verzegeling door de Heilige Geest; de doopleer; het avondmaalspastoraat; belangrijke onderdelen van de praedestinatieleer, zoals de vervlochtenheid met de rechtvaardigingsleer, Gods vrijgevigheid als Zijn wezenstrek, Zijn universele heilswil en de gedachten over de verkiezingskennis.

Zeker zijn er ook verschillen. Maar die zijn naar ons inzicht doorgaans van secundair belang. Te wijzen valt op het volgende. Vaker dan Kohlbrugge brengt Luther de wedergeboorte behalve met de rechtvaardiging ook met de heiliging in verband. De vooral door de jongere Luther aangehangen idee van de *resignatio ad infernum* neemt Kohlbrugge niet over. Terwijl Luther zich bij de omschrijving van de vleeselijkheid van de mens soms bedient van een partiële terminologie, kiest Kohlbrugge consequent voor een totaalbenadering, een benadering die inhoudelijk overigens ook Luther voor de geest lijkt te staan. Terwijl deze zich voornamelijk tegen een verwettelijkt rechtvaardigingsopvatting verzet, tekent Kohlbrugge vooral protest aan tegen een verwettelijkt heiligingsstreven. Luther is voorts onbevangener in zijn spreken over een vordering in de heiliging. Rond de aanvechting misten wij bij Kohlbrugge de praktische adviezen. In tegenstelling tot Kohlbrugge kent Luther aan de werken *a posteriori* betekenis toe voor de heilszekerheid. Kohlbrugge's appèl tot zelfonderzoek inzake de echtheid van het geloof vonden wij bij Luther niet of nauwelijks terug. In de avondmaalsleer doen zich twee markante verschillen voor. Kohlbrugge's opvatting over de *praesentia realis* van Christus is stellig meer Calvijns dan Luthers. Hetzelfde geldt voor het accent op de zelfbeproeving. Wat tenslotte vooral opvalt is dat Kohlbrugge in zijn verkiezingsleer Luther niet volgt in diens gedachten over de *Deus absconditus* en de soevereiniteit Gods zoals hij die in *De servo arbitrio* te berde brengt.

Wij zouden Kohlbrugge's relatie tot Luther willen typeren als zelfstandige navolging. Hoeveel er ook aan te merken is op de inzichten die J. van Lonkhuyzen in zijn Kohlbrugge-studies ontwikkelt, hem is dunkt ons niet tegen te spreken dat Kohlbrugge in het diepst van zijn hart Luthers was en bleef. Hem een epigoon van Luther te noemen, doet te weinig recht aan Kohlbrugge's zelfstandigheid. Hem voor een kopiïst van Luther te houden, heeft nog minder grond. Daarvoor heeft hij Luthers theologie te zelfstandig verwerkt en, waar hij dat nodig vond, op onderdelen gecorrigeerd, terzijde gelegd of zelfs veronachtzaamd.

Kohlbrugge's positie: gereformeerd of luthers?

Kohlbrugge wilde voor alles een luisterend leerling en toegewijd vertolker van de Schriften zijn 14. Hij was een Schrifttheoloog, maar met een aandachtige belangstelling voor wat de Kerk der eeuwen aan Schriftuitleg had opgeleverd. Hij ging daarbij eclectisch te werk 15. Op een kritisch-selectieve manier maakte hij voor het verstaan en vertolken van de Schrift gebruik van het gedachtegoed dat hij aantrof in de grote tradities van de Vroege Kerk, de Reformatie en de Nadere Reformatie. Van beslissende betekenis was hierbij het reformatorische belijden. Daarvan maakte Luthers theologie voor hem het hart uit. Hoewel hij Luther betrekkelijk zelden noemt

en vrijwel nooit citeert, is het toch diens geloofsverstaan waardoor het zijne diep beïnvloed is.

Wanneer Barth de wat hij noemt 'irregulaire dogmaticus' Kohlbrugge aanduidt als 'ein reformierten Hyperlutheraner', lijkt ons dat een typering die veel waars bevat. Naar ons inzicht heeft de Calvinistische traditie hem weliswaar diep geraakt, maar was en werd hij geen Calvinist. Zijn Lutherse komaf en habitus behielden levenslang het overwicht, met dien verstande dat hij bepaalde Lutherse elementen zelfs nog extra belichtte.

Wij zijn ervan overtuigd dat inzonderheid Luthers kruistheologie in Kohlbrugge's leven diepe afdrücken nagelaten heeft. Daarvan getuigt het geheel van zijn prediking. Zelf heeft hij tegenover Wichelhaus de ziel van zijn theologie eens zo omschreven: 'Het brandpunt is het kruis; het veld waar de grote slag geleverd wordt, is Gethsémané, de zaal van de hogepriester, Gabbatha, Golgótha, en daar de overwinning (...). Zo hebt gij de sleutel van het geheel, en gij ziet, hoe de afzonderlijke delen van het gebouw in elkaar passen'.

Naar ons besef loopt er van Kohlbrugge's sterke concentratie op het kruis een directe lijn terug naar Luther.

F. Thiele stelt dat de vraag naar de 'reformierten und lutherischen Wurzeln' van Kohlbrugge's theologie nog open is. Hij voegt eraan toe: 'Und ihre Beantwortung dürfte zweifellos für die heutige Theologie fruchtbar gemacht werden können'.

Zelf zoekt Thiele het antwoord op zijn opgeworpen vraag in deze richting, dat Kohlbrugge weliswaar sterk door Luther was beïnvloed, maar toch in de gereformeerde traditie 'die biblischen Grundwahrheiten am klarsten und reinsten verkündigt fand'. Wat ons betreft, moet het antwoord echter in omgekeerde zin uitvallen. Kohlbrugge was een Lutheraan. Ofschoon wij een beduidende affiniteit tot Calvin en een diepe, zij het kritische verbondenheid met de gereformeerde traditie niet ontkennen, liggen theologie-historisch gezien zijn wortels - en ook zijn hart - naar ons besef toch bij Luther. Maar wij stemmen met Thiele in, wanneer hij de relevantie van Kohlbrugge's positie als volgt verwoordt: 'Er kann uns in manchen Punkten lehren, wie jenseits von überholten Streitfragen die beiden reformatorischen Richtungen einander befruchtend ergänzen können, ohne jedoch ihr eigenes Gepräge aufzugeben'.

Er lijkt ons voor theologie en geloofsbeleving inderdaad winst in gelegen, wanneer men zich evenals Kohlbrugge laat verrijken door wat er in zowel de lutherse als de gereformeerde traditie ligt opgetast aan uit de Schriften opgedolven edel metaal. Welke voorkeur men ook heeft, men doet er noch in dogma-historisch opzicht, noch in spiritueel opzicht wijs aan, zich slechts eenzijdig te laten onderrichten. Een brede oriëntatie schept meteen ook verdieping, althans wanneer het Woord Gods de bron en de norm blijft.

Waardering

Zoals Kohlbrugge omging met de traditie, zo dient men dunkt ons ook met hem zelf om te gaan, kritisch en kiezend, maar vooral dankbaar voor zover hij het Schriftverstaan verdiept en aan het geloofsleven leiding geeft. Kohlbrugge was karakterologisch stellig geen gemakkelijk mens: wat hoekig en soms heftig, niet vreemd aan lichtgeraaktheid. Niettemin komt hij op ons toe als een imponerend prediker en pastor, vlijmscherp in zijn ontmaskering van valse vroomheid, maar met een charismatisch richtinggevoel om gekneusde zielen op te sporen, begiftigd met het genadig talent om ongetroosten te troosten. Zijn consequent beleden boodschap mag markant worden genoemd. Niet alleen vanwege de - voor zijn tijd uitzonderlijk te achten - diep-

reformatorische grondstructuur, maar ook vanwege de eigen aanscherpingen en eigen elementen die zijn geloofsverstaan bevat.

Onder de aanscherpingen springen vooral in het oog zijn hartstocht om de geloofservaring te verankeren in Christus' eens voorgoed volbrachte borgwerk, ons door de Heilige Geest in de belofte van het Evangelie verkondigd en toegeëigend; zijn onophoudelijke nadruk op het extraverte nochtanskarakter van het (aangevochten) geloof; zijn accentuering van de door genade toegerekende en gerealiseerde heiligheid, in samenhang met zijn uitgesproken protest tegen een wettisch, activistisch heiligsstreven; zijn profilering van het beloftekarakter van de Wet. Bij de eigen elementen die in Kohlbrugge's geschriften naar voren komen, denken wij vooral aan de dominantie van Romeinen 7:14, dat vanaf de dertiger jaren in zijn prediking onafgebroken opklinkt of in ieder geval meeklinkt; in verband hiermee aan zijn weerstand tegen de gedachte van een vordering in de heiliging; aan zijn opvatting over de werken bij Jakobus; aan zijn eigenzinnige, maar diep in zijn theologie verwortelde vertaling van de Griekse aoristus-vorm; aan de notie dat de kinderdoop reeds een gestalte van de toeëigening is; en inzonderheid aan zijn voluit christocentrische verkiezingsleer.

Het zijn accenten en elementen die het hart van Kohlbrugge's prediking - Gods genade in de Gekruisigde - een eigen kleur en zeggingskracht verlenen. Hem erom bewieroken zou evenwel niet in de geest van zijn boodschap zijn. O. Noordmans deed hem de eer aan, hem onder de kerkelijke klassieken te scharen. Men kan zich afvragen of deze eer niet te hoog is. Wij denken van niet. Want wat is daarmee anders erkend dan dat Kohlbrugge werd begenadigd, een plaats in te nemen onder hen die de kerk van blijvende dienst mogen zijn. In deze reeks staat Kohlbrugge naast anderen. Minder rijk en sprankelend dan Luther. Niet zo breed en helder als Calvijn. Maar wel even diep als die beiden. Wellicht is het zuiverder, te zeggen dat zijn boodschap welde uit dezelfde diepe bron. Zo is ook Kohlbrugge een bron voor anderen. indien gij wat aan mij hebben wilt, dan moet gij maar putten', placht hij volgens zijn schoonzoon Böhl te zeggen. Daarbij ging het hem ongetwijfeld om het levende water, waarmee hij ook zelf zijn dorst gedurig geleest wist. Bij het bronwoord van de Levende ging hij naar eigen zeggen voortdurend bedelen, om vervolgens anderen te laten delen in wat hij ontving. In een andere beeldspraak vergeleek hij zichzelf, zoals wij hoorden, met een kruier. Tot waardering van deze bedelaar en kruier is veel reden. Tot verering niet in het minst. Want wat zal men van de kruier praten, wanneer men voor de Weldoener staat? Ere wie ere toekomt!

Enkele publicaties te vinden op www.theologienet.nl

G. Hutcheson	Verklaring van de 12 kleine profeten, 2 delen elk met een voorrede van ds. Th. v.d. Groe	1747
J. A. Vos	Het boek Daniël	1761
Dr. J. Owen	Uitlegging van Hebreeën, 7 delen	1740
H. Witsius	De verbonden Gods	1696
J. Koelman	Sleutel tot opening van de Openbaring	1696
Jac. Durham	Uitlegging over Openbaring, 2 delen	1745
W. Greenhill	Verklaring van Ezechiël, 4 delen	1732
G. Voetsius	Catechisatie over de Heidelbergse Catechismus (1662) Opnieuw uitgegeven, Rotterdam	1891
Joh. à Marck	Het merg der christelijke Godgeleerdheid	1705
W. à Brakel	De redelijke Godsdienst	1749
Th. v.d. Groe	16 Biddagspredikatiën.	1787
J. van Lodensteyn	Verzameling van predikatiën	1748
R. Fleming	Sleutel tot Openbaring (geschreven 1700)	
J. Mobachius	De lang gewenste en vast aanstaande bekering van het volk der Joden.	1746
A. Comrie	Verhandeling van enige eigenschappen des zaligmakenden geloofs.	1743
Mr. J. Vermeer	Uitbreiding over den Heidelbergse Catechismus.	1749
Mr. J. Vermeer	Verzameling van enige oefeningen. Utrecht	1746
J. Bunyan	Al de werken. W. M. den Hertog, Utrecht	z.j.
J. N. Murray	The Puritan hope, bevat o.a. een preek van John Howe 1971	
J. Edwards	A History of the work of redemption	
Mr. J.C. Philpot	Reviews. Reprinting from the Gospel Standard	1854
Th. Boston	All the works; sermon 26	
P. Curtenius (1716-1789)	De bekering der Joden. Reveil-serie	jan. 1976
Ds. E. Fransen	Enige brieven aan mej. Sieben "De Westfrieze boekhandel", Ede	1966
W. Huntington	De wijze en dwaze maagden, 2 leerredenen, febr.	1797
Mientje Vrijdag	Leven en sterven. P. Stuut, Rijssen	1978
Ds. L. G. C. Ledeboer	Een ABC, door een Abéling, geschreven in 1844 's-Gravenhage	1865
Isaïc da Costa	Bijbellezingen. Drukkerij Van den Berg, Zwijndrecht,	1983
Ds. G. H. Kersten	De nachtgezichten van Zacharia. De Banier, Utrecht	z.j.
Ds. C. van den Oever	Een heilzame raad tot onderhoud van het leven pred. over Gen. 41:55 b	
C. J. Buys	Israëls aanneming. Het leven uit de doden. Bleiswijk	1974
Drs. W. J. op 't Hof	De visie op de Joden in de Nadere Reformatie tijdens het eerste kwart van de 17e eeuw. Ton Bolland.	1984
Drs. W. van Vlastuin	Opwekking. De Banier, Utrecht	1989
Zicht op Israël	Div. auteurs. 's-Gravenhage	1989

A.M. Berkhoff. *De Christusregering; Openbaring 20 beloofde Duizendjarig Rijk*

H. Bultema: *Het Chiliasme in het licht der historie; studie over uitleg kerkvaders over Openbaring 20*

Dr. J.A. Seis. *De komende Christus; en uitleg over Openbaring van Jezus Christus aan Johannes*

Willem Westerbeke:

Deel 1, 2, 3. *De profetie van Paulus over de bekering van Israël en het Jodendom n.a.v. Rom. 11, etc*

Deel 4: *De hoop van CHRISTUS' Kerk. Studie over de toekomstverwachting van Godgeleerden uit Engeland in de 17e eeuw*

Deel 5: *Enkele hoofdstukken uit: De geschiedenis van de VERLOSSING. Door Jonathan Edwards. Hieraan toegevoegd de visie over het MILLENNIUM. Door J. C. Philpot*

Deel 6: *Toekomstverwachting voor de kerk van Christus. De visie van Nederlandse theologen over de on vervulde profetie*

Deel 7: *Verwachting voor de kerk van Christus. De visie van Nederlandse schrijvers vanaf het 'Réveil' over de on vervulde profetie*